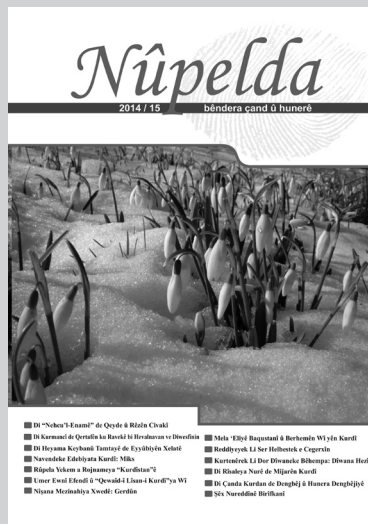

Kovara Sênehane

Hejmar: 15
Zivistan 2014

Xwedî û Berpirsiyarê Nivîsaran
Ercan YILDIRIM

Edîtor
M. Zahir ERTEKÎN

Lijneya Weşanê
Seyfeddin AYKAÇ
Zafer AÇAR
Ebdulhadi TİMURTAŞ
Ebdulcebbar KAVAK

Tîprêzî û Berg
Seyfeddin AYKAÇ

Web & e- mail
www.nupelda.net
kovaranupelda@gmail.com

Tîf/Fax
Tel: 0432 215 80 60

Navnîşan
Hastane Cad. Donat İş Merkezi
Giriş Kat No:6 Beşyol VAN

Çapxane
Vamedia Ofset San.Tic. Ltd. Şti.
Tel: 0432 215 80 60 VAN
www.vamedia.com.tr

Biha : 5 TL
Nimroya Hesabê PTT'ê
Muğdat ALADAĞ
6365815

- Nivîsên tîn şandin nayên vegerandin.
- Her nivîskar berpirsiyarê nivîsa xwe ye.
- Lijneya weşanê, di nivîsan de dikare serrastkirin û guherîne çêbike.

NAVEROK

Wana -----	3
Di “Nehcu’l-Enamê” de Qeyde û Rêzên Civakî -----	5
Spîstan -----	8
Di Kurmancî de Qertafên ku Ravekê bi Hevalnavan ve... -----	9
Ey Can -----	15
Di Heyama Keybanû Tamtayê De Eyyûbiyên Xelatê -----	16
Pîvanên Vejînê -----	18
Şehîdê Zindî -----	20
Xortê Pîroz -----	22
Navendeke Edebiyata Kurdî: Miks -----	23
Rojbûna Pîroz -----	29
Rûpela Yekem A Rojnameya “Kurdîstan”ê -----	30
Xwedê Gotiye: Rast-----	32
Umer Ewnî Efendî û “Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî”ya Wî -----	34
Di Taqika Kon Re-----	37
Rûpelek Ji Jiyana Ustêd-----	39
Nîşana Mezinahiya Xwedê: Gerdûn -----	40
Mela ‘Eliyê Baqustanî û Berhemên Wî yên Kurdî -----	41
Reddiyeyek Li Ser Helbesteke Cegerxwîn-----	47
Kurtenêrînek Li Dor Dîwaneke Bêhempa: Dîwana Hezîn-----	49
Di Rîsaleya Nurê de Mijarên Kurdî -----	56
Di Çanda Kurdan de Dengbêj û Hunera Dengbêjiyê-----	58
Yekîti-----	61
Şêx Nureddînê Birîfkanî-----	62

Ji Edîtor

Xwendevanên Hêja!

Bi hêjmara pazdem dîsa em bi we re ne. Bi mijar û naverokeke têje û jixwebawer Nûpelda li ber destê we ye. Rojev û siyaseta dinya, Rohilata Navîn, welatê me û Tirkîyê wisa bînavber û bêserûber li hev diqulupe ku, meriv di nava vê xirecîrê de berê xwe bide xwendin û nivîsandinên dûrî siyaseta, ne hêsan e. Me jî dîsa hewl da ku kovareke dûrî rojevê û dûrî siyaseteke rojane, bi çand, edebiyat û hunerê tije û dagirtî li ber we daynin. Ez bawer im ku di vê hewldana xwe de em bi ser ketine.

Di vê hejmarê de lêkolînên akademîk ji hejmarên din bêtir derdikeve pêşberî xwendevanan. Weke ku tê zanîn Kurdî, ji aliyê gotarên akademîk ve gelekî lawaz maye. Ji ber ku hêj di zanîngehan de birêkûpêk beşên Kurdî jî nîn in, nivîsên akademîk ên Kurdî jî gelekî kêmtir in. Tezên doktorayê ji xwe hêj tune. Yê lîsansa bilind jî gelekî hindik in. Çend zanîngehan nû dest bi vê xebatê kirine. Ji ber vê yekê kovarên edebî û hunerî jî divê hêdî hêdî bi vê mijarê re mijûl bibin. Nûpelda bi vê hîzr û zanîne dixwaze ji îro û pê ve bêtir giraniyê bide ser nivîsên lêkolîneriyê. Helbet ev nayê wê wateyê ku wê nivîsên serbest û edebî neyên weşandin. Di heman demê de çîrok û helbestên orijînal jî di kovarê de wê cîyê xwe bigirin. Îja em werin naveroka vê hejmarê.

Umer Umîd, di sernivîsa kovarê de di her şert û mercên jiyanê de wêfî kesên ku nayên guherîn dide ber çavan. Pîrsa ew kesên ku ji bîr û baweriyên xwe nagerin divê bi çî awayî tevbigerin? dibersivîne.

Abdulhadî Timurtaş berê xwe daye berhema Mela Xelîlê Sêrtî û di vê berhemê de xebateke nûwaze li ser qeyde û rêzên civakî kiriye.

Zafer Açar li ser gramera Kurdî mijareke girîng anîye rojevê û lêkolîneke muhîm diyariyê kovarê û xwendevanan kiriye.

Ahmet Demir mijareke dîrokî lêkolaye û “Di Heyama Keybanû Tamtayê de Eyyûbiyên Xelatê” anîye roja me. Herwiha nivîskar di nivîsa xwe ya din de jî li ser rojnameya Kurdîstanê sekî-

niye û rûpela yekem a vê rojnameyê kiriye mijara lêkolîna xwe ya sereke.

Bi nivîsa xwe ya “Şehîdê Zindî”, **Seyfeddin Aykaç** li ser Telheyê Kurê ‘Ubeydullah rawestîye.

Abdulcebbar Kavak li ser navendeke edebiyata Kurdî disekine û di nivîsa xwe de li ser Miksê sekiniye.

Aqil Mihacîr rûpelek ji jiyana Ustad Bediuzzaman a nediyar ji bo me amade kiriye.

Li ser ‘erdnigariyê nivîseke balkêş heye. Nivîskarê nivîsê **Mehmet Bozkoyûn** e.

M. Zahir Ertekin li ser jiyana û berhemên Mela ‘Elî Baqustanî xebatek kiriye.

Yakup Aykaç lêkolînek edebî li ser dîwana Mela Husnî Hezîn kiriye. Di vê xebatê de aliyê edebiyat û xurtiya Mela Husnî derketiye pêş. Ev dîwan dide nîşan ku edebiyata Kurdî ya klasîk hê jî didome.

Abdurrahim Yıldız, berê xwe daye kulliyata Rîsaleyên Nûr û mijarên Kurdî ji nav kulliyatê dineqîne. Di vê nivîsê de Mektûbat daye ber xwe.

Tekin Çiftçi li ser dengbêj û çanda dengbêjiya Kurdan lêkolîneke akademîk amade kiriye.

Cevdet Karaman jiyana û berhemên Şêx Nûreddîn Birîfkanî xebitiye û ji helbestên wî yê Kurdî mînak hîlbijartiye.

Xwendevanên Hêja!

Tê dîtîn ku kovar, bi naverokeke dagirtî û bi nivîsên orijînal hatiye dagirtin. Ji bilî van xebatan gelek xabatên din jî hene. Herwiha helbest û çîrok jî nehatine jîbîrkirin. Heta hêjmareke din bimînin di xêr û xweşiyê de.

M. Zahir ERTEKİN

Wana

Umer UMÎD

Wana, ku şert û merc çî dibin bila bibin, ti caran maf û malên bêkesan naxwin û her dem parêzvanên wan in.

Wana ku her dem dest û hêzên xwe dikin alîkarên rêwindayan, û bi her lebatên xwe ve, alî yên ku di rê da mane, dikin.

Wana ku çavên xwe nadin dû kêmanî û xeletiyên mirovan; ne li uzrên kesî dinihêrin, ne jî qisûrên kesan dikin sedema têkilîbirrînê. Ew bi bexşandina kêmasî û xeletî û qisûrên hevalên ji dil, navdar in.

Spartegeha wan, digel bicîhanîna geregiyên sunetullah ve hew hêz û paratina Xwedê ye. Bi Wî

dijîn, bi Wî têdikoşin, bi Wî dimeşin, bi Wî tevdi-gerin wana; hew bi Wî bawer dikin, hew piştî xwe dispêrin Wî.

Yên ku li ser rûyê zemîn di meş û helwestên xwe de her dem dilnizim in, rêbiwar in, xweşbîn in, nefsbîçûk in û musamahakar in, wana nin.

Ewan rast û durist in, rastgo nin wana, gotinên wanan dûrî derewan in. Bi zanetî û bi hiş, ti caran rast û heqiyê venaşêrin. Şert û mercên jiyanê çiqas tund û giran bin jî, her dem alîgirê rastiye nin û her tim parastvanê heqiyê nin wana.

Digel çalakiyên wan, bala wan li ser helwest û gotinên wan in, li ser şêl û tevgerên wan in. Ne kesî

bi kufre suçdar dikin, ne jî dihêlin li cem wan tişteki wisa pêk were. Gotinên xwe tevan hildibijêrin û dibêjin, helwestên xwe tevan dipîvin û dû ra dikin wana. Mîna ku ji mar û dûpişkan direvin û xwe diparêzin, ji zennên neqenc û ji paşgotinên xirab direvin û xwe bi hemû hêlan ve disitîrin.

Wana çiqas ku qîmet û bihayê didin dê û bavên xwe, ewqas jî qîmet û bihayê didin xizmet û xizmetkarên di riya Xwedê de.

Wana sozên ku didin û ehdên ku dikin bi cîh tînin; şorxwarin, ehd bi cî neanîn û li wadê vegehin, bi semtê wan nakeve. Her çi emanetî wan dibin, heya roja dawiyê saxlem dimînin û saxlem radestî xwediyên wan dibin. Bila bi bîr were anîn ku heya roja Qasidê Xwedê (s) ji Mekkeyê hîcret kir jî emanetên muşrikan li cem wî bûn; li Cenabê Elî (r) tembîha radestkirina xwediyên wan kir û dû ra berê xwe da Medîneyê.

Bi riya helal qezenc dikin û di riya helal de diserifînin wana. Di hemû qezenckirinên wan de îlahîm rijîna xudana eniya wan heye. Bi qasî zerreyekê be jî, di nav malên xwe de mafên xizanan, tişteki ayda zikatê nahêlin û belavî heqkirîyan /xwedîmafan dikin.

Li hember mirovên mirov û bawermendên bi rastî bawermend, heya ji destê wan tê dîlnîzm in wana; lê li hember muşrik, neqenc, zimanqrêj û mirovên nemirov jî ewqas serbilind, bêtawîz û parêzkar in.

Têrbûna hevrê û hevbaweriyên xwe, ji têrbûna xwe nîzm nabînin wana. Di hebûnê de jî, di tunebûnê de jî, her dem înfaqê dikin; heyînên xwe bi hevalên xwe re parve dikin mîna ensaran, wana.

Yên ku bi rastî xwe gîhandine xelasî û felahê, hew wana nin. Bi hemû hewl û qewetên xwe ve, wana têdikoşin ku mirovên din jî derxînen wê asta pîroz û bigihijînin wê qada serfiraziyê.

Ji ber ku wana, bi awayekî rasteqîn, bi axretê û roja hesêb bawerî anîne, çi pîr, çi hindik, ti carî ayetên Xwedê bi diravan nafirosin. Ew ayetana, ji jiyana xwe re dikin qalibê kirin û helwestan, dîkin moxila peyiv û gotinan; ji îradeya xwe re dikin xwîna ku di tamarên bedenê de bê navber diherikin.

Rêzê li hemû Qasidên Xwedê digrin wana. Di vî warî de hemû pîvanên wan, qistasên ku di Quranê de hatine ferman kirin in.

Rêzên herî mezin li Xwedê tê girtin ji aliyê

wan ve. Serî û îradeya wan, hew li hember Wî ditevin. Dema ku navê Xwedê li cem wan tê gotin, dilên wan dilerize, diperite û digirize. Lewra bi bihîstina navê Wî ve bi yek va û bi hev ra hemû xwanêbûnên nav û wesfên Wî, di hiş û dilê wan de xuya dibin.

Çi di gotinên wan de, çi di kirinên wan de, tu ti caran rastî şîrkê û gunehên mezin nayêyî. Mîna ku ji êgir birevin, ji wan xeletî û çewtiyan xwe dûr dixin, xwe jê diparêzin wana.

Li hember heval û hogirên xwe nêtpak û rûken in. Li ser hemû kirinên wan rengên bihiştê hene; di nav tinginîyên dengê wan de, tîniyên stranên niştecihên Fîrdewsê tîni bihîstin. Bi dengên xwe, bi rengên xwe ve, bi emelên xwe ve cennet in cennetî ne wana.

Di emelên xwe de ewqas ballêbûyî nin ku tiştên vala û bêfayde qet nikanin têkevin qada jiyanê wan; mîna paratonerekê baldariya wan, rê li pêş wan hemûyan digre.

Ne fedîkar derdikevin li hember mirovan, ne jî rûreş tîni nirxandin di cavatan da wana. Di pîvan û wezinandinên xwe de her dem rast û dirust in. Xwarî û xeletî nikane têkeve nav pîvan û wezinînên wan.

Wana ku bihiştê, bi can û malên xwe dikirin. Hemû endamên xwe di riya Wî de bikartînin û hemû malên xwe di riya Wî de diserifînin. Di vê riyê de guhên xwe ne didin lomeyan, ne jî eyibandinan.

Hemû nîqaş û têkoşînên wan bi nefsên wan û şeytanên wan re ne; dema wan tune ye ku bi nezanî ra têkevin gengeşîyan. Lewra navenda nihêrînên wan, armanca jiyînên wan, sedema hilm girtin û berdanên wan hew ji bo qezenckirina rizaya Xwedê û xawênê ne.

Li ser her tiştî û di nav her tiştî de fikirîna aferînê / xuliqînê, aferîdeyan / mexlûqan û Aferîner / Xaliq, wesfa wan a sereke ye. Di nav kêr de Wî difikirin, di gerê de Wî dihizirin, di rawestî de Wî diponîjin. Bi saya van ramînan, di ruyê her pêl û pelê de, di her çilk û dilopeke avê de, li ser her hebûn û tunebûnê, li ser her mirî û ruhberî navê Wî dibînin, navên Wî dixwînin. Ewqas ku tu li aliyekî lê binihêrî, tuyê bibînî ku di nav nava da wînda bûne; li aliyekî din lê binihêrî tuyê bibînî ku bi xwe bûne nav û nav û çawaniyan tîroj tîroj dibiriqînin...

Di vê qûlwara teng, di vê azmûna zor, bi bin vî barê giran, di vê meydana her tişt qezenc kirinê û wînda kirinê de Xwedê me gişan, ji "Wana" bêpar û mehrûm nehêle, amîn!...

Di “Nehcu’l-Enamê” de Qeyde û Rêzên Civakî

Abdulahadi TÎMURTAŞ

Dema ku Xwedê Te’ala mirov afirandin û pê ve mirov bi hev re jîyane û bi hev re civak çêkirine, medeniyet ava kirine. Wehareng e li ser hinek qeyde û rêzên civakî tifaqî kirine. Ew qeyde weke prensîb û ‘edet û adaban hatine parastin. Ji milê dîtir ve kêmasiyên di derbarê van qeyde û rêzan de weke gunehêkî hatiye qebûlkin.

Îslamiyetê jî ev qeyde û rêzên ku beşeriyetê di dîroka xwe ya dirêj de bi tecrubeyên hezar salan bi dest xistin û ji beşeriyetê re bi feyde qebûl kirine, hinek jî serast kirine û hinekên dîtir lê zêde kirine. Herwiha yên bêfejde an jî zirar in, ji holê rakirine.

Vêca Mele Xelîlê Sêrtî (1754-1843) yê ku di qernê hijdehemîn de jiyaye û alimekî gelek pijihayi ye. Herwiha medarê îftîxara Kurdan, berhemek e gelek giranbiha bi navê “Nehcu’l-Enam” nivîsandiye. Ev berhem di derbarê bawerî û exlaq û rêzên Îslamiyetê de ye. Çendan ev berhem ji milê naveroka xwe ve balkêş e, wisa jî, ji cîheta sîfîl û terza nivîskî ve jî balkêş e. Lewra Mele Xelîlê Sêrtî ev mijarên ku nivîsandina wan bi pexşan zehmet e, wî bi nezm û bi zimanekî hêsan û nerm û şîrîn nivîsandiye. Tiştê xerîbtir di vê berhemê de ew e ku Mele Xelîl ew bi du zimanan û di herduyan de jî bi nezm nivîsandiye; nusxeyek bi Kurdî ye û yek bi Erebî ye. Her çiqas naveroka herduyan yek be jî, belê yek ne wergera ya dîtir e. Lewra nusxeya Kurdî 271 malik e û nusxeya Erebî 326 malik e. Bi vî awayî her nusxeyek serbixwe ye. Bi rastî ev, dereca meleka Mele Xelîl di nezmê de dide nîşan.

Mijara Nehcu’l-Enamê ya bingeîn babetên îlahiyat (baweriya bi Xwedê û bi sîfatên Wî), nubûwet (baweriya bi pêxemberan, wezîfên wan û teybetiyên wan), sem’iyat (baweriya bi meseleyên xeybî wek milayket, axîret, heşr, biheşt, dozex û hwd.) in. Belê çend sernav jî di derbareyê adab û rêzên civakî de ne. Ev jî tê wateya ku Nehcu’l-Enam berhemek bingeîn e di derbarê bawerî û rêzên Îslamiyetê de. Kurdan ev berhem gelek ‘ecibandiye û ji hingê pê de di medresan de weke dersek bingeîn tê xwendin û bi ser de jî tê jiberkin.

Vêca di vê nivîsê de em ê li ser çend sernavên rêz û adabên civakî yên ku Mele Xelîlê Sêrtî girîng dîtine bisekinin. Em ê ji çendekan hinek mînakên bidin.

Bîranîna Pêşiyên Buhûrî Bi Qencî

Pêwiste ku mirov bav û kal û pêşiyên xwe yên buhûrîn bi qencî bi bîr bîne û di derbarê wan de nekeve nîqaşê û gelefeka ku ew di heyama xwe de ketine têde, neyne rojeva nîfşên nû, baxusûs eger ew pêşî hevalên Pêxember (s.x.l) bin sehabeyên kiram bin. Ew wiha dibêje:

Ji herba sehaban mekin qal û qîl

Bihîştîne hem qatîl û hem qetîl.

Nifir û Le'netanîn

Bêdi'ayî, nifir û le'netanîna li mirovan an jî li heywan û li tiştan ne layîqê mirovan e. Pêwiste ku mirov dema hêrs bibin xwe jî vê dûr bikin. Bi taybetî le'netanîna li mezin û pêşîvanan tiştek gelek ne di cihê xwe de ye. Heger çiqas ku kirinên nebaş kiribe jî, le'netanîna li yekê bi navê wî hê dijiwartir e. Heger le'net were kirin bi şiklek umûmî bê navdan ji ehlê ezabê re durust e.

Mueyyen li kes le'netê tu meke

Li ehlê ezabê umûmen bike.

Di malîkek dî de di warê xwedûrkirina ji xisletên nebaş de wisa dibêje:

Bi sin'et xebirdan û fuhs û dujûn

Li tiştan le'net, bi xelkê kenîn.

Armanca Xwendin û Hînbûnê

‘Îlim sifetê Xwedê Teala ye. Bo vê yekê ew sifetek pîroz e. Vêca lazime bi vî awayî armanca hînbûna îlmê jî wisa pîroz û bilind be. Ji gihiştina rîza Xwedê Te'ala pîroztir û bilindtir armanc tune. Bo vê yekê Seyda berê mirov û xwendekaran dide vê rastiyê û wiha dibêje:

Heçî ku dixwî jî bo Wî bixwî

Ji tedris û rutba dinê ra mexwî

Tu dersê didey hem jî bo Wî bide

Ji bo xizmet û tem' û fexrê mede.

Paqîjiya Dil û Exlaq

Seyda bi navê “tesewwuf û exlaq” sernavek daniye û di 63 malikan de çiqas rêz û adabên qenc û girîng hene hemî bi zimanek şîrîn daye îfadekirin û çiqas tebîet û exlaqên nebaş hene ew jî diyar ki-

rîne û şîreta dûrbûna ji wan kiriye. Li gorî wî çawa dermankirin û tendurustiya nexweşiyên cesed ferz e tendurustiya nexweşiyên dil jî wisa ferz e. Piraniyên van rêzan di derbarê paqîjiya dil de ne û hinek jî di derheqê rêzên civakî de ne.

Di derbarê nexweşiyên dil de wiha dibêje:

Ji emrazê dilranî ferz e dewa

Ku hirs û hesed, kibr û ucb û rîya

Ji avek mehînî tekebbur meke

Tevazu ji xelkê Xwedê ra bike.

Di derbarê kar û hereketên nebirêz de jî bi teybetî şitexaliya zêde û bêfeyde, nîqaş, belavkirina sirên heval û derdora xwe, sondxwarina derew, duezmanî, xîbet (paşbêjî), zem û medhên ji “edetê der û navxirakirinê sekiniye. Wiha dibêje:

Kelamê di zêde kelamê betal

Xusûmet di heqqan mîra û cidal

Sira xelkê gotin derew der yemîn

Xinaî ji we'da derew ey emîn

Duezmanî û xîbet û medh û zem

Nemmamî, herîfî kirin dem bi dem.

Adab û Rêzên Xwarin û Vexwarinê

Mele Xelîlê Sêrtî sernavek bi navê “Adab û Rêzên Xwarinê” daniye û tê de behsa gelek rêz û adabên xwarin û vexwarinê kiriye. Çend malik ev in:

Ji bo xwe hevalan tu peyda bike

Ji bo xwarinê, paşî dest pê bike

Di ber zadî paşî jî destan bişû

Wekî ku bi kevçik bixwe qet meşû

Ne raze ne pal de dema xwarinê

Ne bêhiş be ba fexr û pur xwarinê

Heçî hate ber te tu pê razî be

Gelek talibê tiştê xweştir mebe

Ji ewwîl ve sarke kela kel mexwe

Ji nav hinde jûrê feraxê mexwe

Serê xwe mebe ser firaxê tu car

Tu bê terziyê qet meyine diyar

Heçî ku li ber te hebe wê bixwe

Li ber hemnuşînê xwe zadî mexwe

Tu rûne bira, paşî avê vexwe

Sê caranî bêhn de bi mêhtin vexwe.

Rêza Lixwekirina Cilan

Lixwekirina cilan ‘elametek însaniyetê ye û taybetiyek beşerî ye. Bo vê yekê ew jî adab û rêznên wê hene. Rêza herî girîng di warê lixwekirina cilan de ew e ku mirov bi cil û çekan, xwe qure neke ye. Seydayê Mele Xelîl wiha dibêje:

Lîbasî ji bo fexr û kibrê mepûş

Mucerrred ji bo ta’eta Wî bipûş

Heramî û dîbac û qez ber meke

Bi wan ta’etê xwe tu berze meke.

Di encamê de em dikarin bêjin ev çend mînak bûn me dan ji bo ku were fêhmê ka gelo Seydayê Mele Xelîlî çiqas girîngî daye adab û rêzên civakî. Mele Xelîlê Sêrtî di berhema xwe ya ku mijara wê ya bingeîn bawerî bûye de, cihekî mezin daye rêzên civakî. Ev tê wê maneyê ku di fikra Mele Xelîlê Sêrtî de bawerî û rêzbarî di yek dereceyê de ne, herdu mijar weke hev girîng in. Lewra em mezkirina bingeîn baweriyê û bingeîn rêz û bazên civakî di tu berhemên dîtir de nabînin. Ev jî tesbîteke nû ye ku Seydayê Mele Xelîlî pêşnîyazî me kiriye.

Çavkanî

-Mele Xelîlê Sêrtî, Nehcu’l-Enam, teb’a Mele Remezanê Botî, Şam, bê tarîx.

-Ehmed Hilmî el-Qûxî, Rehberê Ewam Şerha Nehcu’l-Enam, Diyarbekir, 1984.

-Zeyulabidîn el-Amidî, Xayetu’l-Meram bi Şerhi Nehci’l-Enam.

-Elî Nebî Salih ed-Doskî, el-Molla Xelîl es-Sêrtî we Menhecuh fî Îsbati’l-Eqaid el-Îslamiyye min Xilal Menzûmetih “Nehcu’l-Enam”, Weşanxaneyê Sipîrêz, Dihok, 2007.

-Muhemmed Tahir Bursalî, Osmanlı Muellifleri, Metbeeyê Amire, Sitenbol, 1332, II, 37.

-Abdulhadi Timurtaş, “Seyda Mele Xelîl ê Hîzanî û Nehcu’l-Enâmâ Kurdî”, Nûbihar, hejmar: 29, Stenbol, 1995, (20-21).

Spîstan

Emin AGAHDAR

Berf e dibare li min, ji nû ve çêdibim ji nû
Hevkar û hinavên di min, ji nû ve dilivin ji nû

Xûşka baranê berf e, li derve ser teht û deşt e
Li hundir girar û geşt e, dikele çaydan ji nû

Rehmet e'j ji Rebbê jor e, kî nebîne korê kor e
Sor e li hewşê tennûr e, ji nû disoje ji nû

Heval û pend û şîret e, edeb û av û şet e
Elîf û rewd û ni'met e, dibare bi ser min ji nû

Kirasê spî ye 'îşq e, li dû xwe xêr û bêr hişt e
Ketî me destê'm rahişt e, huner e vebûye ji nû

Berf e dibare'b dor e, dest rabûne ber bi jor e
Firikek çay a sor e, dikele dilê min ji nû

Hikmetê bo mev dibêje, çîroka dûr û dirêje
Berheman li me dirêje, heyîn e dikele ji nû

Taveheyva zivistanê, berê xwe daye jor e
Li nik me bihara berfê, dibare dilê min ji nû

Di Kurmancî de Qertafên ku Ravekê bi Hevalnavan ve Diwesfînin

Zafer AÇAR¹

Destpêk

Di kurmancî de hin qertaf hene ku di ravekê de dibin pêvekê raveber û ravekerê, wan ji aliyê zayend, mêjer, diyarî û nediyariyê ve nîşan dikin. Di ravekê de, veqetandekên diyarkirinê yên raveberê, yên; yekjimar û nêr ‘ê’, yekjimar û mê ‘a’ û pirjimar ‘ên’, veqetandekên nediyarkirinê yên; yekjimar û nêr ‘ekî’, yekjimar û mê ‘eke’ û pirjimar ‘ine’ ne. Eger ravek hevalnavekê yan çend hevalnavan bigre û eger raveber bi qesta ‘yek tenê’ de bê bikaranîn wê demê qertafên beriya hevalnavan ên bi ravekê re tên bikaranîn wiha ne: yekjimar û nêr ‘î’, yekjimar û mê ‘e’ û pirjimar ‘ne’. Em çend mînakên bidin:

“Diya min e delal.” Di vê hevokê de raveber yekjimar û mê ye û tenê ye lewma jî divê qertaf ‘e’ be, em nikarin bêjin “Diya min a delal” lewre dê yek e. Lê eger hevokek wiha be:

Xwîşka min e delal. Wate: Xwîşkeke min tenê heye û ew delal e.

Xwîşka min a delal. Wate: Xwîşkine min hene ji wan ez behsa yekê dikim ku ew delal e.

Bavê min î camêr. Di vê hevokê de raveber yekjimar nêr û tenê ye lewma divê qertaf ‘î’ be, lewre jî ber ku bav jî yek e em nikarin bêjin “Bavê min ê camêr.” Lê eger hevokek wiha be:

Birayê min î xwendevan. Wate: Birayekî min tenê heye ew jî xwendevan e.

Birayê min ê xwendevan. Wate: Birane min hene yek ji wan xwendevan e.

Hin mînakên din:

“Pozê te yî bilind.”

“Miya sor e kel.”

“Berçavka wî ye tavê.”

Di bêjeyên pirjimar de jî qertafa ‘ne’ bi kar tê û zayendê ji holê radike.

“Malên gund ne mezin.” Wate: Malên gund hemî mezin in.

“Malên gund yên mezin.” Wate: Hin malên gund mezin in.

Ji aliyekî din ev qertaf gava nav/raveber, veqetandekên nediyariyê bigrin jî wisa ne.

Maleke me ye mezin.

Gundekî me yî mezin.

Hespine me ne beza.

Em dibînin ku qertaf dîsa wekî xwe dimînin û hevalnavan bi cînavê ve li gorî zayend û mêjera ‘raveberê’ diyar dikin. Lê ji bo qertafên pirjimariyê Celadet Bedirxan qertafa ‘en’ê bi kar tîne (2010, r.48) ku em wisa nafikirin. Lewra jî mînakên jî diyar dibe ku ev qertaf ‘ne’ ye.

Bedirxan, van qertafan wekî ‘Veqetandekên Nebinavkirî di Pêşiya Rengdêran de’ bi nav dike û van qertafan wekî: ‘î’, ‘e’ û ‘en’ bi nav dike. Dîsa di xebateke xwe ye din de ya bi Roger Lescotî re çêkiriye de; di çar ciyan de behsa van qertafan kiriye ku di rûpela 111-112’yan de behsa jêdera van qertafan dike û ji Devera Tor Abîdîn-Eşîra Hevêrakan mînak dide ku li gorî wî, ev qertafên: ‘î’, ‘e’ û ‘en’ dawîya qertafên nediyariyê yên ‘ekî’, ‘eke’ û ‘ine’ (‘dibe ku ‘inen’ be û ‘n’ ya dawiyê ketibe’)

¹ Perwerdekar, Xwendevanê Lîsansa Bilind a Bitez a Ziman û Edebiyata Kurdî ya Zanîngeha Bingolê

ne. Di rûpela 243 ya heman xebatê de van qertafan (‘î’, ‘e’ û ‘en’) wekî ‘cînavên ku pêleya hevalnavan zêdedikin’ bi nav dike. Dîsa di rûpela 264’an de van qertafan wekî ‘qertafên nediyariyê’ bi nav dike û dibêje: “ev paşgir di nav avaniyê de gava bi serê xwe ne wekî cînav bi kêr tên”. Paşê hin mînakên dide û di mînakê de qertafa pirjimariyê wiha bi kar tîne: “Avên çemên zozanan en sar in”. Peyre dibêje di bikaranîna cînavên “yê, ya, yê; ê, a, ên û î, e, en de pirtîkî sistahiyek heye ku em wiha jî bêjin ne xelet e: “Avên çemên zozanan ên sar in.”² Dîsa di rûpela 353’yan de ev qertaf wiha tên navandin; navek bi çend hevalnavan ve bê wêsfandin tên bikaranîn û eger nav diyar be ‘ê, a, ên, lê ku nediyar be ‘î, e, ên’ tên bikaranîn. (2000, r.111-112, 243, 264, 353)

Ji bilî van qertafan hin qertafên cînavên kesî hene ku ew, cureyên lêkera ‘bûn’ in û divê bi van qertafan ve neyên tevlihevkirin. Em bi mînakên wan diyar bikin:

Tu bavê min î camêr î.= ‘î’ya dawiyê qertafa cînava kesî ya duwem e û lêkera ‘bûn’ e.

Ew diya min e delal e.= ‘e’ya dawiyê qertafa cînava kesî ya sêyem e û lêkera ‘bûn’ e.

Ew zarokên me ne jêhatî ne.= ‘ne’ya dawiyê qertafa hersê cînavên kesî yên pirjimar e û lêkera ‘bûn’ e.

Piştî van danberhevan niha jî em van qertafan; di hin cureyên edebiyata kurdî de, ciyê ku derbas dibin nîşan bidin:

Di Hin Klam û Çîrokan de

Di Çîroka Siyabend û Xecê de

Di vê çîrokê de di gelek ciyî de hatiye bikaranîn ku em ê jê çend mînakên bidin:

Di rûpela 69. û di gelek rûpelên din de “Herê

² Lê li gorî me rastiya vê hevokê, divê wiha be: “(ev) Avên çemên zozan(an) ne sar in”.

Siyabendê min î şengîn e.”

Di rûpela 126. de;

Siyabend

Xeca min e nazik û biqîmet,

Delal û torina min e bi hurmet,

...

Xecê

Siyabendê min î bê sa û delal,

Tu erfûtê min î bê tirs û kemal,

...

Di rûpela 145. de;

Xecê

Birêd mine helal û bi qîmet,³

...(Semend, 2006, r.69, 126, 145)

Di Klama ‘Wey Dil’ de

Di klama Dengbêj Şakiro ‘Wey Dil’ de, di dîsgotinan de qertafa yekjimar û nêr ‘î’ wiha derbas dibe:

...

Fenanî gakî bêwerîs î bécil

Fenanî kirasî qol î bêmil

Fenanî dara bê şalûl û bê bilbil

Fenanî xas baxçekî rût î bê gul

...(Nûbihar, 120, r. 61-64)

Di Memê Alan de

Di Destana Memê Alan de di gelek ciyî de ev qertaf derbas dibin. Em ê jê çend mînakên nîşan bidin. Destan wiha dest pê dike:

“Bajarê Mixribê bajarekî ezîm î pir giran e.” Di

³ Di vê hevokê de xuyaye ku ji ber qertafa ‘ne’, ‘n’ya cînava ‘min’ ketiye û dîsa ‘d’ya ku maneya pirjimariyê dide peyva ‘bira’jî li şûna ‘yên’/’n’ de hatiye bikaranîn. Yanî xuyaye hevok wiha ye: “Birên(Birayên) min ne helal û bi qîmet.”

rûpela 112'yan de;

...

Mîna teyrekî serdestan î çeng bi şerab î xebxeb zêr
û per zêrîn im!

Ez ne Tirk û ne Tacik im, ez Kurd canpola î serhişk
î dilbirîn im!

Dîsa di rûpela 134'an de;

Beko got: Mîrê min te berê xwe dabû sefereke pir e
mezin û giran e...

Di rûpela 22'yan de;

"De, rabin, berê xwe bidin bajarê Mixribê û qonaxê
xwe nê giran e."⁴ (Lescot, 1997, r. 21, 112, 134, 22)

Wekî ku me pêşde diyar kiribû ev qertafên
ku ravekê bi hevalnavan ve girêdidin li gorî raveberê
teşe digirin. Niha jî em ê van qertafan li gorî cureyên
ravekan diyar bikin û wan bi mînakên nîşan bidin:

Piştî raveka navî:

Piştî raveka navî ev qertaf bi hevalnavekî ve
bi ravekê ve tîr girêdan û raveberê di maneya 'yek
tenê' de diyar dîkin. Mêjer û zayenda van qertafan li
gorî raveberê ye. Hin mînak:

Kurê Hesenê Mamoste.= Mamoste, Hesen e em beh-
sa kurê wî dîkin.

Kurê Hesenî⁵ yê mamoste.=Çend kurên Hesen hene
em behsa yê mamoste dîkin.

Kurê Hesenî yî mamoste.= Kurekî Hesen heye ew
mamoste ye jî.

⁴ Di vê hevokê de, dîsa di rûpela 23'yan de heman qertaf wekî 'nê' ha-
tiye bikaranîn ku bi ya me ew di eslê xwe de 'ne' ye û guheriye. Jixwe
gelek çîrok û klam, li deverên cuda yên Kurdistanê, di devê dengbêj û
pirbêjan de guhertin dîtine.

⁵ Di raveka navî de heke raveker nêr be yan paşgira 'î' digre yan jî nav
ditewe. Lê di hin nava de ev pîvan nayê bikaranîn. Me yê yan bigota
'Hesen' yan bigota 'Hesenî' yan jî me yê bigota Hesê(n). Di vê derheqê
de nîqaş hene. Ji bo zêdetir agahî binêre: (Yıldırım, 2012, r.57-58),
(Baran, 2012, r.78)

Keça Hesenê Mamoste.

Keça Hesenî ya mamoste.

Keça Hesenî ye mamoste.

Zarokên Hesenê Mamoste.

Zarokên Hesenî yên mamoste.

Zarokên Hesenî ne mamoste.

Vê carê bila raveker mê be û navê wê 'Gulê' be:

Kurê Gulêya Mamoste.

Kurê Gulê yê mamoste.

Kurê Gulê yî mamoste.

Keça Gulêya Mamoste.

Keça Gulê ya mamoste.

Keça Gulê ye mamoste.

Zarokên Gulêya Mamoste.

Zarokên Gulê yên mamoste.

Zarokên Gulê ne mamoste.

Mînakên jor jî nîşan didin ku eger ji raveberê
qest kesek/komek be wê demê qertafên diyarkirina
tenêbûnê tîr bikaranîn. Em çend mînakên din lê
zêde kin:

Deriyê malê yî dadayî.

Ji ber ku deriyê malê yek tenê ye û nêr e em
qertafa yekjimar û nêr yanî 'î' yê bi kar tînin. Eger
deriyê malê ji yekî zêdetir bûna wê demê me dê wiha
bigota: "Deriyê malê yê dadayî." Hin mînakên din:

Wê satila avê ye hesin tijî av kiribû û ji kaniyê diçû
malê.

Pencereyên malê ne girtî.

Malên kevin ne gund.

Ev qertaf, bi raveka navî re xwe gelek baş nade nîşan lewra di zimanê rojane de guhertin dîtine û hin caran bi veqetandekên diyarkirî ve tîn tevlihevkin. Niha jî em van qertafan piştî raveka cînavî bibînin.

Piştî raveka cînavî:

Wekî ku tê zanîn raveka cînavî bi cînavên kesî yên koma tewandî ve tîn çêkin. Ev qertaf bi raveka cînavî re baştir tîn xuyan. Herwiha raveka bi cînava vegerok ‘xwe’yê ve hatiye çêkin re jî ev qertaf dikarin bîn bikaranîn. Hin mînak:

Xwedayê me yî mîhrîban î dilovan.

Pêxemberê me yî şîrîn.

Bavê min î jîrek.

Dayîka min e delal.

Devê wê yî biçûk, pozê wê yî tûj û çavên wê ne gir.

Zarokên we ne baqil.

Xwendevanên we ne jîrek di azmûnê de bi ser ketin.

Xwezî yên me jî wisa jîrek bûna.

Ji van mînakan jî tê diyar ku kesên di ravekê de derbas dibe kesek be yanî nepêkan be ku ji yekî zêdetir be, wê gavê ev qertaf tîn bikaranîn. Lewra Xwedayê me yek e, Pêxemberê me yek e dîsa bav û dê jî yek in. Herwiha ji bo pirjimariyê eger qest komek tenê be yanî lider komên din tunebin qertafa ‘ne’ tê bikaranîn.

Gava bêjeyên kurmancî bi ravekê, bi hev ve tîn girêdan li gorî pîvanên rêzimana kurmancî qertafên ku bi hevalnavan re tîn nivîsandin di cî de neyên bikaranîn carna bi qertafa nêr ‘ê’, ya mê ‘a’ û ya pijimar ‘ên’ ve tîn tevlihevkin herwiha bi gihaneka ‘û’ ve jî tîn tevlihevkin. Em bi mînakan vê diyar bikin.

Mala me ye mezin.=Maleke me heye, ew mezin e.

Mala me ya mezin.=Maline me hene, ez behsa ya mezin dikim.

Dîsa ji bo ku em gihaneka ‘û’ bi kar bînin em hevalnaveke din jî li raveka jorê zêde kin û bi qertafên din re bidin ber hev.

Mala me ye mezin e kevin.

Mala me ye mezin a kevin.

Mala me ye mezin û kevin.

Gundê me yî biçûk î şîrîn.

Gundê me yî biçûk ê şîrîn.

Gundê me yî biçûk û şîrîn.

Hespên me ne beza ne rewan.

Hespên me ne beza yên rewan.

Hespên me ne beza û rewan.

Wekî ku ji mînakan jî diyar dibe raveka pêşîn, ji ber ku “mal” bêjeyeke mê ye, qertafa ‘e’yê digre û tê vê maneyê: “Maleke me tenê heye ew jî hem mezin hem jî kevn e.” Raveka duwem maneya wê ev e: “Hin malên me ne mezin hene ku yek ji wan kevn e û em behsa wê dikin.”

Raveka sêyem jî maneya wê: “Maleke me ye mezin heye ew kevn e jî.

Wekî ji mînakên bi gihaneka ‘û’ ve hatine çêkin dixuyê ku; gihaneka ‘û’ jî aliyê wateyê ve dişibe qertafên bûne mijara xebata me lê gihaneka ‘û’ jî ber ku mêjer û zayendê diyar nake ji van qertafan cuda dibe. Herwiha eger bêjeyên li pey hev rêz dibin ji heman cinsî bin ne hewce ye mirov gihane-

ka ‘û’ yê têxe navbera wan.

Em vê mentiqê di raveka bi bêjeya “gund” re hatiye çêkirin de jî dibînin. Qertafên bi vê bêjeyê re ji ber ku “gund” bêjeyêke nêr e, diguherin û dibin ‘î’. Dîsa raveka ku bi bêjeya ‘hesp’ ve hatiye çêkirin de qertafa ‘ne’ tê bikaranîn ku wateya ‘tenêbûn’ a komê dide, yanî; ‘hemî hespê me beza û rewan in’. Em çend mînakên din jî lê zêde kin:

Birayê min î biçûk î nehs.

Xwîşka min e biçûk e delal e xweşik.

Kurên me, kur ne jêhatî ne mêrxas in.

Wî navê xwe yî rind li kurê hevalekî xwe kiribû.

Wan paşnavê xwe ne nexweş guhertin.

Wê diya xwe ye pîr biribû parkê.

Piştî raveka hevalnavî

Gava ev qertaf tîn piştî raveka hevalnavî dîsa li gorî mêjer û zayenda bêjeya pêşîn teşe digrin û dikevin navbera hevalnavan û wan yekpare nisbetî navê dikin. Hin mînak:

Esmanê çik î sayî.

Bayê kur î sar.

Ava sar e zelal e xweş.

Miya sor e kel e kurr e qor.

Mehên sar ne dirêj ên zivistanê.

Çavên gir ne zer, dêmên sor ne glover, eniya fireh e çîl...

Ji mînakên jor jî diyar dibe ku di raveka hevalnavî de ev qertaf dikevin nava hevalnavan û nav çiqas hevalnavan bikaribe bigre ev qertaf bi wan re tê bikaranîn û wan dikin wesfê navî. Dîsa ev qertaf dikevin navbera hevalnavan û wan dikin

hevalnavên hevedudanî. Mînak:

Kevn e kola

Vik e vala

Kil î kor

Xil î xar

Tu yî tune

Rep î rast

Reş e belek=reşbelek

Şîn î boz=şînboz

Çik î sayî=çiksayî

Piştî van mînak û jêderan divê em vê jî bêjin ku ji bilî xebatên Celadet Bedirxan di kitêbên rêzimana kurmançî de em rastî bikaranîna ku em behsê dikin nehatine. Tenê Samî Tan di berhema xwe ye Rêzimana Kurmançî de di binbeşa Hevalnavên Çawaniyê de van qertafan wekî bikaranîneke cuda ya qertafên hevalnavan bi nav dike, qertafa ‘î’ wekî ya nêrtiyê dinavîne, qertafa ‘e’ wekî ya mêtîyê lê li şûna qertafa ‘a’ yê bi kar tîne, behsa qertafa pirjimariyê nake û di mînakên xwe de jî qertafên diyariyê bi kar tîne. (2011, r.166) Dîsa di heman berhema nivîskar de li şûna qertafên ku em qala wan dikin, qertafên diyarkirinê di binbeşa ‘Raveka Zincirîn’ de wiha derbas dibe:

“Dema raveka tiştêkî bi alîkariya çend tiştan bibe, ravekariya zincirî derdikeve holê. Tiştên ku tiştêkî din rave dikin, bi alîkariya gîhaneka ‘û’ yê digihêjin hev.

Mînak:

Hevala çavşîn û porzer

Dayîka dilşewitî û keserur” (2011, r.324)

Lê wekî ku me pêşde jî gotibû eger bêjeyên ku raveberê diwesfînin ji heman cinsî bin ne hewceye meriv gîhaneka ‘û’ bi kar bîne. Li gorî me ravekên jorê rastin lê dikarin wiha jî bin:

Hevala çavşîn e porzer

Dayîka dilşewitî ye keserkur

Di dewamê de Samî Tan mînakên bi veqetandekê tîn çêkirin dide û veqetandekên diyarkirinê bi kar tîne û van mînanan dide:

Hevalê bejinzirav ê çavşîn

Destbirakê Lezgîn ê bejinkurt ê bi kul û keser

Keça porzer a destbiçek a li ser lat û zinaran

Dayîka biçefî ya li pêş

Fermendarê çavsor ê xwînxwar ê zordest

Deriyê malê yê mezin ê neqîşandî (2011, r.325)

Wekî ji mînakên Tan jî diyar dibe ku wî veqetandekên diyarkirinê bi kar aniye û bi vî awayî rast in lê em nizanin ka raveber bi qesta ‘yek tenê’ de hatiye bikaranîn an na. Lewre wekî mînak; eger di raveka ‘Hevalê bejinzirav ê çavşîn’ de mebest ji heval ‘kesek tenê’ be û ‘diyar’ be, divê ravek wiha be: ‘Hevalê bejinzirav î çavşîn. Herwiha di mînaka “Deriyê malê yê mezin ê neqîşandî” de jî eger deriyê malê jî yekî zêdetir bin ravek rast e lê eger derî yek tenê be wê demê divê em wiha bêjin: “Deriyê malê yî mezin î neqîşandî”. Dîsa ji bo mînakên din jî he-man tiştî em dikarin bêjin.

Encam

Di kurmancî de ravek mijareke bingeîn e û bi xêra hin qertafan mêjer, zayend, diyarî û nediyariya hêmanên ravekê diyar dibe. Ji bilî veqetandekên ku raveker û raveberan diyar dikin veqetandekên ku ravekê bi hevalnavan ve girêdidin hene ku em wan; gava raveber yekjimar û tenê be ji bo navên nêr qertafa ‘î’, ji bo navên yekjimar û tenê yên mê qertafa ‘e’ û ji bo navên pirjimar û tenê qertafa ‘ne’ yê bi kar tînin. Ev qertaf bi ravekên navî, ravekên cînavî û ravekên hevalnavî re, dema em van ravekan bi hevalnavan diwesfinin, beriya hevalnavan tîn bikaranîn. Ev qertafên ku hin caran bi qertafên diyariyê yên raveberê diyar dikin ve tîn tevlihevkin, bi taybetiyeke xwe ve ji van qertafên diyariyê vediqetin ku ew jî tenêbûn/yekbûn û nebûna raveberê ye.

Me di vê nivîsa xwe de cî da mijareke rêzimana kurmancî ku ji bilî xebatên Celadet Bedir Xan, em rastî xebateke ku bi van qertafên; ‘î’, ‘e’ û ‘ne’ yên raveberê ji aliyê, mêjer û zayendê ve diwesfinin nehatin. Celadet Bedir Xan van qertafan wekî ‘Veqetandekên Nebinavkirî yên tîn ber rengdêran’, ‘paşgirên veqetandekên nebinavkirî’, ‘cînavên pîleya hevalnavan zêde dikin’ bi nav dike.

Em van qertafên ku bûne mijara xebata me dikarin wekî ‘veqetandekên hevalnavî’, ‘qertafên yeknimûneyiya raveberê’ yan jî wekî ‘cînavên aîdî raveberê’ bi nav bikin. Lewra ev qertaf hem hevalnavan dikin wesfê navê/raveberê û hem jî nav eger tenê be tî bikaranîn û li gorî tenêbûna wî navî teşe digrin. Yanî girêdayî tenêbûn/yeknimûnebûna wî navî ne.

Çavkanî

1. Baran, Bahoz.(2012). Rêzimana Kurmancî. Stenbol: Belkî.
2. Bedirxan, Celadet.(2010). Bingeîn Gramera Kurmancî. Stenbol: Avesta.
3. Bedirxan, C. û Lescot, R.(2000). Kûrtçe Dilbilgisi(Kurmanci),(Çapa:5). Stenbol: Doz.
4. Kovara Nûbihar, Hejmar:120 r.p: 61-64.
5. Semend, S.(2006). Siyabend û Xecê. Stenbol: Hîvda.
6. Memê Alan, Berhevkar: Lescot, R.(1997). Stenbol: Avesta,.
7. Tan, S.(2011). Rêzimana Kurmancî, (Çapa Berfirehkirî). Stenbol: Enstîtuya Kurdî.
8. Yıldırım, K.(2012). Temel Alistırma ve Metinlerle Kûrtçe Dilbilgisi(Kurmancî Lehçesi), çapa duwem. Stenbol: Mardin Artuklu Üniversitesi.

Ey Can

Meryem ERAY

Ger nebim axa wesletê
dem dibe zindan
ey can

hesret pê vedide, dendik dendik
vêdikeve ev can
ey can

welat çavê xwe dilûse
şilope dibarîne ev cav
ey can

Çavên min!
Li şûna dilopan xwîn dibarînin
dilê min î tije hîcran te dibarîne
ey can

şefeqa welleylî bang dide
welfecr e îro 'esra paşîn e dîsa
hey hîcret! ji mencnûn re bilorîne
kanî axîna dilan kanî leylaya siltan
de bibêj
ey can

komke rûnê xwe biqelîne hêkên aşiqan
derî veke tête koma azar û êşan
derî veke
ey can

tu dibê'j dîsa vekiriye riyên Kerbelayê
bê av e huseynê bêhempa
li çolan devê te tijî axa qemirî
dem vemirî
rih hilpekiya
lêv terikîn
ey can

Ew çi birîneke kûr e ku kî yê lêke derman
ey can

Ger bêhna şîfayê bikêşî tu
Wê kî bide ava jînê û wê kî bibe luqman
ey can

Hew dikarim bikêşim ji bêhna te dûriyê
Bila bibe qurban ji te re ev can
ey can

Di Heyama Keybanû Tamtayê¹ de Eyyûbiyên Xelatê² (1244-1259)

Ahmet DEMİR³

Pêwendiya Eyûbiyan bi Xelatê re, di heyama Selaheddîn Yûsufê I. de destpêkir. Her çiqas, di wê demê de du sefer *-yek rasterast bi destê siltên ve, yek jî bi destê biraziyê siltên, Teqiyuddîn Umer ve-* ber bi Xelatê ve hatine li dar xistin jî, ev welat bi tevahî nehatiye bidestxistin.

Digel hemû bajar û bajarokên xwe ve Herêma Xelatê, di heyama Keyê Dadmend (Melîku'l Adil) Seyfeddîn Ebûbekirê I. de, ancax li dû sê seferan şûnda, di sala 1207an de, bi destê lawê wî Keyê Yekane (Melîku'l Ewhad) Necmeddîn Eyûb va, hat zeftkirin. Bi vî awayî, di beşa / şu'beya Eyûbiyên Meyyafarîqînê ve girêdayî, beşa Eyûbiyên Xelatê hat avakirin. Di salên pêşiyê de, li hember desthilatdarên nuh, serî hildanên hin koman, ji aliyê rêveberiya Eyûbiyan ve, bi şeweyeke tundane hatin tefandin.

Di vê navberê de Keyê Yekane Necmeddîn Eyûb, marûzî êrişên cîranê xwe yê bakur û bakurê rojhilat Gurciyan jî bû. Êrişa yekem a van dijminan *-ku di sala 605 / 1209î de pêkhatibû-* û ya duyem *-a ku di 19 Rebîyulaxira 607an (10 Çiriya Pêşîn a 1211î) de hatibû lidarxistin-* bi destên hêzên Eyûbiyan va bi awayekî serkeftane hatin sekinandin. Di êrişa duyem de fermanîdarê artêşa Gurciyan General Atabeg Îwan, kete çehlekê *-ya ku ji aliyê leşkerên Eyûbiyan va di binê sûra bajêr de hatibû vedandin-* û dîl hate girtin.

Keybanû Tamta, pîreka Keyê Rûmetdar

1 Binyada malbata ku Tamtayê jê bû, bi eslê ve Kurd bû. Lê, ev malbat, wê demê Xiristiyan bûn. Keybanû Tamta, bi gumaneke mezin li piştî zewaca bi Keyê Rûmetdar Mûsa re, bûye Musulman.

2 Ev nivîs, wergera kurteya teblîxa min a ku di "II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu"yê de, hatibû pêşkêşkirin.

3 Dîroknas/Mêjûnas-Venêr, Ji Gerînendeya Giştî ya TRTê, Enqere, Turkiye.

(Melîku'l Eşref) Mûsayê Ferwerdarê Eyûbiyên el-Cezîreyê, ya ji Gurcîstanê ye. Di sala 1211an de di navbera Fermanîdarê artêşa Gurcîstanê Atabek Îwanê dîlgirtî û Keyê Yekane Necmeddîn Eyûbê Serwerê Eyûbiyên Xelatê da peymanek hat îmzekirin; li gor vê peymanê, qîza Atabeg Îwan Keybanû Tamta, bi Keyê Rûmetdar Mûsa ra zewicî.

Keyê Rûmetdar Mûsa, ku li herêma Xelatê bû Serwer şûnda, li hember nişteciyên vî welatî, li gor kekê xwe Necmeddîn Eyûbê mirî, polîtîqayêke aştîyanetir, meşand. Bi vî awayî pîrsgirêkên di navbera gel û dûgelê li holê hatin rakirin; hevsgirtina/yekîtiya gel û dûgelê hate lidarxistin.

Keyê Rûmetdar Mûsa, di dema serweriya xwe de, her tim li Xelatê nedima; ev welata, bi destên waliyên xwe Husameddîn Elî û Îzzeddîn Aybeg ve birêvebir. Di heyamên van herdu waliyan de jî pîreka Mûsê Keybanû Tamta, li Xelatê bû.

Di heyama Keyê Rûmetdar Mûsa da, li herêma Xelatê aramiyêke domdar hate lidarxistin; hemû bajarên herêmê, hatin nûkirin; her devera herêmê, bi mizgeft û mescîdan, bi karwanseray û nexweşxaneyan û bi rê û piran ve hate xemilandin. Wisa ku, li gor mêjûnivîsên wê demê bajarê Xelatê, di vê heyamê de bi pênasa "Quba Îslamê (Qubbetu'l Îslam)" dihat wesifandin.

Pir neçû, Celaeddînê Menguberdî di sala 1230î de bajarê Xelatê bi darê zorê zeftkir. Li dû vê zeftkirinê li bajêr, xerakirinek û tevkuştineke mezin pêkhat; bajar, bê navber gelek rojan hat talankirin; ew bajarê avanî, hima hima bû xopan. Di vê pêvajoya destguherîna bajêr de, ji lawmîrên Eyûbiyan Keyê Mestir (Melîku'l Emced) û Keyê Keremkar (Melîku'l Mûîz) û digel waliyê bajêr Îzzeddîn

Aybeg, Keybanû Tamta jî di nav dîlketiyan da cî digirtin. Serwerê Xwarezmiyan, li dû dîlgirtina Keybanû Tamtayê, ku jina Keyê Rûmetdar Mûsa ya bi mehr bû, rabû bi awayekî zordarî li xwe mehr kir.

Celaeddînê Menguberdi li dû bidestxistina welatê Xelatê, hima berê xwe da Adaromê / Anatolyayê. Xwest ku welatê Selçûqiyan jî zefbike. Elaeddînê Keyqubad, li hember gefxwarinên Xwarezmiyan, ji Eyûbiyan hawar xwest. Artêşa Eyûbiyan, seba alîkirinê hima hat; û bi artêşa Selçûqiyan ve bûn yek û tev li pêşberî Xwarezmiyên êrîşkar sekinin. Şerê Yassiçemena ku di navbera herdu aliyan da pêkhat, ji aliyê artêşa hevîrtî ya Eyûbî-Selçûqiyan va hat qezenckirin. Li dû vê serkeftinê, Erzirom û derdora wê ji aliyê Selçûqiyan va hat zeftkirin, digel Oltûya Erziromê, Xelat û derdora wê jî, ji aliyê Keyê Rûmetdar Mûsa ve hatin paşvagirtin.

Celaeddînê Menguberdiyê ku di vî şerî de beşeke mezin ji artêşa xwe wînda kiribû, nekanibû li hember êrîşên Moxolan berxwebida û vekîşiya; di vê revîna xwe de him leşkerên xwe yên mayî, him jî Keybanûya Eyûbiyan Tamta a ku dîl girtibû û dû ra jî li xwe mehr kiribû, wînda kir. Di vê navberê da Moxolan rasterast dan dû Celaeddînê Menguberdi bi xwe; Serwerê Xwarezmiyan, li hember van zextan her tiştên xwe wînda kir û li derdora Silîvayê hat kuştin. Bi vî awayî dûgela Xwarezmiyan bi awayekî misoger ji holê rabû.

Keybanû Tamta, di nav van alozî û tevliheviyan da reviyabû û çûbû welatê bavê xwe Gurcîstanê. Di vê heyamê de Gurcîstan di bin rêvebiriya Kaybanû Rossodanê de bû; birayê Keybanû Tamtayê Awak / Sargîs jî, li dû mirina bavê xwe bû fermandarê artêşa vî welatî.

Li dû demekê şûnda leşkerên Moxolan hatin vî welatî jî û dest bi zeftkirina der û deverên Gurcîstanê kirin. Han, di vê henganê de fermandar Awak / Sargîs, li Kela Kayanê ji aliyê Moxolan va hat dorpêçkirin. Fermandarê Gurciyan, ji bo ku xwe ji vê dorpêçê bifilitîne, digel gelek diyariyên giranbiha xwehînga xwe Keybanû Tamta, şand cem fermandarê Moxolan Duga / Duxadan. Lêbelê

cardi jî Moxolan ew dorpêç ranekirin û rasterast daxwaza hatin û radestbûna fermandar Awak kirin.

Dû re, Lawmîr Awak çarneçar çû ba Moxolan. Moxolan demekê şûnda digel xwehînga wî Keybanû Tamta, Lawmîr Awak, ji xanê xwe î mezin Xan Okata / Ogeday ra şandin.

Lawmîr Awak, her çiqas demekê şûnda, ji aliyê Moxolan va hat berdan jî, xwenga wî Keybanû Tamta nehat berdan; dîlgirtina wê ya li ba Moxolan hîn demeke din jî domand.

Keybanû Tamta, li piştî berdana brayê xwe, heya ku Keybanûya Gurcîstanê Rossodan mudaxale bike, li cem Moxolan jiyan xwe ya dîlane berdewam kir. Rossodanê, dema ku ji Xanê Moxolan Okata / Ogeday ra qasid şandin, ricaya serbest berdana Keybanû Tamtayê jî jê kir. Hikumdarê Moxolan jî tîkakerên Rossodanê neşikand û Keybanû Tamta serbest berda. Xanê Moxolan, digel serbest berdana keybanûyê, hin leşkerên xwe jî pê re şand û li wan ferman kir ku welatê wê yê berê zeftbikin û cardi radestî wê bikin.

Keybanûya Eyûbiyan, ligel van leşkeran çû welatê xwe yê berê; hemû bajar û başarokên Xelatê careke din bi dest xistin. Keybanû Tamta, demekê şûnda xeberekê ji Keyê Meyyafarîqînê Şehabeddîn Xazî re dişîna û lê pêşniyariya zewacê dike. Piştî zewicîna Tamta bi Şehabeddîn Xazî re, welatê Xelatê divê bi Eyûbiyên Meyyafarîqînê re bê girêdan. Lêbelê li dû demeke kin, Şehabeddîn Xazî wefat dike; rêveberiya Xelatê cardi serbixwe dimîne.

Mijara misogerbûna qedandina serwereriya Keybanû Tamtayê ya li Xelatê, hîn nehatiye zelalkirin.

Her çiqas encama serweriya Keybanû Tamtayê nayê zanîn jî, li gor vegotina çavkaniyan carekê di sala 652 / 1255î de, carekê jî di sala 655î (1258/1259) de Xelat, du caran marûza êrîşên Moxolan dibe. Bi ev herdu êrîşan Xelat cereke din dibe xopan û giringiya xweya dîrokî bi tevahî wînda dike. Digel vê êrîşê, tê texmînkirin ku li Xelatê rêveberiya Keybanû Tamtayê jî bi dawî dibe.

Pîvanên Vejînê

Umer UMÎD

Maneya Îsmî û Maneya Herfî

Ev herdu têgeh bi pirranî di Kuliyata Namilkeyên Rohnayiyê da derbas dibin û li wir tîrî bikaranîn.

Biqasî ku min jê fehmkiriye, maneya îsmî, mîna cama neynikê ye; yanê madeya wê camê îfade dike; maneya herfî jî tiştên ku neynik nîşan dide / riya mirovan dide, îfade dike.

Di wateya îsmî de “ezîtî û maddî”, di wateya herfî de wateya “Ewîtî û manewî” heye.

Xwendekarên Namilkeyên Rohnayiyê

-Yên ku xwe wekî Telebeyên Namilkeyên Rohnayiyê dibînin, divê mîna ku Kuliyat ji wan ra hati-be nivîsîn, li Kuliyatê binihêrin û bixwînin.

-Her hêzdar bin, sebatkar bin. Ji bo hêzdarbûnê sedeqet, ji bo sebatê bawerîyeke zexm nebe nabe.

-Ev jî bi hin tiştan pêk tîr: Neşikandina şewkê, nekirina rexneya neyînî, nixumîna kemanîyên wan û ew kêmasî temamkirin û ji wan ra dua kirin.

-Ustêd digot ku: “Pênûsa Xusrew, rûhanî û ferîşte kêfxweş dikirin.” Gelo ma meriv nikane bibêje ku namilkeywendina mîna Xusrew, Ehmed, Feyzî, Elî û hwd., îro jî rûhanî û ferîşteyan kêfxweş dikin?

-Di kesayeta xweh û birayan da tune bûn, jiyîna xwehîtiyê û biratiyê û ya jidilbûnê ye.

-Kesayeta manewî, mîna dermên e. Divê di vê kesayetê de hevgirtin bê avakirin.

di Bikaranîna Bêjeyan de Baldarî

Gelo em di bikaranîna bêjeyan de çiqas baldar in? Ma haya me, bi heqî jî bêjeyên ku ji devên me derdikevin heye an na?

Ez bawer im ku her kes dizane... yê ku nîzanin jî bila bizanin; bêjeyên ku ji devan derdikevin, bi xuyabûna li ser pêlên hewayê, pir zêde dibin; dibin sed, hezar an jî milyon bêje.

Eşkere ye ku bi vî awayî her bêjeyek, dîkane bi milyonan sewaban jî bi me bide qezenckirin, bi milyonan gunehan jî.

Ji bo vê yekê, bêjeyên xweş û qenc bibêjin!
Hevokên xwe bi bêjeyên sewabdar û xawênbar bihûnin.

Kîjan Dinivîse?

Gelo qet em bala xwe didinê an na, kîjan ferîşteya pêwirdar, bêje û hevokên ku ji devên me derdikevin, dinivîse? A aliyê rastê dinivîse yan a aliyê çepê?

Xuyangehên Biriqî

Her neynik, hemû tiştên ul i ser qada dîtina wê ne, nîşan didin.

Divê meriv, dema ul i tiştan dinihêrê, mîna ku neynik in, fena ku xuyangeh in, li wan binihêre.

Her tişt, bi serê xwe xuyangehek e. Li gor taybetmendiyên xwe, navekî Xwedê nîşan didin.

Çavên mirovan çiqas paqij, nihêrînên wan çiqas durist û mêjiyên wan çiqas zelal bin, xuyangehên li pêşberî wan jî ewqas rohnahî û ewqas biriqî dibin.

Çavên xwe belî cama neynikê mekin! Bala xwe bidin wêneyên ul i ser neynikan dixuyine!

Çawa hûn wexta ul i neynikê dinihêrin, rûyên xwe, serçavên xwe dibinîn, wisa jî li ser rûyên hemû xuyangehan babet babet / cûr cûr navên Wî bibînin.

Xwendin

Xwendin baş e û pêwîst e.

Lê ez wisa difikirim ku divê her pirtûk ne, yên ku liyaqî xwendinê ne, divê mirov bixwînin.

Yanê, yên ku rohnahiya çav û mêjiyên me dê geş bikin, yên ku hêza pî û zendên me dê zêde bikin em bixwînin.

Lewra dema me ewqas tune ye û ne bêbiha ye ku çî hat ber destê me em hima bêbijatin bixwînin.

Serkeftin

Berpirsiya me bi awayekî xalis û paqijane xizmet kirin e; ne ji bo serkeftî bûyîne ye. Encam û serkeftin ayda Xwedê Teala ye.

Her çî babet / cûr dibe bila bibe, hemû têkoşîn, hemû xebat û hemû perestîn, divê hew bi armanca bicîhanîna geregiyên fermanên Aferîner bin.

Nihêrîna Aferîdeyan

Baldar be, sê cûr / babet nihêrînên aferîdeyan hene:

Yek: Li xwe, li mirov û li meslehetên mirov dinihêre.

Du: Ji bo ku mîna nameyekê ji aliyê tevan ve werin xwendin, peyama û fermanên li ser nivîsîne di hişên wan da bide qeydkirin, nav û wesfên Xwedê ku li ser wan mutecella nîn, nîşanî wana bidin, li nîrxandin û nihêrînên hemû candar û hişmendên dinihêrin hemû aferîde...

Sê: Rasterast li nihêrîna Aferîner dinihêrin; ji bo wan dîdarî hew Xwedê ye. Hunermendê bê menend, li van hunerên xwe yên li ser aferîdeyan yên ji rêzê der dinihêre, nav û wesfên xwe yên li ser wan neqîşandine, temaşe dike.

Vînên Azad û Vînên Bende

Vînên azad hew ji aliyê vînên azad ve tîn mezin kirin; yên bende jî ji aliyê vînên bende ve tîn mezin kirin. Xwediyên vînên ewil, bi rastî jî azad in û di asteke serfiraz de ne; yên duwem jî bi rastî jî bende ne û di rewşeke belengaz de ne...

Mêjiyên ku çalaqî û bertekên civakê dinirxînin gelo vê tespît û şîroveyê didin pêş çavên xwe an na? Bivê nevê, divê ev tespît bê zanîn û divê di hemû wezinîn û pîvanan de wekî qistas were girtin.

Dema ku ji vî quncî li geşbûnan were nihêrîn, dê bê dîtin ku car bi car, vîneke azad bi serê xwe, ji hezar vînên bende girîngtir û tijetir in.

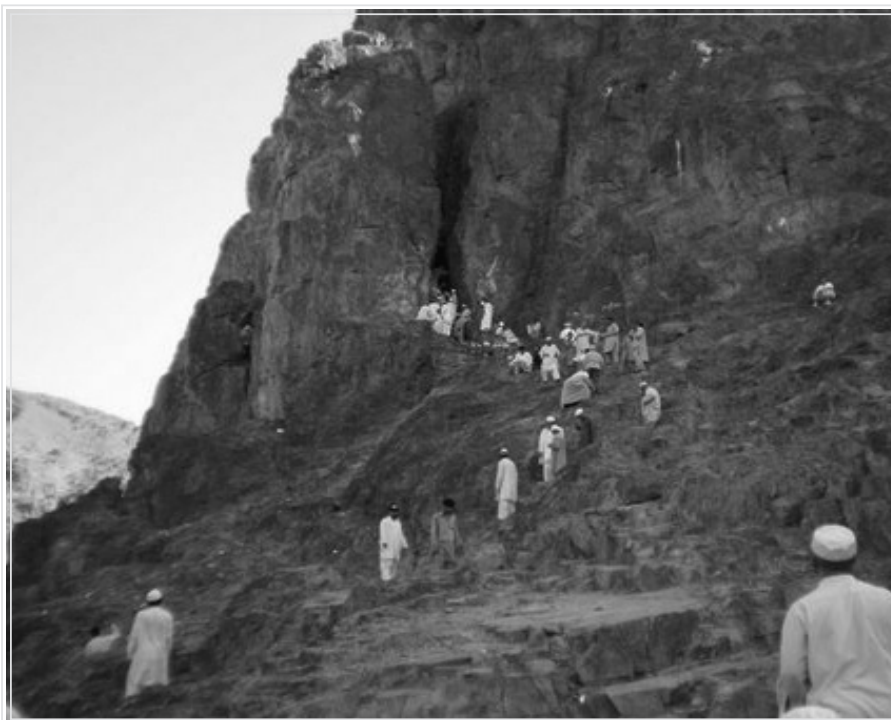
Han, li ser kesayetê xuyabûna “ronakbîr”bûnê, li vir pêk tê. Rewşa di riya rastiyekê de li hember hezar nerastiyan sekinîn û di vê riyê de tebatkar û sebatkar bûyîn, di vê kesayetê de tê dîtin!...

Dixwazin ji vê re bibêjin sewab, dixwazin bibêjin xawên, hûn azad in... lêhema bawer bikin ku her cûr mêjî, vî gûnî û vî rengî diecibînin û didin çepikan; her nişteciyê semayê wana dipesinîn û mizgîna wan didin hev...

Şehîdê Zindî

Seyfeddîn AYKAÇ

Di mihîrcana Busrayê de gel li ser serê kaşekî civiyabûn, Rahîb digot: “Ka pirs bikin gelo ji ehlê Heremê ango Mekkeyê kes li van deran heye?” Hz. Telhe dema ku navê Herêma Mekkeyê bihîst got: “Belê, ez ji Heremê me.” Keşe bi dengê kelecânî cardin pirs kir: “Ehmed xwe zahir kir?” “Ehmed kî ye?” Keşe: “Kurê ‘Evdullahê kurê ‘Evdilmitelîb e. A niha wextê derketina wî ye. Ew pêxemberê dawî ye. Wê ji Heremê bê derxistin û dê koçî cihekî bi xurme, kevir û şorax bike. Ji destê xwe bernede” dibêje. Ew tiştên ku Keşe dibêje di dilê Telhe de cih digre. Piştî rojan dema karê wî yê ticaretê diqede vedigere Mekkeyê hema pirs, ka di wextê nêzik de tu bûyer bûye an nebûye dike. Jê re dibêjin ku Muhemmedê kurê ‘Evdullah pêxembertiya xwe îlan kirye û Ebubekîr jî baweriya xwe pê anîye û bûye peyrewê wî. Radibe diçe cem Hz. Ebubekîr (r.x.l) ew tiştên ku Keşe jê re gotiye hemî dibêje. Piştî sohbekeke dirêj, herdu bi hev re radibin diçin cem Resûlullah ‘aleyhîselam û Hz. Telhe kelîma baweriyê dibêje û dibe jî bawermendên pêşîn.¹

Ji bo ku Hz. Telhe bû misilman muşîkên Mekkeyê mîna Misilmanên din pir tehde û şence bi wî jî kirin. Di Mekkeyê de mirovek hebû jê re digotin “Şêrê Qureysîyan” navê wî Newfelê kurê Xuweylîd bû. Wî mirovî dema ku bihîst Telhe bûye misilman, wî ew û Hz. Ebubekîr (r.x.l) bi qetekî ve girêda. Ji ber ku kêfa wan jî wê kirinê re hat kurapê Hz. Telhe jî hema bê deng man û tu tişt negotin.² Ji bo ku ew û Hz.

Ebubekîr bi hev re girêdabûn, ji wan re digotin “Yên zeliqî”³

Pêşiya herba Bedrê Resûlullah ‘aleyhîselam Hz. Telhe ji bo ku di derheqê karwana Qureysîyan de agahî berhev bike şandibû aliyê Şamê. Ji ber vê yekê tevî herbê nebibû. Lê belê Resûlullah ‘aleyhîselam ji

Sahabe, c.3, r.85.; İbnul Hacer el-Esqelani, El İsave fi Temyizi Sahabe, c.3, r.291.

3 İbnî İshaq, İbnî Hîşam, Sîre, c.1, r.80-251; İbnul Esîr el-Cezerî, Üsdûl Xabe Fi me’rifeti Sahabe, c.3, r.86.; İbnul Hacer el-Esqelani, El İsave fi Temyizi Sahabe, c.3, r.292. İbnî Sa’d, et-Tebeqatul Kubra, c.3, r.224; İbn Cerîr, Tarîxul Umemî vel Mulûk, c.11, r.50.

2 İbnî İshaq, İbnî Hîşam, Sîre, c.1, r.251; İbnul Esîr el-Cezerî, Üsdûl Xabe Fi me’rifeti

1 İbnî Sa’d, et-Tebeqatul Kubra, c.3, r.215.

xenîmetê para wî jî dayê.⁴

Roja Uhudê Resûlullah ‘eleyhîselam jî derbên dijmin parastîye. Ji bo ku tiştek bi Resûlullah ‘eleyhîselam nebe laşê xwe kiriye çeper. Di laşê wî de çend derbên şûran û çend heb jî yên tîran çêbûye. Ji ber van derban milekî wî leng bûye. Di wê herbê de pirê misilmanan revîn û Resûlullah ‘eleyhîselam tenê hîştin. Bi tenê 11 kesên Ensariyan û ji Mihaciran jî tenê hz. Telhe li derdora Resûlullah ‘eleyhîselam mabûn. Ew jî hêdî hêdî hem herb diki-rin hem jî derdiketin serê çiyê. Dema kafir hucumî ser Resulê Xwedê dikirin Resûlullah ‘eleyhîselam: “Kî heye ji bo ku di cennetê de bibe hevalê min, wan kesan ji min dûr bixe” digot. Hz. Telhe bersîv dida: “Ez heme ya Resûlullah.” Resûlullah ‘eleyhîselam: “Ka tu bisekine.” Yekî Ensar bersiv dide: “Ez heme ya Resûlullah.” Resûlullah: “Temam tu.” Ev kes heta şehit bû herb kir û Resûlullah ‘eleyhîselam jî dijmin parast. Resûlullah ‘eleyhîselam cardin gotina xwe dubare dike. Hz. Telha beriya hemiyan cardin bersîv dide. Heta ew kes hemî şehit dikevin ev rewş didome. Di dawiyê de bi tenê hz. Telhe dimîne, li hember kafiran herb dike. Resûlullah ‘eleyhîselam hêdî hêdî derdikeve jora Uhudê. Hz. Telhe hem ceng fikir hem jî alîkariya Resûlullah ‘eleyhîselam fikir. Zinarekî hinekî bilind derketibû pêşiya Resûlullah ‘eleyhîselam ji bo ku du heb zirx li xwe kiribû fikir nedikir nedikarî derkeve ser zinarê. Pir westiyabû, hz. Telhe dema ku firsend dît, xwe gihan-de Resûlullah ‘eleyhîselam û xwe xwar kir û piştî xwe qor kir, Resûlullah ‘eleyhîselam piyê xwe danî ser piştî wî û derkete ser wî zinarê Uhudê. Dema Resûlullah ‘eleyhîselam ew xîret û mihebeta wî dît wiha got: “Telhe bihuşt heq kir.”⁵

Hz. Ebûbekir dibêje: “Ez û Ebu Ûbeydeyê kurê Cerrah em li cihekî dûr bûn ji bo alîkarîkirinê, dema em hatin gihiştin Resûlullah ‘eleyhîselam, Resûlullah ‘eleyhîselam bi qesda Telhe got: “Dev ji min berdin herin cem hevalên xwe”. Dema em çûn cem Telhe me dît ku birek derbên şûr û rîman di laşê wî de heye, hemî bûne birîn û ji wan birînan xwîn diherike. Destê wî jî jêbûye û hema ketiye ‘erdê, bi xwe ve çûye an miriye me nezanî. Piştî me ew rakir

⁴ İbnî Sa’d, et-Tebeqatul Kubra, c.3, r.216; İbnul Esîr el-Cezerî, Ūsdul Xabe Fî me’rifetî Sahabe, c.3, r.86.

⁵ İbnî İshaq, İbnî Hîşam, Sîre, c.3, r.311; Tarîxul İslam, İmam Zehebî, c.3, r.245

û bir, piştî rojan birînê wî hêdî hêdî baş bûn.” Piştî ku hz. Telhe baş dibe Resûlullah ‘eleyhîselam jê re wiha dibêje: “Kî dixwaze yekî ku ecelê xwe tamam kirye û li ser rûyê ‘erdê digere bibîne bila li Telheyê kurê ‘Ûbeydullah binihêre.” Êdî leqebeke wî ya nû hebû: “Şehîdê zindî.”

Di nava sahabeyên Resûlullah ‘eleyhîselam de yê dewlemend yek jî ew bû. Pir merd bû jî, ji ber vê camêriya wî jêre digotin: “el feyyad.”

Hz. Telhe bi her çar jinên xwe ve hevçengê Resûlullah ‘eleyhîselam bû. Xwîşka hz. ‘Aîşe, a hz. Zeyneba qîza Cahş, Ummu Hebîbe û a Ummu Seleme, xwîşkê wan her çar jinên Resûlullah ‘eleyhîselam jinê hz. Telhe bûn.

Hz. Telhe ew kesên ku “Eşereyê mubeşşere” ango mizgîniya wan hatiye dayîn bi bihuştê yek ji wan bû. Bawermendê heştêmîn bû û ji Eshabê Şûrayê bû.

Piştî ku Hz. ‘Usman hate şehîdkirin di navbera hz. ‘Aîşe û hz. ‘Elî de bûyera Cemelê çêbû. Di wê herbê de hz. Telhe piştigirya hz. ‘Aîşe kir. Hêj herb teze dest pê kiribû pêşiyê hz. Zubeyr, piştî re hz. Telhe dev ji herbê berdan, dema hz. Telhe vegeriya çû, piştî re Merwanê kurê Hakem bi tîrekî serî jehr kirî lêxist, hz. Telhe birîndar kir, tîr li navika çokê wî ketibû. Hz. Telhe bi wê tîra jehrkirî wefat kir.⁶ Dema wefat kir ‘umrê wî şêst û tiştek bû. Xwedê rehma xwe lê ke, me bide xatirê wî.

⁶ Tarîxul İslam, İmam Zehebî, c.6, r.246

Xortê Pîroz

Ahmet Said PAKYÜREK

Wê da têye çî zîrek
Bi her hêlê'v bimbarek
Dilê wî' b kul û keder
Xwe naxeltîne carek

Bijangê wî tim şil in
Dil û cîger giş kul in
Diyar e î xemgîn e
Lê, îro çav bi kil in

Bi şev li ser seccade
Bi roj ji wî' r cîhad e
Dinê giş xirab be jî
Rêya Xwedê bernade

Dengê wî diheziye
Hespa wî dibeziye
Pir tirsayê Xwedê ye
Ji gunehan tazî ye

“Hêdî hêdî dimeşe
Nûrellah jê diweşe”
Di rû'd qe gune tune
Dil ji bo gel diêşe

Çî dibî hebkî zû ke
Penc sed sal e'l me pûk e
Me jî bibe tu bal xwe
Ev jî me'r dîlan bûk e

Dereng nemînî qet tu
Aso da bibirqî tu
Van hovana em xwarin
Xwe zû bighînî me tu

Navendeke Edebiyata Kurdî: MIKS

Abdulcebbar KAVAK

Miks bi erdnigariya xwe ya xweş û taybet ve zemanekî dût û dirêj e ku bala însanan kişandiye û heta niha jî dikişîne. Ev çiyayên bilind, şaxên ku digihêjin ‘ewran wek kelake muhkem derdora bajarê Miksê girtiye û sedan sale li dijî neyaran gelê vê deverê diparêze.

Miks bi navê Tirkî “Bahçesaray”, îro navenda qezayê ye û girêdayî wilayeta Wanê ye. Şemseddin Sâmî dibêje ku Miks 99 km ji Wanê dût e û deverê çiyayî ye. Li aliyê bakur bi Kawaş/ Westanê, li aliyê başûr bi wilayeta Hekkarî/ Colemanê, li aliyê rojhilat bi qezaya Çatax/Şaxê, li aliyê rojava bi wilayeta Bilîsê re sînodar e.¹ Miks de vera herî bilind a Wanê ye, ji 3 nahye û 63 gundan pêkhatiye.²

Şerefxan Bitlisî di Şerefnâme-yê de behsa Miksê dike û dibêje Mîrê ewil ê Miksê Abdal Xan e. Şerefxan dîsa dibêje ev du kurê Abdal Xan hebûne û navê wan Ehmed Beg û Hesen Beg bûye. Piştî mirina Abdal Xanî, Ehmed Beg bûye mîrê Miksê û Siltan Silêmanê padişahê Dewleta Osmanî jî mîrekiya Ehmed Begî qebûl kiriye û jê re fermanek jî şandiye.³ Di sedsala XVI. û XVII. de Miks wek lîwayekê girêdayî Wanê di çavkaniyan

de derbas dibe.⁴ Li aliyê tarîxî û siyasî ve di sedsala XVIII. û XIX. de bi sedema karên mîrên Miksê yên siyasî û eskerî herêma Miksê bi rojeveke têt û tijî dema xwe borandiye.⁵

Ez dixwazim piştî vê danasinê û destpêka kurt li ser herêma Miksê, bêm ser mijara me ya sereke. Ev jî, di nav erdnigariya Kurdistanê ya berfireh de gelo Miks kengî û çawa bûye nevendeke girîng ji navendên edebiyata Kurdî. Ji bo ku em bikarin bersiva van pirsan bidin, divê em di nav tarîxa Miksê de bingeheên perwerdê û medrese-yên herî kevn bibînin. Digel dîtina wan dîsa lazim e em bizanin gelo kî di van medresan de ders daye û li ser edebiyata Kurdî kîjan berhemên Kurdî hatine nivîsandin.

Di Herêma Miksê de tekya herî kevn û navdar ya Mîr Hesenê Welî ye. Mîr Hesenê Welî ne tenê di Miksê de, di hemû deverên Gola Wanê de bi nav û deng e û menaqibên wî di diwanxaneyên gundan de bi devkî tene gotin. Lê mixabin li ser jiyan û berhemên Mîr Hesenê Welî tiştêkî zanistî û wesîqeyeke nivîskî negihîştîye destê me. Feqî Hüseyn Sağnîç di derheqê Mîr Hesenê Welî de van agahiyan dide:

4 Orhan Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, weşanên Midiriyeta Karên Civakî û Çandî yê Şaredariya Wanê, Wan 1997, r. 141-142.

5 Sinan Hakan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, weşanên Doz, Stenbol 2011, r. 90-115; Sinan Hakan, “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat’a Hakkari Bölgesi Sosyo-Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı-İran Münasebetleri”, III. Uluslararası Vangölü Havzası Sempozyumu, (ed. Oktay Belli), Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Enqere 2008, r. 352-356.

1 Şemseddin Sâmî, Qâmûsü'l-E'lâm I-VI, Çapxaneyê Mihran, Stenbol t.t., VI, 4369.

2 İsmail Mangaltepe, Seyyahların Gözüyle Van(XIX. Yüzyıl), weşanên Kitabevi, Stenbol 2009, r. 101.

3 Şerefxan Bitlisî, Şerefnâme fi tarîxi'd-duwel we'l-imârati'l-Kurdiyye, werg. Muhammed Ali Avnî, Dârû'z-zaman, Dimaşq, 2006, I, 221-222.

“Mîr Hesenê Welî yek ji wan mîrekan bû ku nêzikî 800 sal berî dema me, li çiyayê Axîrofê tekyayek ava kiribû û dixebitand. Bi vê tekyayê çûn û hatina Miks û Kawaşê ji bêewlewiye derxistibû. Li rexê tekyaya xwe ji bo “îbadeta misilmanan mizgeftê û ji bo ‘îbadeta xiristiyanan jî dêrek ava kiribû. Medereseya wî ya li nava bajarê Miksê navdar bû. Ew avahiyên qenc ên Mîr Hesenê Welî heta salên 1960’ê jî xebata wan dewam kiriye.”⁶

Piştî Mîr Hesenê Welî di herêma Miksê de medrese û tekyaya Erwasiyan gelek bi nav û deng e. Beriya ku em behsa vê medresê bikin ez dixwazim bi çend hevokan behsa Erwasiyan û hatina wan a Miksê bikim.

Malbata Erwasiyan di sedsala XIII. a miladî de piştî dagirkirina Bexdayê bi deste Hulagû, ji Bexdayê veqetiyane. Li gor zanyariyên di destê me de ev malbat hemî cih û warên xwe yên Bexdayê hiştine û 14 Rebiulaxir 696/10 Çile 1297’ê de ber bi Mûsilê ve bi rê ketine. Demekê li Mûsilê mane û paşê çûne Reha û Bilîs û Is’irdê û di van deveran de bi cih bûne. Di wê demê de mezinê malbata Erwasiyan Hecî Qasim Bexdadî bûye û Hecî Qasim beşeke ji malbata xwe li Şîrwanê bi cih kiriye.⁷ Hecî Qasim Bexdadî bi neseba xwe digihîje Şêx Abdulqadir Geylanî.

Kurê Hecî Qasim Bexdadî yê mezin Muhammed ku bi leqeba

“Qutub” tê nasîn, bi fermana bavê xwe diçe devera Colemêrgê û Mîr Brahim Xan ziyaret dike. Piştî vê ziyaretê Brahim Xan keça xwe Fatima bi Muhammed Qutub re dizewicîne. Tê gotin ku Brahim Xan bi xwe di gel Muhammed Qutub tê Miksê û di gundê Erwasê de ji bo zavayê xwe Muhammed Qutub di sala 740/1399’ê medrese û tekye û mizgeftê ava dike.⁸

Wesîqe 1 : Ji bo vê wesîqeyê zêdetir zanyarî li ser Malbata Erwasiyan bnr. Nimetullah Arvas, “Arvas Medresesi ve Türkiye’deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)”, Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri, (ed. İsmail Narin), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, I, 214-215.

⁶ Feqî Hüseyin Sağnıç, Dîroka Wêjeya Kurdî, Weşanên Enstituta Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992, r. 387.

⁷ İbrahim BAZ, Abdülhakim Arvasî’nin Hayat Eserleri ve Tasavvufi Anlayışı, Zaningeha Enqerê, Entituya Zanistên Cîvaki, Teza Lisansa Bilind, Enqere 1996, r. 31.

⁸ Haydar Bağdadî, Seyahatname, 750/1409, r. 1-33. Ev berhem di destê miftiyê Wanê yê heja Nimetullah Arvas de ye. Me ji jî wî stand û jê istifade kir.

Muhammed Qutub di vê medresê de him muderisê ewil him jî wek şêxê terîqeta Qedirî yê ewil dest bi wezîfê dike û xelkê Miksê îrşad dike. Ev medrese bi navê Medresa Erwasî di nav Miksê û derdora Miksê tê naskirin û bi sedan sal e bi vî navî xizmeta xwe didomîne. Medresê Erwasê ji aliyê edebiyata Kurdî û belavkirina zanistên Îslamî bi zimanê Kurdî ve xizmetek mezin kiriye û roleke mezin lîstîye. Lewra muderisê ewil ê medresa Erwasê Muhammed Qutub, li qada tîbbê de bi zimanê Kurdî kitêbek nivîsandiye. Navê kitêba wî Kitâbu't-tib e. Tê gotin ku berhema pexşanê ya bi zimanê Kurdî ya ewil ku hatiye nivîsandin ev behrem e. Di kitêba Îkdu'l-Cumân de tê gotin ku ev berhem di gel kitêba Hawle'l-Edebi'l-Kurmancî ya Tehsîn Brahim ed-Dûskî li Erbîlê di sala 2004'ê de hatiye çapkirin.⁹

Piştî destpêkirina xizmeta ilm û tesewîfê Medresa Erwasê bûye navendeke giring a vê deverê. Sedan xwendekarên medresê li aliyekî dersên Îslamî xwendine li aliyê din jî di qada tesewîfê de hatine perwerdekirin. Xizmeta medresê ji sedsala XIII. heta sedsala XIX. bi vî şeklî domkiriye û gelek alim û mitesewîfên bi nav û deng ji vê medresê îcazet standine.

Ez dixwazim behsa navên çend 'alim û mitesewîfên navdar ên ji Medresa Erwasê xwendine bikim.

1. Seyyid Abdurrahîm Erwasî (w.1786)
2. Seyyid Abdurrahman Erwasî
3. Seyyid Sibxetullah Erwasî (w. 1829)
4. Seyyid Fehim Erwasî (w.1895)

Bediuzzaman Seîd Norsî jî di îcazeteke de

⁹ Hemdî Abdilmecid es-Selefî, Tehsîn Brahim ed-Dûskî, Îkdu'l-Cumân fî terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan I-III, Dâru'l-asâle ve't-turâs, B.A.E 2008, II, 310.

behsa Seyyid Fehim Erwasî dike. Him Seîd Norsî him jî seydayê wî yê Bazîdê Mele Muhemmed Celalî bi riya îcazeta ilmî telebeyên Medresa Erwasê ne.

Li aliyekî din Şêx Şefîq Erwasî ku ew jî di Miksê, li gundê Erwasê hatiye dinyayê, di qada edebiyata Kurdî de rolekî erênî lîstîye. Lewra Şêx Şefîq di sala 1919'ê de wek sernivîskarê Rojnameya Kurdistanê kar dikir.¹⁰ Xizmeta Şêx Şefîq ne tenê sernivîskariya Rojnameya Kurdistanê bû. Ji bo çapkirina klasikên edebî yên Kurdî jî hewldana wî nayê jîbîr kirin. Lewra Şêx Şefîq di navbera salên 1338-1340'ê hicrî de Dîwana Melayê Cizîrî di Çapxaneyê Ewqafa Îslamiyye de daye çapkirin. Şêx Şefîq di despêka dîwanê de di serbenda dawî de wiha dibêje:

“Vexta ku teb’ û neşîrkirina vê dîwanê min ji bo milletê xwe xizmet dîzanî û ji bo xwe jî feyzeke me’newî hesab dikir, eger çî hal û zeman jî musait nebûn lakin bi’avn û inayeta Xwedayê Teala me dest teb’kirina wê kir. Miweffîqî heqîqî tewfîqa me bide li ser tambûna vê sair umûrê xeyriye jî. Amîn. Bi câhê Seyyidi’l-murselîn. Et-Tabî’u’l-heqîr Muhammed Şefîq el-Erwasî el-Huseynî”¹¹

Mele Xelîlê Sêrtî (w.1839) jî di Xoşebê (Güzelsu) li cem Seyyid Abdulhadî Erwasî dersê Mentiqê xwendîye û piştî wî, çûye li cem Mele Hiseynê Xoşebî Şerhê Şemsiyye xwendîye.¹²

Di Miksê de ne tenê malbata Erwasîyan xizmeta edebiyata Kurdî kirine. Bi rastî kesayetiya ku herî mezin û bi nav û deng di Miksê de Feqiyê Teyran e. Lewra çavkaniyên ku behsa Miksê dîkin bêguman

¹⁰ Hakan Özoglu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, weşanxaneyê Kitap, Stenbol 2005, r. 138-140.

¹¹ Şêx Ehmed Cezerî, Dîwana Cezerî, (amadekar: Muhammed Şefîq el-Arvasî el-Huseynî), Çapxaneyê Ewqafa Îslamiyye, Stenbol 1338-1340, r. 2.

¹² Necdet Karakaya, Bir Dilci olarak Molla Halil Es-Siirdî, Zanîngeha Yüzüncü Yıl, Enstituya Zanistên Civakî, (Teza Lisansa Bilind a Neçapkirî), Wan 2006, r. 27.

behsa Feqiyê Teyran jî dikin û xizmeta wî ya girîng ji bo edebiyata Kurdî tînin zimên.¹³

Bediuzzaman Seîd Nursî ev îcazetname daye birayê

xwe Abdulmecîd Norsî.¹⁴

13 Marûf Xeznedar, Mêjûyê Edebê Kurdî, weşanên Ârâs, Hewlêr 2010, II, 205-286; Sadîk Bahaeddin Âmedî, Hozanvânêd Kurd, Çapxaneyê Korê Zanyarê Iraq, Bexda 1980, r.179-218; Feqî Hüseyin Sağnîç, Dîroka Wêjeya Kurdî, Weşanên Enstîtuta Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992, r. 369-370; Seîd Dêreşî, Dîwana Feqiyê Teyran, Weşanxaneyê Sipîrêz, Hewlêr 2005, r. 15; M.Xalid Sadînî, Feqiyê Teyran, weşanên Nûbihar, Stenbol 2009, r. 27-32.

14 Ji bo icazetname û zêdetir zanyarî bnr. Nîmetullah Arvas, "Arvas Medresesi ve Türkiye'deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi(Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)", I, 236.

Feqiyê Teyran li aliyê hemî kesên nivîskar û edebiyatnas û lêkolîner ve wek stêrkeke mezin di qada edebiyata Kurdî de tê qebûl kirin. Mîks ne tenê bi

sedema hebûna Feqiyê Teyran bûye navendeke edebiyatê, bi rastî ev kesayetiya herî giring di nav van 'alim û mitesewif û helbestvanên Kurd ên ku bi nisbêta Mîksî têne naskirin e.

Feqiyê Teyran nîva duyê ya sedsala şanzdemîn û nîva ewil ya sedsala hevdemîn de bi zîmanekî zelal û sade helbestên xwe gotiye û di dilê Kurdan

de cih girtiye. Xalid Sadînî helbestên Feqiyê Teyran wiha teswîye dike:

"Feqiyê Teyran di gelek babetên jiyana mirovahiye de helbest vehonandiye. Nemaze di babetên dîrokî û jiyana civakî de helbest gotiye. Wî di warê şîretên olî, pesnê Yezdan û peyxamberê wî, tesewîf, bawerî, wahdetî'l-wucûd, 'îbadetkirina ji bo Xwedê, têgehiştina Yezdanî de jî helbest nivîsine.

Ji van tiştan bêtir, Feqiyê Teyran hozanvanê evîn û evindariyê ye. Helbestên wî bi piranî li ser eşq û evînê ne. Li cem Feqiyê Teyran evîna mecazî û ya heqîqî yek in..."¹⁵

Li ser Feqiyê Teyran di van salên dawî de gelek tişt hatine gotin. Ez naxwazim gotara xwe bi jiyana wî û berhemên wî dirêj bikim. Lêbelê divê herkes ku navê Feqiyê Teyran û navê Mîksê bûne yek û ji hev naqetin. Ez dixwazim niha gotinên xwe li ser Feqiyê Teyran bi çend şeşikên wî bi dawî binim.

Serdarê dîlkulan im

Ji êş û jan û daxan

15 Sadînî, h.b., r. 63-64.

Ji terhê sunbula im
Dixwinim lew di baxan
Aşiqê sorgulan im
Dê lê bigrim qîşleyan

Feqî go bilbil taze
Tu bilbilek sewda yî
‘Îşqa gulê mecaz e
Tu yarek bê wefa yî
Dostê ebed bixwaze
Da lê nebit fenayî

‘Îşqa mecaz tu terk ke
Ew sir û dîn betal bûn
Tu yarekê heder ke
Li min bê ilm û xeyb bûn
Carek li wî nezer ke
Ebed heye her hebûn¹⁶

Di Miksê de kesayetiyeke din heye ku di warê edebiyatê de xwedî berhemeke navdar e. Ev kes ‘Eli Teremoxî ye. ‘Eli Teremoxî di gundê Teremoxê de hatiye dinyayê û ev gund girêdayî bajarê Miksê ye. Teremoxî di medreseyan Miksê û derdora Miksê de dixwîne û ji bo melatiyê hînê ‘Erebî û zanistên Îslamî dibe. Piştî qedandina xwendina xwe tê gundê xwe û di medreseya gundê Teremoxê de dest bi seydatiyê dike.

Sağniç behsa ‘Eli Teremoxî dike û dibêje: “...

¹⁶ Sadinî, h.b., r. 158-159.

Tefsîra dibe ku ev tefsîr be Kurmancî nivîsandiye û radeştî xizmeta gel û medreseyan Kurdistanê kiriye. Piştî nivîsandina vê pirtûkê, qasekê xwendina medreseyan Kurdistanê hêsantir kir û rêja wan jî zêdetir ediland. Mele ‘Eli Tremaxî, di medereseya gundê xwe de seydatî kiriye û îcazeta gelek feqiyan daye. Ji bo hêsanî xwendin û têgihiştina feqiyan Kurdistanê, lê xebitiye ku rêzimana ‘Erebî wergerîne zimanê Kurdî...¹⁷

Piştî ‘Eli Teremoxî jî di Miksê de helbestvan gihiştine û bi zimanê Kurdî helbestên xwe nivîsandine. Yek ji wan helbestvanan Axaokê Bêdarî ye. Axaok jî helbestvanekî mezin bûye. Gundê bêdar di navbera gundê Bediuzzeman Seîd Norsî û Miksê de ye. Ev helbestvan di sedsala XVIII. de jiyaye û di bin tesîra helbestên Feqiye Teyran de maye.¹⁸

Yek ji wan helbestvanên navdar yê Miksê jî Weda’î ye. Mixabin li ser jiyanameya wî gelek melûmatên me tune. Belê behsa diwana wî ya bi herdu zimanên Kurdî û Farisî nivîsandiye tê kirin. Weda’î di serdema Şêxî Beg û Mehmed Begê Miksî de jiyaye û li ser Şêxî Beg qesîdeyek jî nivîsandiye.¹⁹

Mexlesa wî “Wedâ’î” ye. Ji hinek qesîdeyan wî tê zanin ku Wedâ’î pencî sal zêdetir ‘umr borandiye û têkiliya wî bi ter’iqeta Neqşebendî re hebûye. Lewra navê şêxê wî Tahir yan Taha bûye.²⁰

Encam

¹⁷ Sağniç, h.b., r. 387-390.

¹⁸ Hemdî Evdilmecid es-Selefi, Tehsîn Brahim ed-Dûskî, Mu’cemuş-şuarî’l-Kurd, Dêru Sipîrêz, Duhok 2008, r. 112-113.

¹⁹ es-Selefi, ed-Dûskî, Mu’cemuş-şuarî’l-Kurd, r. 201-202.

²⁰ es-Selefi, ed-Dûskî, Mu’cemuş-şuarî’l-Kurd, r. 202

Miks bi ‘alim, nivîskar û rewşenbîrên xwe û bi medresên xwe ve di edebiyata klasîk a kurdî de cîyekî girîng digire. Çendî nivîskarên vê deverê di eynî demê de nejiyabin jî berhemên ku li dû xwe hiştine û bandora ku li ser nivîskar û şa’irên din kirine dide nîşan, di cihana edebiyata kurdî de Mîks navendeke mezin e hêjayî pesn û rêzan e.

Me di vê nivîsa xwe de cî da yek ji navendên edebiyata kurdî, Mîksê û me behsa zana û nivîskarên deverê yên naskirî û berhemdar kir. Dibe ku hin nivîskarên din ên nenas jî hene ku bi lêkolîn û xebatan ew jî dê bîn naskirin.

Çavkanî

Âmedî, Sadik Bahaeddin, Hozanvânêd Kurd, Çapxaneyê Korê Zanyarê Îraq, Bexda 1980.

Arvas, Nimetullah, “Arvas Medresesi ve Türkiye’deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi(Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)”, Uluslar arası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri, (ed. İsmail Narin), Weşanên Zanîngeha Bingolê, Bingol 2013.

Bexdadî, Heyder, Seyahatname, 750/1409 (Nusxeya destnivîs 33 rûpel e).

Baz, İbrahim, Abdulhakim Arvasî’nin Hayat Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı, Zanîngeha Enqerê, Entîtuya Zanistên Civakî, Teza Lisansa Bilind, Enqere 1996.

Bitlisî, Şerefxan, Şerefnâme fî târîxî’-d-duwel we’l-imârâtî’l-Kurdiyye, werg. Muhammed Ali Awnî, Dâru’z-zaman, Dimaşq, 2006.

Cezerî, Şêx Ehmed, Dîwana Cezerî, (amadekar: Muhammed Şefîq el-Ervasî el-Hüseynî), Çapxaneya Ewqafa İslamiyye, Stenbol 1338-1340.

Dêreşî, Seîd, Dîwana Feqiyê Teyran, Weşanxaneya Sipîrêz, Hewlêr 2005.

Hakan, Sinan, Osmanli Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, weşanên Doz, Stenbol 2011.

- “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat’a Hakkari Bölgesi Sosyo-Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı-İran Münasebetleri”, III. Uluslar arası Vangölü Havzası Sempozyumu, (ed. Oktay Belli), Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Enqere 2008.

Karakaya, Necdet, Bir Dilci olarak Molla Halil Es-Siirdî, Zanîngeha Yüzüncü Yilê, Enstîtuya Zanistên Civakî, (Teza Lisansa Bilind a Neçapkirî), Wan 2006.

Kiliç, Orhan, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, Weşanên Midireta karên civakî û çandî yên Şaredariya Wanê, Wan 1997.

Mangaltepe, İsmail, Seyyahların Gözüyle Van(XIX. Yüzyıl), Weşanên Kitabevi, Stenbol 2009.

Özoğlu, Hakan, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Weşanxaneya Kitap, Stenbol 2005.

Sadinî, M.Xalid, Feqiyê Teyran, Weşanên Nûbihar, Stenbol 2009.

Sağniç, Feqî Hüseyin, Dîroka Wêjeya Kurdî, Weşanên Enstîtuta Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992.

Sâmî, Şemseddin, Qâmûsü’l-E’lâm I-VI, Çapxaneya Mihran, Stenbol t.t.

es-Seleffî, ed-Dûskî, Hemdî Evdilmecîd, Tehsîn Brahim Mu’cemu’ş-şuarâî’l-Kurd, Dâru Sipîrêz, Duhok 2008. es-Seleffî, ed-Dûskî, İkdü’l-Cumân fî terâcimi’l-‘ulemâi we’l-udebâi’l-Kurd we’l-mensûbîne ilâ Muduni ve Kurâ’l-Kurdistan I-III, Dâru’l-asâle we’t-turâs, İmaretên Erebbî Yekbûyî 2008.

Xeznedar, Marûf, Mêjûyê Edebê Kurdî, weşanên Ârâs, Hewlêr 2010.

Rojbûna Pîroz

Ömer CANGİR

Her tiştî bi xwestinê dest pê kir!
Îşev... Îşev min xwest ku te binivîsim.
Pênûs di nava tiliyan de dilerize...
Lênûsk ziwa dike dilopên çavên şil...
Tu li ber şeva dilê min rawestayî wekî hîvronê.

Her tiştî bi xwestinê dest pê kir!
Xwest, Xwedayê erd û ezmên ku mihbetekê ava bike
Xwest ku nûra te ava bike.
Xwestin, şev e
Xwestin, roj e
Xwestin, hatina Roja(tava) şevê ye.
Şev tenê ye û girtina çavan e.
Her şev, şev bû li cîhanê...
cahilî, zilm, tade û bêexlaqiyê dorpêç
kiribû dilê mirovan.
Dil şev bû û di dil de tu ronahî nîn bû,
her der bûbû tarî.
Şev, mîna bilbilê li benda gulê
Ji roja hat afirandin dixwend li ser evîna wê Rojê.

Her tiştî bi xwestinê dest pê kir!
Xwest ku ew şev pîroz bibe.
Şev şeva Duşemê û meh meha Rebiulevvelê;
yanî ji şevan îşev...
Her tişt aram e îşev...
Ne ba kare bilebite ne jî gûlî kare
pelên xwe biweşîne.
Mîna ku her tişt li hêviya tiştêkî be.
Tenê destûr ji hinan re...
Ji stêrk û melekên...

Stêrk dibarin bi ser şevê de
Melek dibarin bi ser diya pîroz Amîne de.

Yek li xerbê, yek li şerqê û yek li ser Kabeyê ye, ala kesk.

Yek li rastê, yek li çepê, yek li berê û yek li piştê sekînibûn, jinên miteber.

Alem, bi rêz û bi xof li benda Efendiyê xwe, bendemayî.

Her heyber li gor zimanê xwe û li gor tevgera xwe
li hêviya wî bêhempayî.

Ew tê...

Efendiyê cîhanê tê...

Xweşdiviyê mirovan tê...

Xwediyê “Wema erselnake îlla rehmeten lîlalemîn”
tê...

Xwediyê rojbûna pîroz, Mihemed tê.

Herin bibêjin ba! Bila navê xweşewîşt hilgire û li
cîhanê bigerîne.

Ne şev di şevê de, ne jî dil di tarî de bimîne û bila şev
xwe bide aliyekî ji ber Roja kaînatê.

Bila pêşî xwe bigihîne Qesra Kîsra ku serûbin bibe

Di dûv re ne agirê agirparêz, ne gola sava, ne jî di
Kabeyê de pûtan bihêle.

Herin dîsa bibêjin ba! Bila navê Xweşdivî hilgire îşev.

Bila pêşî li ser dilê me yê tarî nûra Wî bibare

û di dûv re di nav rehikê ruhê me de

Wî binivîse.

Ku em fêr bibin armanca hebûnê, biratiyê û راستiyê...

Her tiştî bi xwestinê dest pê kir!

Xwestina Rojbûna Pîroz.

Xwestina şeva pîroz..

Îşev.. Îşev şeva zayina Pêxember e (s.x.l)...

Şeva we pîroz be.

Rûpela Yekem a Rojnameya “Kurdîstan”ê

Ahmet DEMİR

Rojnameya ku cara ewwil bi zimanê Kurdî hatiye **çapkirin** û weşandin “Kurdîstan” bû. Xwediyê vê rojnameyê *Lawê Bedirxan Paşa Mîqdad Mîdhet Begê* bû.

Rojnameya Kurdîstanê, di 22yê Nîsana / Avrêla sala 1898’an de dest bi weşanê kiriye. Derketina rojnameya Kurdîstanê, di dîroka **çapemeniya** rojnamegeriya Kurdî de gava yekemîn e, û gellek girîng e.

Ev rojname, li Misirê, di **çapxaneyê** “el-Hîlal”ê da hatiye **çapkirin**. Navê rojnameyê bi tîpên gir / mezin, li jorî rûpelê, wekî KURDÎSTAN hatiye nivîsîn.

Li bin navê rojnameyê, tarîxa hîcrî ya wê salê cî girtiye ku 1315 ye. Ji ber ku ev tarîx bi awayekî “neguherî” di hemû nusxeyan de cî girtiye, jê tê fehmkirin ku, rojnameya Kurdîstanê, di vê tarîxê de dest bi derketin û weşanê kiriye.

Li bin vê tarîxa hîcrî hevokeke bi Turkî nivîsiye:

“Kürdleri ikaz ve tahsil-i sanayiye teşvik için şimdilik on beş günde bir neşrolunur Kürdçe gazetedir.”

Ji nivîsa li ser qapaxa rojnameyê tê fehmkirin ku her carê du hezar nusxe ji Kurdîstanê re hatine **şandin**:

“Her carê, du hezar cerîdeya(n) bê pere, ezê rêkim Kurdîstanê, de bidin xelkê”.

Ji bo kaxiz û nivîs **şandinê** jî bi Kurdî wiha hatiye nivîsandin:

“Heçî kaxizek vê rêke, divê rêket Misrê ser navê xweyiyê vê cerîdeyê *Lawê Bedirxan Paşa Mîqdad Mîdhet Begê*.”

Cardi li ser rûpela pêşiyê bi Turkî ev hatine nivîsîn:

“Unvan: Mısır’da “Kurdîstan” Gazetesi. Sahib ve Muharriri: Bedirhan Paşazade Mikdad Midhat.” Her tabında 2000 nüsha Kürdistan vülat-ı iza-

mına irsal ve vesatetleriyle kura ve kasabata neşr ü tamim olunacaktır. Kürdistan haricinde her yer için senelik abone bedeli 80 kuruştur. Kürdistan dâhilinde hususi isteyenlere meccanen gönderilir.”

Li bin ev hemû nivîsan, di navbera du kaxizan da li gor teqwîmên Hîcrî û Romî, tarîxa jimara rojnameyê hatiye nivîsandin. Tarîxa jimara pêşîn wiha hatiye nivîsîn:

“Roja pêncşemê de, 30 Zîlqade sene 1315; pencşenbe **fi 9** Nisan sene 1914.”

Ev herdu tarîx, li gor tarîxa Mîladî rastî 22 Nîsana / Avrêla 1898an tî.

Nivîsa ewwil ya rojnameya Kurdîstanê bi vê pîşekê dest pêdike:

“Bîsmîllahîrehmanîrrehîm

Sed hezar şikir û hemd ji Xwudê Teala re, em Musulman xelq kirin. Ê zanîna ilm û marîfetê re hiş û zeka da me. Derheqê elimandina ilm û marîfetê re gellek ayetên celîle û ehadîse şerîfe henin. Dinyayê de çiqas Musulman hebin, gund û bajarên hemiya de mekteb û medrese û cerîde henin. Dinyayê de çi dibe çi nabe, cerîde dinivîsin. Heyfa min têt ji Kurda re. Kurd ji gellek qewma zêdetir xweyhiş û zeka ne, camêr in, dînen xwe de rast û qewî ne, xurt in; û dîsa weke qewmên di ne xwenda ne, ne dewlemend in; dinyayê de çi dibe, cîranê wan Mosqof çawa ye, wê çi bike, nizanin. Loma riya Xwedê de min ev cerîdeya ha(n) nivîsi. Bi îzna Xwedê Teala paş nuho, her pazde roja de carekê ezê cerîdekê binivîsim. Navê vê min kiriye “Kurdîstan”.

Vê cerîdeyê de ezê behsa qenciya ilm û marîfeta bikim; li ku derê mirov dielime, li ku derê medrese û mektebên qenc hene, ezê nişa Kurda bikim; li ku derê çi şer dibe, dewletên mezin çi dikin, çawa şer dikin, ticaret çawa dibe, ezê hemiya hîkat bikim.

Heta nuho kesê cerîdekê holê nenivîsiye. Ev cerîdeya min a ha(n), ya ewwulî ye. Loma wê gelek kêmayî hebitin. Ez hêvî dikim kêmayîya cerîdeyê ji min re binivîsin. Hemî tişt wekî nû çêdibin kêmin,

paşê hingê diçe dikeve rê de.

Evê êdî ezê dest meqsedê bikim.

We mînellahi't-Tewfîq!!

PÊVEK 1 Rûpela Rojnameya “Kurdîstan”ê ya Ewwil:

PÊVEK 2 Sazkarê Rojnameya “Kurdîstan”ê Lawê Bedirxan Paşa Mîqdad Mîdhet Begê:

1 We mînellahi't-Tewfîq: Serkeftin ji Xwedê ye.

Xwedê Gotiye: Rast

Abdulkerim YILDIZ

Gelî bavermandan, ji Xwedê bitirsin, xeberdanê rast xeberbidin ku Xwedê jî di karê we de we ser bixe. 'Emelê we rast bike û gunehê we 'efû bike. Her kê îta 'a Xwedê û qasidê Xwedê bike ew kes jî tiştên ku jê ditirse wê rizgar be û wê bigihêje daxaziyên xwe.'¹

Gotineke diya min a meşhûr heye: “Tişt a xweş xweş e.” Herkes jî wan tiştên xweş hez dike û xweziya xwe bi wan tîne. Lê belê zefê mirovan jî jî wan bêpar in. Ev tişt hemî Xwedayî ne. Her kes jî wan fêde dibîne. Ew kesê ku jî wan bêpar bin her dem jiyana xwe di poşmaniyê de derbas dikin. Em ê di vê nivîsa xwe de behsa ji van tiştan yekê bikin, ev jî rastbûn û rast xeberdan e.

Exlaqê ‘alî û xuyên bilind ên ku mirov digihînin heqîqetê û bidom wî exlaqî didin jiyîn cîddiyet û rastbûn e. Heke sidq (rastbûn) rabe cihê wê dê kizb(derewkirin) were mîna ku pela ber bayê dibe lîstok ev merivê ku derewker e jî di destê însanan de wê bibe lîstok.² Serê serî Resûlullah ‘eleyhîselam û sahabeyên wî û piştî ehlên Xwedê hemî bi wê gotina hanê jiyana xwe avakirine. Ma ev Hz. ‘Ummer nîne dibêje: “Bibe sedema mirina te jî jî rastbûnê veneqete.”³

Bingeha Îslamiyetê rastbûn e. Binyada îmanê sidq e. Hemî tiştên ku mirov dibe ba kemalatê rastî ye. Jiyana exlaqên herî bilind rastbûn

e. Mihwera terekkiyatan sidq e. Sazûmana ‘alema Îslamê sidq e. Tişt a ku nev’ê beşer digihîne Ka’ba kemal rastî ye. Ew tişt a ku Eshabê kîram jî hemî însanan mezintir kiriye sidq e. Ya ku Muhammedê Haşimî ‘eleyhîselatû weselam di nava beşer de derxistiye merteba herî bilind rastbûn e.⁴

Rastxeberdan çiqas tişteki bi qîmet e, derew jî ewqas zirar û xeter û pîs e. Dema ‘ebd derew dike melekên rehmetê jî ber bêhna derewên wî sê fersah jê dûr dikevin.⁵ Mirov çawa be hevalê mirovan jî wisa dibe. Heke însan rast be hevalê wî jî rast e, heke derewker be hevalê wî jî derewker dibe. Heke zidê hev bibin ango yek rastker yê dine derewker be hevaltiya wan an nadome an jî wextekî kurt didome. Çawa ku hevalên baş û qenc mirov jî bi wan re baş û qenc dibe hema wisa dema mirov bi kesên rast û ehlê Xwedê re be û hevaltiyê bi wan kesan re bike hestên mirov yê teqwatiyê çêdibin, geş dibin û pêş dikevin. Mirov jî bi wan rast û baş dibe.

Divê mirov xwe bi derewên biçûk nexapîne, nebêje ev derewekî biçûk e, tişt nabe

1 Sureta Ehzaabê, ayet: 70-71

2 Îşaretul îcaz r.128

3 Muhammed Yusuf Qandehlevî, Heyatus-Sehabe, c.4 r.209.

4 Îşaretul îcaz r.91

5 Tirmizî, Birr 46.

û zirara wî nagihêje tu kesî, ew derew mirov hînî derewên mezin û xeterdar dikan. Derewên ku em ji bo zarokên xwe dikan, em wan bê xeter û biçûk dibînin lê belê du sê heb zirarên wan ên bi xeter hene; zirara herî mezin ev e ku mirov hînî derewan dike, ya diduyan jî bawerî û ewlehiya zarokên me bi me namînin û ya sisiyan jî em wan jî hînî derewan dikan. Ji bo rehetiya can jiyanêke dirêj bi xapandin derbas dikan, belkî jiyanêke bêdawî em diherimînin. “Bêşik di kar de û di xebirdanê de rastbûn mirov dibe ba xêrê û başbûnê. Başî jî dibe bal bihuştê. Însan hema hercar bi rast xebirdanê li cem Xwedê weke siddîq(ew kesên ku herdaîm rast xebirdide) tê qeydkirin. Derewî, mirov ji rê derdixe. Rêderketin jî dibe Cehennemê. Dema mirov derewbûnê ji bo xwe bixe pîş, li cem Xwedê weke kezzab (ew kesên pir derewan dikan) tê qeydkirin.”⁶ Hin ‘alim dibêjin ji bo meslehet di hinek cihan û wextan de derew xebirdan caîz e. Ustad Bedî’uzzaman di derheqê vê meselê de wiha dibêje: “Lê bele ji bo meslehet derew, dem wî neshkirye. Ji bo meslehetê û divêtin hinek ‘alim fetva demdemî dane. Di vî zemanî de ew fetwa nayê dayîn, ji bo ku wisa hatiye suîstî’ malkirin êdî li hemberî sed zîyanê hema yek menfe’et dibe hebe. Ji ber vê yekê hukim ji bo meslehetê nayê avakirin. Hema meslehet be jî ji bo derewê nabe sedem. Ji bo ku te’rîfeke wî nîne, ji bo suîstî’ malê teqîn e. Bi hukmê fetwayê nayê avakirin. Madem wisa an rastbûn an jî hişbûn e. Yanê rê dudu ne. Sisê nîn in; ya rast ya derew ya jî hişbûn nîne.”⁷

Nexweşiya me ya herî mezin derewxebirdan e. Heke wisa nebûya ev fermana hanê wê fêyde bida; “Gelî bawermendan, ji Xwedê bitirsîn, rastî bipeyivin.”⁸ Heke derewxebirdan nexweşiyeke herî mezin nebûya, mirov dê çima rast nepeyiviya, sedema wê çi ye, madem me bi Xwedê bawer kiriye û Jê ditirsîn em çima bi dilê rihet derewan dikan? Divê em ji xwe re bifikirin. Ji bo ku derew çiqas zirar dide îmanê, ewqas jî rast

xebirdan ji îmanê ye û îmana mirov qewî dike. “Dema kesek derew dike di dile wî de lekeyek çêdibe. Çiqas niyeta wî ya derewê çêdibe û çiqas derewên xwe zêde dike ew leke mezin dibe. Wisa mezin dibe roj tê qelbê wî hemî reş dike û ripûreş dibe. Bi wî awayî ew kes cem Xwedê ji derewkeran tê nivîsandin.”⁹ Dema mirov derewan nexwe nava jiyana xwe an di jiyana xwe de derxe mirov bi wê kirina xwe serbilind, dilrihet û serfiraz dibe. Ji gotinên pêşiyar e: “Derew ne karê mêran e, karê bêxîretan e.”

Mirov zen dike ku rastxebirdan gelek dijwar e, lê belê ne wisa ye, ew kesê ku te’ma rastbûn û rastpeyvînê hilda be ji bo wî kesî derew xebirdan pir dijwar û giran e. Dema mirovekî rastbûn xwe amade dike ku derew xeber de, pêşiyê bi çend caran xwe bi xwe re provan dike û piştê diçe û wê dest pê bike, xebirde, soro moro dibe, peyv di devê wî de dimînin û hezdikeyê derxe lê nikare, dixwaze daqurtîne lê nikare. Nizane ka wê dîna xwe bide kuderê, hema serê xwe berjêr dike, pozê solê xwê dînihêre hêdî hêdî laşê wî disincire û xwêdan di ser re davêje... Lê belê dema hînî derewan bû êdî jiyan ji bo wî ser derewan tê avakirin. Vê carê dike nake êdî nikare xwe ji wê mal wêranê xilas bike. Ji bo ku mirovan îqna bike sondan li ser sondan zêde dike. Ji bo wijdana xwe rehet bike xebirdanên xwe yên derew hemî bi mirovên paqij û bi gotinên nesêle pîne dike. Ji bo ku bi wê nexweşiyê nekeve çî dibe bila bibe divê tu wextî xwe hînî derewan neke û herdaîm rast bipeyive. Rastxebirdan jî mîna sebrê dawîya wê bi fêkî ye û hertim fêkiya wê şîrîn e. Ev gotina han a ‘alîcenab ji bo vê nivîsê, ji bo me û ji bo hemî gelê misilman divê bibe pîvaneke jiyanî: “Îman, sidq û rastbûn e. Ji bo vê sîrrê, di navbeyna derew û rastbûnê de mesafekî bêhed û bê hesab heye; divê mîna rojhilat û rojavayê ji hev dûr bin.”¹⁰

6 Buxarî, Edeb r.49; Mûslîm, Birr r.103.

7 Xutbeya Şamiye, r. 45-46.

8 Ehzaib ayet:70

9 Ehmed b. Hembel, Kelam 18.

10 Xutbeya Şamiye, r. 45-46.

Umer Ewnî Efendî û “Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî”ya Wî

Ahmet DEMİR

Di vê nivîsê de em dê *Umer Ewnî Efendiyê Xarpêtî* yê nivîskarê “*Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî*”, bi we bidin naskirin. Ev kitêba giranbiha ya Umer Ewnî Efendî, mixabin bi awayekî zanistî hîn nehatiye danasîn û nehatiye transkribekirin.

Bi qasî 3 salan (2010) berî nuha, di hevdişîneke bi brêz Ali Karadenîz re de, min jê re got, *ez ji bo vekolînkirin û transkribekirinê li nusxeya Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî” ya Umer Ewnî Efendiyê Xarpêtî digirim.* Wê çaxê ji min re got “*li cem min nusxeyeke wê kitêbê heye û ez dê di demeke kin de biweşînim.*” Min jî got *madam tuyê biweşîni, ez dê li hêviya çapê bisekinim.*

Lê mixabin ji sê salan zêdetir bû ku dem derbas dibe, heya roja îro hîn deng jê nehat. Min jî got tew nebe bi nivîsekê be jî vî zimanzanê Kurd bi xwendevanên Kurd bidim naskirin.

Navê vî zimanzanê Kurd û berhema wî, cara yekem di nivîseke Mûsa Anter de derbas dibe. Ev nivîskar di nivîsa¹ xwe ya li ser “Yekbûn”ê -ku di sala 1914 de dihat weşandin- de, qala Umer Ewnî Efendî û berhema wî *Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî* dike; lê mixabin zedetir agahiyên berfireh nade. M. Malmisanî jî di nivîseke xwe de qala heman zimanzanê û berhema wî dike; lêbelê ew jî agahiyê berfireh nade.²

Nivîskar û rojnameger Sadîk Albayrak, di kitaba xwe ya “Son Devir Osmanlı Uleması”yê, di berga 4., di nav rûpelên 207-209an de qala Umer Ewnî Efendiyê Xarpûtî û danasîna berhema wî “*Qewaîd-î Lîsan-i Kurdî*” ku 48 rûpel in, dike.

Li arşîva “Başbakanlık Devlet Arşivleri”yê, ku Albayrak dibêje *min kitêb li wir dît* û di kitêba xwe de atfa wê saziyê dike û rêza wê 2658 dide, ew numro hat saxtîkirin; lê ew berhema Umer Ewnî Efendî nehat dîtin. Ji bo vê yekê va nivîsa me, zêdetir wê xwe bispêre agahiyên Sadîk Albayrak.

Xebateke hêja ji aliyê Mehmet Bayrak ve hatiye kirin;³ lê ji ber ku hîn nusxeya kitêbê nedîtiye, di

vî warî de gilî û gazincên xwe tîne zimên. Li jor me gotibû ku nusxeyeke wê kitêbê di destê Ali Karadenîz de heye. (Em hêvî dikin ku di demek kin de biweşîne.)

Sedema vekolîna me ya li ser Umer Ewnî Efendî, fermîbûna xebata wî ya li ser zimanê Kurdî ye. Biqasî ku tê zanîn cara yekem e ku rêzimanîyeke Kurdî, bi awayekî fermî, bi fermana dewletê bi destê vî mamosteyî ve hatiye çêkirin.

Umer Ewnî Efendî, lawê Hec Osman Axayê Meydanciqlıoxlu ye û di Gulana sala 1281 î de (Gulana 1865), li Elezîzê, li taxa Alaca Mescîdê hatiye cihanê. Di sala 1299 da bi payeya Pîr Xweş, Ruşdiya Xarpêtê diqedîne û li derveyî Stenbolê û li Stenbolê medreseyê didomîne û îcazetnameyê distîne. Umer Ewnî Efendî, bê yî zimanê xwe yî zikmakî Kurdî, bi zimanên Erebi, Farisî û Turkî jî dizanibû.

Di nav muderrîsên ku tayîna derveyî Stenbolê dibin de ew jî cî digre. Muderrîsiya “İbtîda-î Xaric a Edirneyê didin wî.

Wekî ku me li jor jî got, taybetmendiya wî ya se-reke bi awayekî fermî amadekirina Rêzimana Kurdî ye. Ev xebat/berhem, di sala 1328 de, li Elezîzê, bi destûra fermî, li Çapxaneyê Hecî Xurşîd Efendî, bi navê “*Qewaîd-î Lîsan-ı Kurdî*”, wekî 48 rûpel, hat çapkirin.

Di Îlona 1308, di 27 saliya xwe de bi wekaletî tayînî mamostetiya Xwendegeha Ruşdiye ya bajaroka Çarsancaxa bi Dêrsimê ve girêdayî bû. Lêbelê pir naçe, ji ber ku esaleta mamostetiya wî hat, di Gulana 1309 de ji mamostetiya wekaletiyê vediqete.

Li dû valahiyeke bi qasî 23 rojan şûnda di Hezîrana 1309 / 1893 de, tayînî mamostetiya Xwendegeha Seretayiyê ya li bajaroka Paxê (Ku îro bi Mazgirtê ve girêdayî ye) dibe.

Bi azmûn û terfiyê, di Kanûna Pêşîn a 1310an de, tayînî Mamostetiya Duyem a Xwendegeha Ruşdiyeyê Bajaroka Erebgîrê dibe. Jiber ku mehaneya wî li vir kêr dibe, serî lê dide ku mehaneya wî cardî zêde bibe, lê di vê navberê da jê re emrê îstîfakirinê û vegera Stenbolê tê. Li ser vê yekê diçe wir û bi qasî salekê li medrese û mizgeftên Stenbolê dersan dide. Di encamê de di sala 1318 de tayînî muderrîsiya Xarpêtê dibe. Li vir jî, wekî mamosteyê Rêzimanîya Usmanî, tayînî Xwendegeha Ruşdiyeyê Leşkerî ya Mamuretu’l Ezîzê dibe.

1 Musa Anter, “Yekbun: 1914’te Çıkan Dergi”, *Doğu Dergisi*, Sayı,1, İstanbul, 1969, 29.

2 Mehmet Malmisanlı, “Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine”, *Tarih ve Toplum*, Sayı, 54, 1988, 61.

3 http://www.navkurd.net/nivisar/mehmet_bayrak/harputlu_omer.htm, lénihêrîn, 07.01.2014.

Di heyama vê mamostetiya xwe de, di Kanûna Paşiyê ya 1325an de tayînî Mamostetiye Wilayetê Mamuretu'l Ezîzê dibe.

Li Medreseya Mizgefta Serayê ders dida xwendekarên xwe. Di Îlona 1330/1914an de jî muderistiya xwe li wir didomand.

Dîroka wefata wî, ji aliyê me ve hîn nehatiye tespîtîkirin.

Di pesnnameya / teqrîza berhema Umer Ewnî Efendî, Qewaîd-i Lîsan-i Kurdî de, bi kinayî / kurteyî ev tişt hatine gotin:

“Pêşgotin: Jiber ku Zimanê Kurdî, ji sê zimanên Erebi, Farisî û Kurdî hatiye çêkirin, bi perwerde û fêrkirina vê namilkeyê, dê zaroyên Kurdan, zimanê Turkî bie’limin, û zaroyên Turkan jî dê fêrî zimanê Kurdî bibin; ev jî lutfa Xwedê Teala tê payîn.

Şiyarî: Di nav tîpên ku di vî zimanî de hatine şixulandin de, du tîp ji tîpên Farisî û Erebi zêdetir tîn dîtî ku ji vana yek di navbera dengên Q û K de ye; û bi vekolînê ve hat fehmîkirin ku K a Erebi ye. Tîpa duyem di navbera kana W û F de ye ku ji îşaretkirina wê, xalek li ser W yê hatiye danîn.

Pêşeka edîbane ya Cenabê Kemaleddîn Efendiyê bixawênê lawê ustadê birûmet Ebdulhemîd Efendîzade ye: Mirovahî li ber çavan e ku netewe bi netewe hatine beş kirin. Bê şek e, gelên ku xizmeta zimên -ku navgîna pêşdaçûyîne ye-, bikin, dê li ser qada perwerde û şaristaniyê pêşda herin.

Di vê rewşê de, bi biriqîna pêti û birûskên perwerde -ku argunên rohnîkirinê ye- ya li her beşên welatê Serwerê kana pêşdaçûyîna bêsînor tîye meşandin, dê gerdûna Kurdîstanê rohnahî bike. Kurd û eşîrên ku bi koçberî dijîn û zimanekî ji zimanê bajariyên razbar cihêtir bikartînin û digel nedîtina perwerdeyeke fermî û nizanbûna zimanekî din, hîn negîhiştine asta ku tê xwestin; ti kes li zimanê Kurdî nexebitiye û rê û rêbazên wê dernexistine; halevku ev xebata li ser zimên wekî fermana şaristaniya serdemî ye.

Han, îcar di qada hevotinê de perwerdekarê giranbiha mamosteyê Ruşdiyeya Erebbgîrê Umer Ewnî Efendî, ku di vî warî de hevotîneke tîr û tije dîtîye, ev rastiya dîtîye, jiber ku bi eslê xwe ve jî Kurd e, cardî mîna ku di gotina *“Hemcînsî çeker bîrbîrînin gayretîni - zahm-i mîraza ûrûr sûzin (suwezîn) anin-çun merhem”*ê de tê texmînkirin, li welatên ku bi siltên ve girêdayî ne, ji bo ku di nav dersên xwendegehên ciyên ku Kurd lê dijîn de cîh bigre, cara yekemîn derheqê rêbazên zimanê Kurdî de broşûreke taybet amade kiriye.

Bi kurteyî, ev pirtûkîka serbixwe û taybet, ya ku li Adarom / Anatolyê, bi armanca ji aliyê zimên ve perwerdekirina gencan hatiye amadekirin, ez bawer im ku di nav gelê Kurd de jî dê razîbûnê çêbike û dê berjewendiyekê bide vê perwerdeyê. Ez nivîskar pîroz dikim.

25 Îlon 1317 / 1901, Mihemed Kemaleddîn Xarpêtî.

Kitêb, li dû vê despêkê şûnda, bi beşa *“Emsîle-i Muxtelife”* yê li ser mînakên, dest bi mijarên xwe dike.⁴

Kronolojiya Jînenîgariya Umer Ewnî Efendî:

1865 de li Xarpêtê, li taxa Alaca Mescîdê hatiye cîhanê (1281).

1883 de qedandina Ruşdiya Xarpêtê (1318+584=1883)

1892 de bi wekaletî li Ruşdiya Çarsencaxê mamostetî (1308+584=1392)

1393 de veqetîna ji mamostetiya wekîltiyê û di heman salê de li bajaroka Pahê ya bi Dêrsimê ve girêdayî, li dibistana seretayî bûyîna mamoste.

1894 de mamostetiya li Dibistana Ruşdiyeyê ya li bajaroka Erebbgîrê.

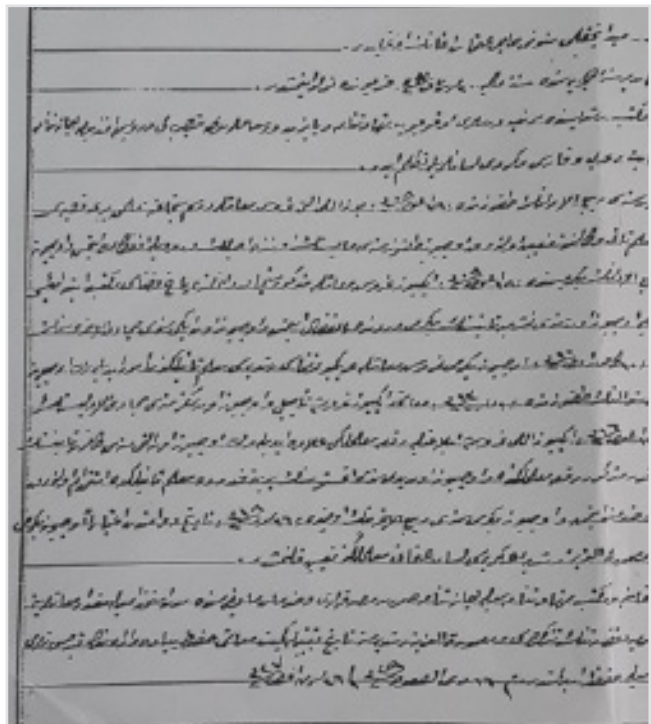
1902 de muderrisiya li Edîrneyê û nivîsîna *“Qewaîd-i Lîsan-i Kurdî”* (1318+584=1902)

1902 de ji bo mamostetiya dersa Qewaîd-i Lîsan-i Osmanî tayîn bûna Dibistana Ruşdiyeya Eşkerî ya li Elezîzê (1318+584=1902)

1909 de muderrîsbûnla li wîlayeta Elezîzê (1325+584=1909)

1912 de weşana Qewaîd-i Lîsan-i Kurdî (1328+584=1912)

PÊVEK Ji Arşîvê Dewletê ya Serokwezîrtiyê, derheqê Umer Ewnî Efendî de Belgeyek:

4 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1996, IV, 207-209.*

BELGE 2: Wereqeya xwe danasîna Umer Ewnî Efendî. Ev wereqe, ji aliyê Umer Ewnî ve hatiye nivisîn û di tarîxa 23 Zîlqade 1332 / 29 Îlon 1330 de radestî Meqamê Şêxulîslamîtiyê bûye.

Di Taqika Kon Re

Fahrî AYHAN

Min ji wê sîdana ku li hember dîwarê me yî başûr ve çê dibû pir hez dikir. Nemaze di demên rojê havînê divê bihata ziyaretîya me. Dema ku rudinişt em li dorhêla wê xelek xelekî rudiniştin. Dika ku em li ser rudiniştin têra xwe pehn û dirêj bû. Xezên rûyê wê xelek xelekî, çavên wê di koncala xwe de hatibû xwarê... Hirbiya sor bi ser destmala sipî de li dora serê xwe gerandibû. Gava kû mirov lê dinêrî wekî kû extiyarek e ji rûpela dîroka xwe biqete û bê serdema niha. Tizbiya sed hebî di destê wê de awirên wê li xaniyê bavê wê yî kavihbûyî dinêrî. Kûr kûr diramiya. Diyar bû kû bîriya gundê xwe kiribû... Her dema ku ew dihat ez jî bi giramî nezîkî wê dibûm. Meta min Wetfa li bal min wekî çavkaniyeke dewlemend bû ku diviyabû min sûd ji jiyana wê yî borî werbigirta.

“Metê xuyaye tu pir ji vê derê hez dikî ne?”

“Ma ez dê çawa ji vir hez nekim kurê min! Hêka mirov li ku derê bişkê ew der dibe şêrîna ber dilê mirov”

Gelek dem berê; beriya pêncî salî digel hest û dîlînên qîzbûna xwe; xewn û xiyalên xwe bi vî gundî ve hûnandibû; bi tevahî li vir hiştibû û çûbû... Lê belê her cara ku vedigeriya vê dere, kenekî sivik li ser qermîçekên rûyê wê vedibû. Awirên wê yî têrwate ji aliyê xaniyê bavê wê nediqetiya. Diyar bû ku noqî deryaya gelek hest û dîlînan dibû... Ew bavê ku gelek sal berê rehmet kiribû... Her ku li dîwarên kerpîç ên hilweşiyayî dinêrî peyva rehmetiyê bavê wê dihate bîra wê: “Berxa min ev dunya holîka zarokan e... zarok dê bilîze aciz bibe paşê xirab bike... di dawiyê de dest jê berdide û dihere!” digot.

Bîranînên wê, yên ku li vî gundî jiyabû wekî barana gir bi ser hiş û ramanên wê de dibari-

ya. Êdî xaniyê hilweşiyayî dişiband extiyariya xwe ku êdî ew jî bi dijarî dimeşîya.

Kelekela germa havînên vî diyarî... ew rojên ku pêdiviya mirovên heremê bi mistek hewa henik hebû. Gava ku ro ber bi aso ve sor dibû û şûnde êdî zarokên me ser dika malê av didan. Bi domahiya şevê re hewayeke hênîk hinavê mirov mist dida. Di vê malbatê de pirr ji meta min Wetfa dihate hezkirin. Em wekî çûkên li maka xwe bicivin qet em jê nediqetiyan. Bi wê zar û zimanê xwe yî kevnar û rewan her vedigot. Wê digot me jî lê guhdarî dikir; wê digot rê li ber korîdoreke demê vedibû ku cîh bi cîh me lê digerland; wê digot em jî pêre diçûn û diçûn... Bavê min pirr ji dar û şênahiyê hez dike. Êvaran bêhna reyhan û sorgulan tevî gîhayên dinê dibûn. Giyanê mirov bi mestbûnê ve geş dibû. Êdî ew jî baş têngîhaştibû ku ez çiqas bi dilsoz û mereqdarî nêzîkî wê dibim.

“Rêzan! Bala min li te ye tu ji yên dinê bêhtir mereq dikî. Nexwe ew çi defter e di destê te de. Tu çi dinivîsî wiha?”

“Meta Wetfa welleh ez hewl didim ku ji jiyanê û serboriyên extiyarên mîna we hin tiştan fêr bibim! Ji ber hindê ez dixwazim ku hin bîranînên we yî berê ji devê we seh bikim û paşê binivîsim”

Dema ku diaxivî mijar li ser mijarê vedibû. Hemî bi hev girêdayî, hemî bi qedera jiyana wê ve girêdayî!

Min herî pir daweta wê mereq dikir. Êdî şevê jî dema xwe girtibû. Bavê min bêtir madê xwe çû ser textê razanê. Nizanim wê şevê dîsa ji çî aciz bûbû. Çavê dayika min ji westiyabûna carînan dihate girtin û carînan vedibûn. Dema ku bi xwe di-

hesiya hîşyarî ji min re dişand : “Lawê min meta xwe zêde aciz neke belkî xewa wê jî tê!” digot. Dengê mîhên li hewşê, seyên cîranên me... qet acizî nedida suhbeta me yî xweş...

Meta min Wetfa mijar anîbû ser daweta xwe û min jî bi baldarî lê gûhdarî dikir.

“Lawikê min berê koçerî hebû koçerî! Bi hespan bi devan bi mehan em bi rêyan diketin. Tiştê ku ez behs dikim şêst sal berê bû. Ez hîna keçek e nûgihîştî bûm. Debara heremê hemî bi sewalan bû. Pezê rehmaiyê bavê min jî pirr bûn jixwe. De îjar me ew pez dida pey xwe û em dimeşîyan. Hinek wînda dibûn, hinek dihate dizîn... Zor û zahmetî hemî jiyana me rapêçabû. Dema ku em gihiştin wê mîrga ku em dê lê koçerî bikin hinekî bêhna me hate ber me. Wê salê jî em gelek meh li wir mabûn. Bavê min û birayên min her roj pezên xwe diçêrandin. Digel ku ewqas dijwarî li holê bû jî dîsa jî dîlşahî û dîlaramî ji hinavê me qut nedibû. Niha ez bala xwe didime ji keçê vê demê nayê ku nanê zîkê xwe çêkin. Ma tema xwarina wî zemanî mîna niha bû! Çiqas xwarin kêmtir bû jî; lê belê çêja wê bêhempa bû lawê min. Xwarina niha hemî îlaç û hemî nexweşiyê!

Jiyana min û dayika min diyar bû. Avdana pez, çêkirina xwarinê û şûştina firaxan...

Rojekê digel dayika xwe em li bin konê xwe bi karê malê mûjil bûn. Jixwe me nizanîbû rûniştin çiyê! Hemî pezên me avdayî dûrî kon me-xel hatibûn. Li koçeriyê demên ‘esirê teng bêhempa bû. Hênahiyek e teze tevî bêhna ax û şênahiyê dibû. Bavê min digel qama xwe yî dirêj sîha wî hê bêhtir dirêj bûbû. Carekê min lê niherî ku rûyê bavê min î gulover ketiye aliyê başûr û bi mereqdarî her dinêre. Bi rastî kes zêde danedigeriya ba me. Me kesî diyar nedikir; lê em tev dûdîlî bûbûn. Du zîlamên biyanî bi gavên sistik ber bi konê me ve dihatin. Qîzan şerm dikirin ku derkevin pêşiya biyaniyan. Di wê kêliyê de dayika min hate bin kon: ‘Qîza min yek jê dostê bavê te yî hersal e. Lê belê yê dinê min nas nekir’ got. Piştî vê agahiyê

min zêde girîngî nedayê ku gelo bo çî hatine vê derê. Maweyeke dirêj derbas bûbû. Careke din dayika min hate bin kon: ‘Qîza min ev xwazgîniyê te ne û yê te dixwaze jî li vir e, niha’ got. Tawilê min biryara xwe da: ‘Yadê heta ku ez wî nebînim qet ez wî nakim, min got.’ Di bin kon re taqîk hebûn, taqîk! Hêdîka di cîhekî vekirî re, di taqîkeke kon re min lê niherî. Êêêê lawikê min ji xwe tu dizane her tişt qismet e. Min lê niherî ku wa xortekî tenik û dirêj e... Û qey Xwedê jî kiribû... Erê ha!

Paşê hatin û xwestin. Şahiyeke mezin hate li dar xistin. Bi rojan dengê def û zurnê betal nebû... Xizm û dostên me bi rojan dîlan kirin. Gundê ku ez dê biçûma gelekî dûrî vî gundî bû. Digel ew berbûyên ku dabûn pey me, ez jî li ser devê heta êvarî bi dijwarî em gihiştibûn.

Êdî tîra xwe şev çûbû. Westiyabûna meta min Wetfa jî bi her awayî diyar bû. Bi wan destên xwe yî ricifok rahişte gopalê xwe:

“Yê min vaye ez radibim. Êdî bes e kurê min. Îjar tê çî binivîsî, binivîse. Tu bi kêfa xwe yî!” got.

Rûpelek Ji Jiyana Ustêd

Aqîl MIHACIR

Gelek caran min ji heval û xwendekarên xwe yên li Diyarbekrê rica kiriye ku, bi awayekî mustaqîlane jiyana Cenabê Bedîuzzaman Seîdê Nûrsî ya bi Diyarbekirê re têkildar, amade bikin; lê mixabin heya nuha tiştekî wiha giranbiha ji aliyê wan ve, hîn nehatiye amadekirin...

Halevku, di navbera Diyarbekrê û Ustêd de pêwendî û tîkiliyên ne ji rêzê hene:

Ji van tîkiliyan yek ku li dû bûyera 31ê Marda 1909î bû, pêkhatibû. Ustad di vê hatina xwe ya Diyarbekirê de rastî Ziya Gokalp tê; di nav herduyan de li ser nîrxandina bi hev ve girêdana welatîyên Usmanî de nîqaşeke meşhûr tê jîyîn. Ustêd, ew hevo-ka xwe ya navdar “Seriyeke pîvazê, bi sed sêvên sor naguherînim”, di vê qirênê de serfkiriye.

A di, Bedîuzzemên dixwest ku, ji sê beşên Zanîngeha Medresetuzzeheyê, yekê li vir ava bibe. Di plana vê zanîngehê de -ku di pirtûka xwe ya Munazaratê de bi awayekî berfireh şîrove dike- cîh dabû sê bajaran ku yek ji wan Diyarbekir bû.

Bîranîna ku ez dê di vê nivîsê de bi we re parve bikim, bi gumanê mezin di navbera salên 1909 û 1911an de pêkhatiye. Li gor vê bîranînê Bedîuzzaman Seîdê Kurdî, di heyama serweriya Siltan Reşad de, di gera xwe ya li Kurdîstanê de, di Qerejdaxê re jî derbas dibe. Helbet di vê gerrê de bi gelek kesan re peyiviye û bi gelek serokan ra hevdîtin pêkaniye. Li gor vê bîranînê -ya ku dê bi we re were parvekirin- de, Bedîuzzaman, li vê derê rastî hin feqîyan tê û êvarekê li wan dibe mîvan.

Bu gumanê mezin ev gera Ustêd, dema ku ji Wanê dihere Dimeşqê ye. Ustad her çiqas di çend ciyan de qala vê geşt û gera xwe ya li welêt dike jî, ti hûnguliyên mixabin venabêje.

Di hevpeyvîneke bi Birêz Zeynel Abîdîn Amedî (Çîçek) re hatiye çêkirin de, derheqê vê gera Ustêd de bîranîneke balkêş hatiye vegotin. Zeynel Abîdîn Xoce, di nav bîranînan xwe de, ji jiyana Ustêd rûpeleke ku ji bo min heya nuha nedihat zanîn, eşkere

dike. Bi destûra we, ez dixwazim wê bîranîna ku bi Ustêd re tîkildar e, bi we re parve bikim.

Xoce di vê hevpeyvînê de di nav vegotina jiya-na xwe de vê beşê wiha tîne zimên:

“Mamoste li gundê Êgîlya medrese hebû?

Medrese hebû, derdora 15 xwendekar jî hebûn. Her xwendekarekî tayîna xwe, yanê xwarina xwe ji malekê tanî (dianî). Xwarinên wan xweş bûn. Şênîyê Qerejdaxê tariş xwedîdikirin û debara wan rind bû. Dû ra, ji gundê Çiksorê çûm gundê Tilxamê. Navê Tilxamê yê îro, Hantepe ye û tilekî / girekî gund jî heye. Min li vira, ji Mele Mûsa ders girt. Xoce (Mele Mûsa A.D) zanayekî gîhaşte bû. Carna, çîroka jiya-na xwe ji me re vedigot. Di heyama feqîtiya xwe de rojekê rastî Bedîuzzemên hatiye; Ustad Bedîuzzaman û hevalekî wî, bi suwartî di rê de diçûtin. Di rê de rastî Bedîuzzemên û hevalê wî hatine. Ji wan pirsîne: “*Hûn kî nin?*” Wana jî bersiva “*Em mele ne!*” dane. Min jî got: “*Madam hûn mele nin, ez dê pîrsekê li we bikim.*” Helbet min ewana nas dikirin, hima bersiva min da. Got: “*Feqî! Tu dişibihî henekvanan. Ez jî pîrsekê li te bikim.*” Dema Bedîuzzemên li min pîrs pîrsî, min nekanibû bibersivanda. Dû re, min ji suwarê ku bi Ustêd re bû, pîrsî: “*Ev kî ye?*” Wiha bersiv da: “*Ev Bedîuzzemanê Navdar e.*”

Ew dem berî Komarê bû?

Erê, berî Komarê bû.

Dema ku hûn xwendekarê wî bûn, Xoce (Mele Mûsa A.D) çend salî bû?

Salên xoce li derdora 70-75an bû. Xoceyê me bîranîna xwe wiha domand: Bedîuzzemên ji me re got ku, “*Emê nuha bi mîvandari herin gundê jor. Heke ji me re, şîva êvarê wekî nan û mehîr (gêrmîya dew) anîn jî, navê min mebejin û em dê bi xwarina xwe qenaet bikin.*” Êvarê, li wî gundî bi rastî jî, ji me re xwarina êvarê wekî nan û mehîr anîn.”¹

¹<http://www.e-sarkiyat.com/makaleler/8.sayi/10.pdf>, lînihêrîn, 10.01.2014.

Nîşana Mezinahiya Xwedê: Gerdûn

Mehmet BOZKOYUN

Beriya her tiştî ger divê bêjim ku di Kurdî de lêkolîn û nivîsandina ‘erdnîgariyê’ pirr kêr e. Ez hîn pêşde biçim, ez dikarim bejim, nivîsên di derbarê ‘erdnîgariyê’ de (tenê bi serê xwe) tiliyên destekî derbas nake. Min biryar da ku bi destûra Xwedê ez ê ji vir pê de di derbarê ‘erdnîgariyê’ de binivîsim. Mijara me ya ewil gerdûn e.

Xwedayê alemê di Qur’ana pîroz de wisa ferman dike: “Paşê Xwedê berê xwe da afirandina asîmanan ku ew duman (xaz) bû, ji ‘esmên û ‘erdê re got: Bi dilê xwe yan jî beyî dilê xwe werin radestî fermana Min bibin. Her duyan jî got: Em bi dilê xwe hatin radestî ber fermana Te bûn.”¹ Di ayeteke din de: “Ew e afirînerê ‘erd û ‘asîmanan. Dema ku Ew bivê tişteki biafirîne, tenê jê re dibêje: “Çêbibe!” Vêca di heman demê de ew jî çêdibe.”² Di ayeteke din de “Bêguman Xwedayê we Ellah Te’ala ye, ew ê ku ‘erd û ‘asîman di şeş rojan de afirandin, paşê (bi awayekî layiqî Xwe) li ser ‘erşê istîwa kir, raserî bû. Şev û rojê bi hev dinixumîne, her du bi lez, li pêy hev digerin. Roj û heyv û sterk li ber fermana xwe berdestbûyî afirandin. Agahdar bin! Afirandin û fermandayîn, her jê re ye. Ellah Te’ala (Bi zatê xwe) pîrozdeyî ye, bi xêr û bêr e, munezzeh e ku ew Perwerdegare tevê ‘alemê ye.”³ Û hîn bi dehan ayet nîşanî me dide ku her tişt bi qudreta Xwedê tev digere. Belê edî em dikarin derbasî gerdûnê bibin da ku mezinahiya Xwedê em careke din bi zanistî bibînin.

GERDÛN: Ji cismên ‘ezmanî’ pêk tê û temamê perçeyê dûr‘ezman(feza) e. Zanista ku lêkolînê li ser gerdûnê dike Kozmolojî ye. Di gerdûnê de cismên ‘ezmanî’ yên ku tên zanîn ev in: Stêrk, Gerestêr(rojgêran), dûvstêr, Asteroît(gerestêrên biçûk), Stêrka rijyar (meteor), Ewrên xaz û tozê yên di navbera gerestêran.

STÊRK: Cismên ‘ezmanî’ yên ku germayî û ronahiya wan hene. Ji vana hinekan em dibînin hinekan jî em nabînin. Yên ku nayên dîtîn bi dûrbînên

elektroskopik dikare were dîtîn. Lê belê em zanibin ku dûrbînên elektroskopîk jî nikare hinek stêrkan bibîne. Stêrka herî nêzikê Dinyayê, Roj e. Li gerdûnê hinek cisim hene ku mîna stêrkan dibiriqin. Ew ne stêrk in. Bi tenê ev cism li ber ronahiya stêrkan dibiriqin. Mînak: heyv, gerestêr. Cûreyên stêrkan jî hene: Stêrka karwankuj, komstêrk, kadîz, Stêrka Cemserê, Qurix, Hirçê Mezin, Hirçê biçûk, Stêrka Rijyar (Meteor) û hwd.

PEYK: Cismên li dora gerestêran digerin peyk in. Peyk di bin bandora hêza kişînê ya gerestêran de ye. Gerestêra zêdetirîn xwediyê peykan Jupîter e. Bi tevahî 63 peykên sirûştî yên Jupîterê hene.

STÊRKARIJYAR (METEOR): “Hin cismên biçûk yên tevî rojbendê ne. Hin ji wan qasî tozekê biçûk in, lê pirr hişk in. Tu rêyeke wan a kifşe tune ye, bi her alî ve û bi lezeke zêde tevdigerin. Gava ku dikevin sînorê atmosferê ji bo ku leza wan zêde ye, dişewitin û dibin wek alava êgir û ji hev belav dibin. Ji vê bûyerê re di nav gel de “xuricîn” tê gotin. Gel dibêje “stêrka xuricî.” Carinan hin perçeyên wan dikevin ‘erdê û kortên pirr mezin çêdikin, ji wan re meteorît (kevîrên ‘ezmên) tê gotin.”⁴

DÛVSTÊRK: Cismên ‘ezmanî’ yên ku ji ‘ewrên xazê çêbûne re dûvstêrk tê gotin. Gerîngeha(orbît) dûvstêrkan a di dora Rojê de ji gerestêran cudatir e. Dûvstêrk carna ji rojê dûr dikevin, carna jî nêzikî rojê dibin. Dema ku nêzikî rojê dibin şewqa wan zêdetir dibe. Dûvstêrka ku pirr kes nasdike Halley e. Halley gera xwe ya li dora rojê di 77 salan de diqedîne û 77 salan carekê li dinyayê tê dîtîn. Ev dîtîn du-sê hefteyan berdewam dike. Herî dawî di sala 1994’an de Dûvstêrka Halleyê ji dinyayê ve hate dîtîn. Halley ji du perçeyan pêk tê: “Serî û terî (dûv). Serî biçûk e, lê terî pirr dirêj e û her dem bervajiyê rojê dirêj dibe.”⁵

Bi destûra Xwedê wê nivîsên min yên di derbarê ‘erdîgariyê’ de bidomin.

1 Fussilet 41/ 11.

2 Beqere 2/117.

3 A’raf 7/ 54.

4 Abdurrahman Önen, *Ferhenga Erdnigariyê*, Weşanên Doz, Stenbol, 2008, r.14.

5 Önen, b.n., r. 14.

Mela ‘Eliyê Baqustanî û Berhemên Wî yên Kurdî

M. Zahir ERTEKÎN

Kurtejiyan

Mele ‘Eliyê Baqustanî, di sala 1912’an de li gundê Tizyan-Elmabahçe, Stewrê/Mêrdîn hatiye dinyayê. Navê bavê wî Mihemed û navê diya wî ‘Edlê ye. Bavê wî Mele Mihemed, melê gund bû. Mele Mihemed, ji xeynî Tizyan li Baqustan û li ‘Ewîna jî meletî kiriye. Bi ‘eslê xwe ji Zivinga Hecî ‘Elya ye, ku niha ev gund bi navçeya Sêrtê, Erûhê ve girêdayîye. Bavê wî Mele Mihemed dema ku diçe hecê li wir wefat dike. Li Texma Wadî Fatma medfûn e. Piştî ku bavê wî Mele Mihemed wefat dike, malbat ji gundê ‘Ewîna dûsa vedigere Tizyan.

Mele ‘Elî, xwendina xwe ya sereke li ba bavê xwe dixwîne. Paşê diçe ‘Ewîna li ba mele ‘Evdil’ezîz dixwîne. Paşê diçe gundê Qerepêçê, ku niha bi navçeya Bismil ve girêdayîye, li ba mele ‘Evdilwehabê Xirbêhecî xwendina xwe didomîne. Piştî Mele ‘Evdilwehabê Xirbêhecî ji vî gundî bar dike, ew di şûna wî de meletiya vî gundî dike. Paşê tê Baqustan û li vir dest bi meletiyê dike. Di salên nodî de, gund tê şewitandin û Seyda ji Baqustan bar dike û li Amedê bi cî dibe. Nêzîkî wefata xwe, dûsa diçe gundê xwe û li gundê xwe wefat dike. (2002) Tirba wî jî li Baqustan e.

Berî wefata wî nêzî bîst salan li Baqustan ji xwe re tirbeke bi qubbe amade kiribû. Li ser siruşt û xweşiya Baqustan helbestek jî nivîsiye û di wesiyeta xwe de xwestiye ku li vê dere bê definkirin. (Bnr.

Dema ku li Baqustan melatî dikir, sê salan bi çûhatinê li ba Mele ‘Ebdullahê Sergelya li ‘Ewîna xwendina xwe temam dike û ji Mele ‘Ebdullahê Ser-

gelya îcazetê distîne. Mele ‘Elî, li gundê xwe, bi dehan feqî û mela perwerde kiriye.

Mele ‘Eliyê Baqustanî, şair, edîb û mutesewifekî vê wextê ye. Wekî gelek şairên Kurd wî jî di medreseyan Kurdistanê de xwendîye û xwendevan dane xwendin. Di berhemên wî de mijara dîn û tesewifê li cem hev disekine û zimanê xwe yî zikmakî bi awayekî pesindane ji xwe re kiriye wesite. Di berhema xwe ya ‘Siltan Şêxmûs’ de pesinandina zimanê Kurdî dide. Weke mînak di ciyekî de dibêje;

“Bi elfazê sehl û bi qewlê sehîh

Bi lîsanê Kurdî gelek pur fesîh”

Di ciyekî din de jî wiha dibêje:

“Bi lîsanê Kurdî gelek pur fesîh

Ji eqwalê zana gerek bin sehîh”

Helbet ev tiştêkî gelek girîng e. Lewra gelek ‘alim û zanayên Kurd bi Kurdî nenivîsandine. Pîraniya wan bi ‘Erebî nivîsandine. Loma jî kurdînûsiya van ‘alimên hêja ji ziman û edebiyata Kurdî re layiqê pesnê ne.

Wî jî mîna gelek helbestvanên Kurd şê’rên xwe bi zimanê Kurdî ristiye. Ji bilî ku di warê ziman de mahir e, herwiha mutesewifekî ehlê hal e. Jixwe nezma xwe bi vê bîr û baweriyê hûnandiye. Di helbestên wî de evîna Xwedê û baweriya tesewifê mijarên sereke ne. Ji bilî van mijaran medhiye û mersiye jî nivîsandine ku di gelek helbestên wî de dengên keser û derdan tene bihîstin. Di helbestê de

Melayê Cizirî û di nezma mewlûdê de jî Melayê Bateyî şopandiye. Ev rasteqîn ji bo gelek şairên Kurd derbasdar e û ne tiştekî xerîb e jî. Lewra ev herdu hostayên mezin bi nezma xwe mohra xwe li edebiyata Kurdî xistine û bi rengê helbesta xwe bûne mînak ji bo gelek helbestvanên li dû xwe.

Baqustan

Navê vî gundî bi Tirkî, Bağyaka ye. Navê Baqustan piştî îhtilala 12'ê Îlonê hatiye guhertin. Gund bi navçeya Mêrdîn Stewrê ve girêdayiye. Di navbera Bernîşt (Bağlıca) û 'Ewina (Sürgücü) de ye. Gund li girekî ku li qeraxê çemekî ye hatiye avakirin. Çem ji Şêxan tê û ber bi 'Ewîna ve diçe, ji wir jî xwe li nêzikî Bismil bera çemê Dicleyê dide. Di newala ku çem têde diherike çandiniya avî tê kirin, li ciyên mayî jî çandiniya dêmî tê kirin. Ji vê pêve xwedikirina heywanan jî li vê derê tê kirin. Di sala 1993'an de gund hatiye valakirin. Ji sala 2001'ê û

vir ve dîsa gundî vegeyriyane gund. Lê temamê gundiyan venegeriyane. Niha nêzî 25 mal di gund de jiyana xwe didomînin. Koçberên ku ji gund barkirine bêtir li Mêrdîn, Qoser, Diyarbakir, Bismil, Ede-ne, Enqere û Stenbolê bi cî bûne. Gund 72 km dûrî Mêrdîn û 25 km dûrî Stewrê ye.

Dibe ku navê Baqustan di 'eslê xwe de Ba-

xistan an jî Baxustan be. Heta niha di lêkolîn û pirsînan de me tiştekî wiha nedît. Di nava gundiyan de jî her wekî Baqustan hatiye bilêvkirin. Ji kevn de weke Baqustan hatiye binavkirin. Lêbelê di helbesteke Mela 'Elî de weke Baxustan hatiye nivîsandin¹.

Berhemên Mela 'Elî

¹ Baxê sîtan e meqamê hewe

Niha maye xalî temamî ji we (ji helbesta wî ya bi navê "Niha Bûye Niyet Ji Min Ra Qelem", malik 27.)

3 berhemên wî yên Kurdî û 7 berhemên wî yên ‘Erebî hene. Yên Kurdî cara ‘ewil e ku tên çapkirin, lêbelê yên ‘Erebî heta niha nehatine çapkirin.

Berhemên Mela ‘Elî ev in:

Berhemên Kurdî

1- Diwan

Li ser firqet, terîqet, tesewwif, evîn û wd. hatiye nivîsandin. Herwiha neat, munacat û mersiye, wek cûreyên nezmê di diwanê de hene. Dîwan ji 26 şê’ran pêk tê.

Helbestên Mela ‘Elî bi her awayî klasîk in. Jixwe tevaya alimên ku di medreseyan Kurdistanê de gihîştine, dema ku dest bi nivîsandina şê’irê kirine şeweya klasîk bi kar anîne. Lewra nûjenî li gorî terza gihandina wan nebû û pê nizanibûn jî. Heta dîrok, destan, qewl, herb, ferhenk, jînenîgarî û heta hîn gelek mijarên rojane bi rêbaza helbesta klasîk dihatê hûnandin. Mela ‘Elî jî yek ji van şaîr û edîban e ku bi çend aliyên xwe ve hêjayî lêkolînê ye.

3 ‘Erebî, 23 Kurdî bi tevahî 26 helbestên Mela ‘Elî li ber destê me ne. Temamê helbestan bi alikariya kek Tehsîn Îbrahîm Doskî me latînzê kirin ku em spasiyên xwe pêşkêşî cenabê wî dikin.

Helbestên Mela ‘Elî, ji mersiye, texmîs, naat û hîn gelek cûre û mijarên din pêk tên. Weke gelek şa’irên kurd ew jî di bin bandora Melayê Cizîrî de maye.

2- Siltan Şêxmûs

“Siltan Şêxmûs” ji 83 rûpel û 17 beşan pêk tê. Li ser jiyana ‘alim û mutesewifê navdar Siltan Şêxmûs ez- Zûlî hatiye nivîsandin.

Sêyemîn berhema Mela ‘Elî “Siltan Şêxmûs” e ku di vê berhemê de cîyê xwe digire. 83 rûpel û 17 beş e. Mela ‘Elî di vê berhemê de jiyannameya Siltan Şêxmûs bi zimanekî zelal û bi cûreya helbestê vego-

tiye. Him dîrok e, him jînenîgarî ye, him tesewif e û him jî edebiyat e. Di her beşê de li ser aliyekî Siltan Şêxmûs disekine û heta wefata wî bi gelek keremet û bûyerên di wê demê de hatine qewimandin, radiweste. Ji ber ku Siltan Şêxmûs li herêma Mêrdînê medfûn e bala xwendevan kişandiye ser kesayetîya wî û jiyana wî ya tesewifi.

Ev berhem di ‘eslê xwe de du beş in. Nîviyê ‘ewil ‘Erebî ye û pexşan e. Me ev nexiste nava xebata xwe. Beşa duduya Kurdî û nezm e. Em li ser vê sekîne.

3- Mewlûda Nebî

Mewlûd wergera mewlûda pexşan a Îbnî Hecerê Heytemî ye, bi şeweya helbestê hatiye nivîsandin û ji 44 rûpel û 13 beşan pêk tê.

Mela ‘Elî, mewlûdeke xwerû Kurdî diyarî pirtûkxaneya ziman û edebiyata Kurdî kiriye. Mewlûda Mela ‘Elî weke ku wî jî di serî de nivîsandiye ji ber mewlûdeke ‘Erebî hatiye girtin. Ev mewlûd a Îbn Hecerê Heytemî ye ku di nava mewlûdên ‘Erebî de gelekî navdar e. Ev mewlûd bi nesrê/pexşan hatiye nivîsandin. Mela ‘Elî, li gorî mijarên wê, ew kiriye Kurmancî û bi şiklekî **nezmane**/helbestane ji nû ve çêkiriye. Mewlûda Îbn Hecerê Heytemî jî di nava medrese û melayên Kurdistanê de navdar e û hê jî di gelek hicreyan de tê xwendin.

Cara ‘ewil e ku ev mewlûd tê çapkirin û digihêje ber destê xwendevanan. Mewlûda Mela ‘Elî, ji 44 rûpel û 13 beşan pêk hatiye. Mewlûd bi du du’ayan diqede. Yek bi Kurdî û yek jî bi ‘Erebî ye. Zimanê mewlûdê li gorî dewra xwe hinekî giran e. Bi hin hunerên edebî û hin ayetên Qurana pîroz ve selaseta pirtûkê xurtir û bandora wê zêde bûye. Farisî di vê berhema xwe de bikar neaniye lê heman tiştî meriv nikare ji bo ‘Erebî bêje. Lewra gelek bêje û terkîbên ‘Erebî hatine bikaranîn.

Mela ‘Eliyê Baqustanî dema ku nivîsandina mewlûda xwe qedand, ji ber ku destxeta Ehmed

Hilmiyê Qoxî pir di'eciband, bi heq bi wî dida nivîsandin. Li gorî destxeta Qoxî me mewlûd latînzê kir û paşê jî me da ber destxeta Mela 'Elî yanî orîjînalê wê. Piştî vê rûbirûkirinê me dît ku gelek cûdahî di navbera herdû nusxeyan de heye. Lewra Ehmed Hilmiyê Qoxî bêtêr destûra Mela 'Elî gelek cî li gorî xwe yan jî li gorî wezna şîrê guherîye. Ya balkêş jî ev e ku hin cî bi tevahî derxistîye, hin cî qet nexistîye mewlûdê û hin malik jî wî bi xwe lê zêde kiriye.

Tê fêmkirin ku hin rîwayetên ku di nava mewlûdê de hene li gorî bawerîya Seydayê Ehmed Hilmiyê Qoxî ne rast in ango li gorî dîn nehatine sererastkirin, nexistîyê. Lewra ji cîyên ku hatine derxistin, ev tê fêmkirin. Helbet Mela 'Elî hay ji vê guherînê çêbûye û gelekî hêrs bûye. Îja piştî ku me ev cudahî dît, ji nû ve me li gorî orîjînalê wê nivîsîn, cîyên ku Seydayê Ehmed Hilmiyê Qoxî jê derxistibûn me dîsa nivîsî û malikên ku Seydayê Ehmed Hilmiyê Qoxî bi tevahî guhertibûn me guherîna Seydayê Ehmed Hilmiyê Qoxî weke jêrenot di binê rûpelên wê de bicî kirin. Lê guherînên di bêje û lêker û pêvekan de hatibûn çêkirin me di jêrenotan de neda nîşandan. Me xwest ku orîjînalê mewlûdê bê zanîn û bê ber destê xwendevan û lêkolîneran. Şîrove para me nîn e. Xwendevan çawa dinirxînin bi kêfa xwe ne. Lewra me xwest ku em bêtêr berhemên Mela 'Elî, daynin ber destê xwendevan û lêkolîneran.

Disgotina mewlûdê heta beşa dawî ev e:

“Din selatan ser Mûhemmed bê hîsab

Ger dixwazin hûn xelasa ji ‘ezab”

Lê ev dîsgotin di beşa dawî de herdû rêzik cî diguherînin û bi vî awayî hatiye nivîsandin.

“Ger dixwazin hûn xelasa ji ‘ezab

Din selatan ser Mûhemmed bê hîsab”

Berhemên ‘Erebî

1- Jiyana Pêxember

Bi ‘Erebî nivîsiye. Bi tevahî 18 rûpel e. Destxet e û nehatiye çapkirin. Di sêrê pirtûkê de dibêje ku ev berhem behsa jiyana, sîfet, exlaq û wîladeta pêxember dike.

2- Tefsîr

Ev berhem jî bi ‘Erebî hatiye nivîsandin. Cuza dawî ya Qurana pîroz(cuza ‘Emmê) û çend sûretên din şîrove kiriye. Destxet e û nehatiye çapkirin. 125 rûpel e.

3- Tesewîf

Ev berhem di derbarê tesewîfê de hatiye nivîsandin û 95 rûpel e. Li gor daxuyaniya ku di pirtûkê de hatiye nivîsandin di sala 1971’ê de hatiye nivîsîn. Destxet e û nehatiye weşandin. Zimanê vê berhemê jî ‘Erebî ye.

4- El- Fesîhe

Di derbarê tesewîfê de hatiye nivîsandin. Ji berhemên wî yêrî din mezintir e. Bi piranî nezm be jî di cînan nêrî jî dikeve dewrê. 300 rûpel e. Destxet e û nehatiye çapkirin. Mijarên tesewîfê yêrî sereke, weke terîqet, seyr û silûk, salîk û sofî, adab û şertên sofîtiyê, meqam û cûreyên nefsî û wd. di hundirê vê berhemê de hatine cîvandin.

5- Fetewa

Di mijarên cuda yêrî dînî de gelek fetwayan

dicivîne. Ev berhem jî destxet e û ji 214 rûpelan pêk tê.

6- Helbestên ‘Erebî

10 helbestên wî yên ‘Erebî hene. Hinek xis-tiye nava dîwanê, lê hinek jî di nava berhema wî El-Fesîhe de ne. Me sê helbestên wî yên ‘Erebî di nava dîwanê bi cîh kirin.

7- Siltan Şêxmûs

Beşeke vê pirtûkê xwerû ‘Erebî ye loma me ev beşa wê weke berhemeke ‘Erebî peji-rand.

Îcazetên/Destûrnameyên Mela ‘Elî

Baqustanî

Çar îcazetên Mela ‘Elî hene. Yek a xelîfetiye ye, sisê jî yên ‘ilmî ne. Îcazeyê Xelîfetiye û îcazeke ‘ilmî ji Şêx Seydayê Cizîrî wergirtiye, îcazeke ‘ilmî ji Şêx Seyfeddînê Hamidî wergirtiye û îcazek jî Şêx ‘Arifê Hamidî wergirtiye. Her çar îcaze bi halê xwe yî orijînal li cem me parastî ne. Îcaza ku ji Şêx ‘Arifê Hamidî wergirtiye rûpeleke û ‘Erebî ye. Li binê rûpela îcazê de nav, kunye û îmzeyê Şêx ‘Arifê Hamidî heye. Di dawiyê îcazeyên ku ji Şêx Seyda wergirtiye de navê çar şahidan jî hatiye nivîsandin. Ji van şahidan yek Seyyîd Zubeyr Ernasî ye, yek Mela ‘Ebdulwehabê Elhaxî ye, yek ‘Ebdussamedê Fariqî ye û yek jî Hacı Mela Mustefa Fariqî ye.

Feqiyên Wî

Ji ber ku temenkî dirêj li Baqustan jiyaye, him weke Baqustanî hatiye binav-kirin û naskirin him jî gelek feqiyên wî jî Baqustan bûn. Mela ‘Elî gelek feqî xwedî kiriye. Hinek ji wan ev in.

- 1) Mela Mihemedê zavê Mela ‘Elî
- 2) Mela Îsa (Aqres)
- 3) Mela Mehmûd (Baqustan)
- 4) Mela Şêxmûs (Baqustan)
- 5) Mela ‘Eladîn (Xurs)
- 6) Mela ‘Elî (Farqîn)
- 7) Mela Yûsif (Baqustan)
- 8) Mela Qedrî (Baqustan)
- 9) Mela Mehmûd (Wêranşar)
- 10) Mela Receb (Çêrmûk)
- 11) Mela ‘Ebdulxaliq

- 12) Husên (Çêrmûk)
- 13) Hafîz Îbrahîm (Nisêbîn)
- 14) Mela Resûl (Baqustan)
- 15) Mela Nametullah (Bernîşt)
- 16) Mela ‘Ebdulcelîl (Baqustan)
- 17) Mela Mustefa (Dêrik)
- 18) Mela Hesen (Bismil)
- 19) Mela Mehmûd (Kerceswê)
- 20) Mela Fehîm (Baqustan)
- 21) Mela Mihemed (Baqustan)
- 22) Mela Felemez (Baqustan)

Encam

Di vê gotarê/meqaleyê de de ji bilî jiyana Mela ‘Elîyê Baqustanî 3 berhemên wî yên Kurdî hatine lêkolînkirin û 7 berhemên wî yên ‘Erebî hatine nasandin. Bi mijar û naverok, hersê pirtûkên Kurdî jî ji hev cuda nin. Lewra yek ji helbestan pêk tê û diwana wî ye. Ya din mewlûdname ye, li ser jidayikbûna Pêxember (s.x.l.) rawestiye û ya sisêyan jî Siltan Şêxmûs e, dirok e. Lê hersê berhem jî edebî ne û helbestkî ne. Ez hêvîdarim ku di nêz de ev hersê berhem dê çap bibin.

Bi piranî em li ser hersê berhemên wî yên Kurdî rawestiyan. Bi mijar û naverok, bi edebiyat û çand, bi şêwe me ev hersê berhem da hasandin. Ji bo edebiyata Kurdî ev hersê berhem dikevina qada edebiyata klasîk a Kurdî.

Çavkanî

Abdu’l-Halim b. Musa el-Mardînî, Eş-Şeceretu’-d-Durriyye fi Menâkib Es-Saeti’l-Hâmidîyye, Stenbul. 1993.

Ateş, Ahmet, Vesîletu’n- Necat Mevlîdî, Çapxaneya Sazîya Dîroka Tirkî, Ankara, 1984.

Ansîklopedîya Îslamê, Benda Mewlûdê, Weşanxaneya Wezareta Perwerdehîyê, C8, Ankara, 1997.

Ansîklopedîya Îslamê, Benda Kurdan, Weşana Wezareta Perwerdehî ya Netewî, C. 6. Ankara, 1987.

Bingol, A., Kulîlkên Baxê Botan, Enstîtuya Kurdî ya Amedê. Amed, 2008.

Doskî, T. Î; Îbrahim M., Mela-yî Bateî We Behremî-yî wî, Çaphâne-i Hawar, 1996, Dohuk-Irak.

Çağmar M. E., Edebî Açıdan Arapça Mevlidler, Weşanxaneya Îlahîyat, Çapxaneya Ozkan, Ankara, 2004.

Ertekin, M. Z., “Di Edebiyata Klasîk a Kurdî de Texmîs û Texmîsên Mela ‘Elîyê Baqustanî”, Kovara Mûqeddîme, Zanîngeha Artûklûyê, H.6, Mêrdîn 2013.

Kaya, M., Kasîde-i Bürde’yi Türkçe Söyleyiş, İstanbul 2004.

Sadînî, M. X., Mela Huseynê Bateyî – Jîyan, Berhem û Helbestên Wî-, Weşanxaneya Nûbihar, İstanbul, 2010.

Şeçera Siltan Şêxmûs. Bi ‘Erebî û bi desta hatiye nivîsandin. Qala şecera wî, Jîyan û menqibên wî, xwendevan û xelîfên wî dike.

Yilmaz, S., “Şêx Mûsa ez-Zûlî”, Kovara Nûpelda, Hejmar, 3, Wan 2010.

Zinar, Z., “Şêx Fethullahê Werqanîsî (1847-1900)” Kovara Nûpelda, Wan 2011.

Çavkaniyên Destxet

Mela ‘Elî Baqustanî, Siltan Şêxmûs.

Mela ‘Elî Baqustanî, Mewlûd.

Mela ‘Elî Baqustanî, Dîwan.

Çavkaniyên Înternetê

<http://www.risaleforum.com/islami-nitelikli-yazilar/8863-Siltan-eyhmus-eyh-musa-ezzuli-k-s.html>

http://nefel.org/articles/article_detail.asp?RubricNr=8&ArticleNr=5881. 18.09. 2012.)

http://www.bilnimeyendiyarbakir.com/dort_buyuk_hali-fe.html

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=96843>

http://www.bilnimeyendiyarbakir.com/dort_buyuk_hali-fe.html

<http://hamidiler.com/>

Reddiyeyek Li Ser Helbesteke Cegerxwîn¹

Mela Mehmûdê Yusûfî
Ji tîpên Erebi: Tehsîn Îbrahîm Doskî

Li min îro temaşa kin ezê ru bidme tewîlê
Me dil îro birîndar e ji rengê Quds û Erbîlê
Eger guh bidne min îro ezê rahêjme te'lîlê

Ez im pîrê muxan îro tu guhdêre li tefsîlê
Çi kim îro bi Tewrat û bi Furqan û bi Incîlê

Heçî îro xwe bavêjin hîlakê ew ji bo wa ma
Rica guft û xebatê çû ne dunya ma ne 'uqba ma
'Emel rabû ji bil navî nema ew jî ji şerma ma

Ne Mûsa ma ne 'Îsa ma ne Zerdeşt û ne Taha ma
Kufur nîne di vê wextê bi hukmê serf û tehwîlê

Hudûs û neşeya zatî di gel ya 'erd û 'esmanî
Eva bê şerh û bê haşî ji ba 'eqlê xwe dê zanî
Teselsul nîn e dê çawa bibê bo çerx û insanî

Ne hin pêşî ne hin paşî hudûs û hem qîdem kanî
Ji 'alem re ne hin şahid bi tesrîf û bi tebdîlê

Muessir dê kevtê 'eqlî eser wextê ku bit mewcûd
Xîyalê zû bibit zahiқ bi quwa mudrika mew'ûd
Texeyyur kifş e bo her kes ev e qewlê te bû merdûd

Kî ye Xaliq kî ye Raziq kî ye Me'bûd kî ye Meşhûd
Dused ruhulqudus bêtin ji şekkê nayê tebdîlê

Tebî'et ger biba xaliq mirin ma bo çî bû seyda
We ya herdem diva dunya li yek rengî biba peyda
Feqîrî têrî neqden bo kalamê te di gel beyda

Eger razîq heba kengî belengazî dibû peyda
Tebî'et xalqê rûhê mucedsem nûrê qendîlê

'Ecîbê qey tu nabînî ji vê baran û vê bayê
Ji 'eqlê xwe bipirse ey bira beyhûde ev nayê
Çima neqdê dikê hetta di emrê dîn û 'uqbayê

Bes e ey 'alimê nazan temaşa nakî dunyayê
Bi vê gerrê bi vê dewrê bi vê teswîr û temsîlê

Dibînim pîr di vê rêka me bê sebr û meferdarî
Ji bo 'eynê 'eqîdê hem bi neqd û pîr zererkarî
Di heqqê 'alimê xeybê cesûr û hem xebersarî

Heçî tiştê esil nîne çima pîr jê xebendarî
Tu vî tiştî qe nas nakî bi tekrar û bi tehsîlê

'Edem anî wcûdê ne ji heyûla ev yeqîn bûye
Ji pişkên afîtabê paşî ev 'erda me çêbûye
Çima fikrê tu nakî key di vê rêka te dîn bûye

Hemî 'alem ji yek nuqtê muheqqeq aferîn bûye
Kîye kafir kîye mumin serabe hukmê tedlîlê

¹Sê rêzikên 'ewil yên Mela Mehmûd in, herduyê dawî yên Cegerxwîn in.

Rîya ehlê Xudê pêşî cîhad û hecc û zemzem
Bû di pê re em ketin derda cihê êşa me herdem
xebatê lê bikin ya ku me dîtî kuştin û xem bû
Bizane ev demên borî heta îro cehennem bû
Eger bighîn merîxê ew bihişt e mezhebê qîlê

Dibînim têtê tedbîrê mebanî der kalamê raz
Ji tefsîla me tê zanîn muhimmatê me bê i'caz
Ji 'eynê remz û nehrîrê me zanî dê çi kit demsaz

Wekî min gotine pîrê cizîr û hafîzê şîraz
Serîhê wan temaşa ke meke bawer bi tewîlê

Ji cobarê xema va Yûsîfî îro li xwe ser da
Li alîkî dinêrî komela va fêrs û merda
Li alê dî dinêrî tevde ew mane di bin derda

Cegerxwîn bû ji ber derda me dîn û hem cîhan berda
Nikarim ez yekê bigrim bi tercîh û bi tefzîlê

Eger bişkul di nêv çola pezî bo me bidî zanîn
Cihê linga di sêlakê ji mer pêşan bidî borîn
Çima ev 'erd û ev ezman çima ev sarî û germîn
Bi pêşanî te nadin xalqê ey 'alemê bê dîn
Bibêje ka heye tişteke werê cî bê bi şuxlî lê?

Mela Mehmûdê Yusûfî

(şîyarkirin: Ev her pênc rêzikên paşî yê min in, ne ku herdukê paşî yê Cegerxwîn in weke vayê dî. "Mela Mehmûd")

Kurtenêrînek Li Dor Dîwaneke Bêhempa: Dîwana Hezîn

Yakup AYKAÇ

Di lêkolînên wêjeyî û zimanzanînê de dema ku edebiyata klasîk a Kurdî tê dahûrandin, em dibînin ku, Kurd li hêla wêjeyî ve xwediyê dîrokeke kûr û dewlemend in. Di vî warî de gelek berhemên edebî û nivîskarên klasîk hene. Herçiqas edebiyata klasîk a Kurd, wekî di sedsala XX. de paşve mabe jî em dibînin ku gelek nûnêriya wê heye û yek ji wan jî Mela Husnî ye. Em ê di vê nivîsa xwe de li ser ziman û kesayetîya Mela Husnî Hezînî rawestî û hindî ku ji destê me bê em ê bi minakên xweş rave bikin.

Mela Husnîyê Hezîn yek ji ‘alimên Kurdistanê ye û xwedî dîwan e. Di sala 1943’an li gundê Tumîkê ku bi navçeya Çewlikê, Kîxîyê ve girêdayî ye hatiye dinyayê. Mela Husnî li gelek cihan wek Norşîn, Xezna, Tilme’rûf dimîne, dixwîne û muderisiyê dike. Bi terîqeta Neqşîbendî re mijûl dibe. Di sala 1987’an de ji welêt bar dike û diçe Stenbolê û hêjî li vê derê dijî.¹

Zîmanê Hezînî

Dîwana Hezîn, ji her aliyan ve gelek xurt hatiye honandin. Yek ji mînakên serkeftî ye bo edebiyata klasîk a Kurdî. Jixwe, hem di warê ‘ilmê hem jî di warê zimên de Mela Husnî di medreseyan de perwerdeyeke gelek baş standiye. Em dibînin ku Mela Husnî di her çar zimanan de angû Kurdî, ‘Erebî, Farisî û Tirkî de pispor e. Seyda weke gelek ‘alimên Kurdistanê –weke Şikrîyê Bedlîsî, Ehmedê Xanî, A. Rehmanê Axtepî, Şêx Mihemed Can, Mele Xelîlê Sêrtî û wd. pîrziman e. Seyda, hem bi ‘Erebî, hem bi Tirkî û hem jî bi zimanê Kurdî nivîsandiye. Seyda, sê berhemên xwe bi ‘Erebî, pênc pirtûkên

xwe bi Tirkî û şeş berhemên xwe jî bi zimanê Kurdî nivîsandiye.²

Em dibînin ku zimanê dîwanê gelek sivik û zelal e. Li gorî berhemên edebiyata klasîk, zimanê dîwanê ji bo fêhm kirinê gelek rehet e. Di dîwanê de hevokên pîr dirêj, ravekên girîft cih negirtine. Zimanê dîwanê bi peyvên xerîb nehatiye fetisandin. Dî dîwanê de bi taybetî peyvên ‘Erebî, Farisî gelek hatiye bikaranîn. Digel wan peyvên Tirkî jî hindî wan nebe jî hatiye ‘emilandin. Lê, peyvên Farisî û ‘Erebî yên ku di dîwanê de hatiye bikaranîn, zêdetir peyvên ku nêzikî Kurdî ye hatiye tercîh kirin. Wek mînak:

Di îrşad û terîqê da tu pîr î

Ji qelban ra îro şah û emîr î

Nezerkî berde ca ser min feqîrî

Bi qurbana te me şebbazê Xezna (125/2)

Di dîwanê de digel zimanê Kurdî peyvên Farisî, ‘Erebî û Tirkî hatibine bikaranîn jî, lê zimanê dîwanê herikbariya xwe wenda nekiriye. Hê bêhtir ahenga dîwanê xurtir kiriye. Wek mînak:

Dîn çûye maye jeng û *pas* kakûl çûye maye kiras
Nas nabit ser hev xam û xas heywax li min dîn çû ji dest (23/14)

Giriftar im bi ‘îşqa te elemdar im bi hicra te
Heyata min evîna te gul î tu bulbulê dil ra (9/28)

Em dibînin ku Kurmanciya dîwanê ji aliyê bikaranîna devokî ve gelek dewlemend e. Lewra gelek devokên Kurmancî wekî devoka Serhedî, Botî û Hekarî dîwan xemilandine. Di nav gelek helbestan de mirov rastî gelek peyvên devokî tê. Ev bikaranîn ji aliyê zimên de dîwan bêhtir hêztir û dewlemen-

¹ Ertekin, M. Zahir, “Seydayê Mela Husnî Hezîn û Berhemên Wî”, Kovara Nûpelda, Hejmar 9, 2012, rûpel 52.

² B.nb., rûpel 54.

tir kiriye. Ji bo yekitiya zimên piştgirî dayê. Ev bikaranîna cudahiyên van devokan, em di dîwana Melayê Cizîrî de jî û her wekî wê Mem û Zîn'a Ehmedê Xanî de û hin dîwanên din de jî dibînin. Wek, Ehmedî Xanî jî di Mem û Zîn'ê de diyar kiriye ku berhema xwe bi devokên Bohtî, Mihemedî û Silîvî nivîsiye.

Bohtî û Mihemedî û Silîvî

Hin le'î û hinek ji zêr û zîvî³

Bikaranîna Bêjeyên Devokî

Ji ber ku Seydayê Hezîn Serhedî ye, di dîwana wî de devoka Serhedê gelekî zelal dixuyê. Taybetiya devoka Serhedê ew e ku di gelek peyvan de dengdarê “w”yê hatiye qut kirin. Wek mînak: Xûdê (Xwedê), xûn (xwîn), xaş (xweş), xarin (xwarin), çanî (çawanî), ûsa (wisa) û wd. Di dîwana Hezîn de, em dibînin ku wî ew peyvên wisa bi vê taybetiyê bi kar anîne.

Xûna me'sûman dirêjit pêşuwa

Kuştina nefsa neyar dil ra xered (62/25)

Dîsa em dibînin ku Seydayê Mela Husnî di risteyên helbestan de peyvên “welê”, “wisa”, “wusa”, “wiha”, “weha” û an jî peyvên “weke”, “wekî”, “nigê”, “mîna”, “fena” nîşan dike ku ji hêla devokî ve, pirrengiya zimanê wî gelek dewlemend e.

Agir û yaqût weke hev tîn di rengê sor *welê*

Can ra yaqût zînet e agir weke merx wê disot (56/10)

Weya kengê re habit ruh ji tariya şeva hecrê

Li henber nûra napeyda *fena* sihperrîkê can da (10/9)

Di edebiyata klasîk a Kurdî de digel devoka Botî, devoka Hekarî û Badînî jî dîwana Hezîn bi rengên xwe xemilandine. Em dizanin ku di dîwanên Kurdî de devoka Hekarî û Badînî bûne zimanê standart.⁴ Herçiqas Mela Husnî, ji binî ve bi

³ Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, amd. M. E. Bozarslan, Gün Yayınları, Stenbol, 1968, r. 460

⁴ Beyter, Önder, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî Metn û Lêkolîn, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mêrdîn 2012, rûpel 44.

vê devokê dîwana xwe nenivîsadibe jî, bandora vê devokê xwe di dîwanê de eşkere dike. Wek mînak: nakevit, bibit, qebûl ket, bête, têtê, dibit, dikit, çikem û hwd.

Ger li yek rûyek nêrîn ke miriyek

Dê *bibit* sax û mirin êdî ku da (2/20)

Peyvên Kurdî yên Resen ku di Dîwanê de Hatine Bikaranîn

Di berhemekê de tercihkirina peyvên resen vegotina berhemê hêztir dike. Û dîsa bikaranîna peyvên resen nîşan dike ku helbestvan/nivîskar waqîfê wî zimanî ye. Bi vî awayî, dema ku em bala xwe didin dîwana Hezîn, em dibînin ku Mela Husnî di dîwana xwe de hin peyvên resen ên Kurdî bi kar anîye. Wek mînak: mêt, çarşî, kan, şeqşeq, kovan, sorreng, sorgul, belek, sûber, dojah, bihişt, şimûk, giyan, gulrû, destegîr û hwd.

Derya a têt cewher e yan *kan* e têt yaqût û durr

Yan ji bo ‘alem re habit gotin û şîretê yar (42/8)

Weya kengê xelas bit ruh ji tor û taripê vî şîrpê

Dibit *sûber* mîna hûtan di behra nasiya heq da (10/10)

Ah îro maye tenê lewra dike

Qirîn û zarîn weke şeqşeqa aş (57/2)

Kîşandî te cezaê xwe di *dozêha* şeva hicrê

Bihîştê da dimînî hey dil û yarê weha soz da (7/12)

Peyvên Modern (an jî Nû) ku di Dîwanê de Hatine Bikaranîn

Di vî dîwanê de yek ji ya ku bala mirov dikşîne peyvên modern/nû ne. Seydayê Mela Husnî wan peyvan jî bi hostayî di risteyên helbestên xwe de bi kar anîye. Di nav wan peyvan de wekî nimûne: tirimbêl, dozer, pîl, fener, mîkrop, mîkroskop, Amazon, Mîsîsîpî, Hîmalaya û hin navên navdar ên

biyanî wek Edîson, Mecellan, Hîtler û wd. derbas dibe.

Wekî *Amazon* fireh û wek *Mîsîsîpî* dirêj

Qisseya jana dil û wan herdu çavê xûn dirêj
(48/1)

Ma zinarê dil bi sed *dozerê* Japon radibit

Lêbelê bû wek kereng rabû hewa ber baê çerx
(28/10)

Bi keşfa *Edîson* ronî bûye der

Dilan ronî dike keşşafê Xezna (11/20)

Biwêjên ku di Dîwanê de Hatine Bikaranîn

Wek tê zanîn, xweşî û dewlemendiya zimên ne bi tenê bi gotin û rêzimana wî ye. Ji bilî wan, biwêj û gotinên pêşyan jî dewlemendiya zimên hê geştir û pirtir dike. Ziman bi biwêj û gotinên pêşyan xwe dixemilîne û xweşik dike. Ji ber vê yekê, ji bo ku rêstina helbestan hêztir bibe di edebiyata klasîk de gelek caran hatine bikaranîn.

Herwiha, dema ku em bala xwe didin dîwana Hezîn, çavê mirov gelek caran bi wan biwêjan dike-ve. Wek mînak: ‘pozbilindî kirin, sernerm bûyîn, kî çi bike wî dibîne, kî çi bajo wî hiltîne, weke baran, zarîn kirin, xwelî li ser, tar û mar kirin, dil talan kirin, bû kebab (kebab bûyîn), dil kebab bû, bû ax û xwelî, kundê kor, ji kêfan fir dayîn, şewat pê ket, qijîn pê ket, tîr lê barî, ji sertapa wekî agir bû, xew lê herimî, ah kişandin, çengala evînê, sîne amac kir, dil pare bûn, can telef bûn, hunav li hev sohtin, tîrêj vedan, hîva çarde şevî, cerg û mêlak anîne xar’ û hwd.

Ez dizanim dîkê bang de bê zeman

Serê wî tê jê kirin dest da heman (92/137)

Qencyê bikey emrê Xwedê ra bibe sernerm

Tev rastî bira be dil ji wanan neqetîne (95/22)

Dema dil teng me ra gotî wekî dunya bû malê me

Hinek ma fir bidin bê per ji kêfan her wekî teyrek
(74/57)

Di Dîwanê de Unsûrên Zimanên Din: ‘Erebî, Farisî û Tirkî

Di edebiyata klasîk a Kurdî de bi taybetî unsurên ‘Erebî û Farisî pir in. Û dîsa qasî wan nebe jî bêtir jî Tirkî jî dîwanan de cih digrin. Mela Mehmûdê Bayezîdî, di pirtûka xwe de ji bo zimanê Tirkî wîha dibêje: “Dî nav Ekradan da mektûb û kaxezêd wan bi zimanê Farisî dibin. Xwendina Tirkî û zimanê Tirkî kêr dikanin. Kitêbêd zimanê Tirkî li nik wan mû’teber nînin (bê nîrx in)”⁵

Ziman û wêjeya ‘Erebî û Farisî bandoreke gelek mezin li Rojhilat kirine. Ev bandor, bêşik li ser edebiyata Kurdan jî roleke mezin lîstîye. Ji ber vê yekê, di helbestên klasîk ên Kurd de pîrzimanîbûn cihekî girîng digire. Helbestvanek carna di malîkekê de risteyek tenê yan bi zimanê Farisî yan jî bi ‘Erebî nivîsiye. Carna jî malîkek tevahî bi zimanê Farisî û ‘Erebî hatiye nivîsin. Ev honandin, di helbestên Hezîn de jî xwe xuya dike.

Unsûrên ‘Erebî

Di diwanê de piştî Kurdî, zimanê ‘Erebî herî zêde hatiye bikaranîn. Hin malîk bi temamî bi zimanê ‘Erebî hatiye nivîsin. Di hin helbestan de jî carna hetanî deh malîkan tenê bi zimanê ‘Erebî hatiye nivîsin. Ji xencî wan, di zimanê ‘Erebî de jêderên ayet û hedîsan bala mirov dikşîne.

Wek mînak:

Ellahûs samed (1/3b), we kûnû me’es sadiqîn (52/4a)/
(65/27a).

Mînakên ji hedîsan:

Kûntû kenzen mexfiyya (1/12a), lewlake (54/7a). Seydayê Hezîn, carna jî hedîsên Pêxember di malîkan de bi Kurdî nivîsiye:

Hey û hey şîretker û îrşadê key

Peyxember dibêje: Nesîhet dîn e (105/5)

⁵Mela Mehmûdê Bayezîdî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye, Lêkolîn: Jan Dost, Nûbihar, 2010, rûpel 92

Bixwazin ‘ilmê ger çi biçne Çînê

Weha ye emrê peyxember biray min (90/27)

Unsûrên Farisî û Tirkî

Dîsa wek ‘Erebî, di helbestan de zimanê Farisî jî hin risteyan de hatiye bikaranîn lê ne qasî ‘Erebî. Lêbelê di helbestên dîwanê de malik bi giştî bi Farisî nehatiye nivîsîn jî gelek peyvên Farisî di risteyên helbestan de derbas dibin.

Nehin bîmem ezan dîzex kî her “hel mîn mezîd” goyed

Kî xwoş pûşt û nezergahe “reûfûn bîl ‘îbadî” min ra (1/2)

Zimanê Tirkî di dîwanên Kurdî de ne bi qasî ‘Erebî û Farisî be jî dîsa jî tê bikaranîn. Di dîwana Hezîn de malikek an jî risteyek bi vî zimanî nehatiye nivîsandin. Lêbelê peyvên Tirkî di helbestan de cih girtiye, wek: çox (çok), yaban, kawûs (kabus), derewçî (pêveka ‘çî’), balîna (masîyên mezîn), qertal, şahîn, çarşû, pas, kibrit, sahil, pilaj, esir, mermer, camî, kîlîse û hwd. Lê em dibînin ku Mela Husnî di helbestên xwe de bi pisporî ew peyv xebitandine. Wek mînak:

Şingîna xîşrê zîv û zêr kerwanê ‘îşqê radikir

Bal menzîlan ve rê dikir bi şahî û lezzetê çox (31/4)

Ey destegîrê jar û belengaz û *esîran*

Qertalê qetanê dilê jar pare kir îro (110/11)

Park û pilaj û medrese *camî* û çarşû û *kîlîse*

Tijî ji dêlê tazî ye heywax li min dîn çû ji dest (23/7)

Edîbên ku li ser Hezîn Tesîr Kirine

Di edebiyata klasîk a Kurdî de em qala kê jî bikin bêşik, bîyî ku behsa bandora Ehmedê Xanî û Melayê Cizîrî nabe. Helbet, ‘alimek yekî mîna Seydayê Hezîn, teqez gelek dîwan û kitêb xwendiyê û di bin bandora wan de maye û ji wan jî xwe re mînak girtiye lê bandora Cizîrî û Xanî xwe eşkere dike. Jixwe Hezîn, navê wan di helbestên xwe de jî

bi kar tîne. Wek mînak:

Melayê min *Cizîrî* her bi ‘ilmê

Dinê da nam û şan daye biray min (90/17)

Bi ‘ilmê *Ehmedê Xanî* wekî roj

Bûye meşhûrê afaqan biray min (90/18)

Xanî bi Xalid bû mela li her cihê nav bû bela

Yan ne bi milyonan hebû wek wî di Kurdan da mela (115/39)

Melayê Cizîrî:

Wek tê zanîn Melayê Cizîrî di edebiyata klasîk a Kurdî de mezintirîn şa’îr e. Ji ber vê yekê tesîra wî di klasîkên Kurdî de her çêbûye. Li dîwana Hezînî de jî bandora Cizîrî eşkere xuya dibe. Hezîn di gelek helbestên xwe de nezîre jî nivîsiye. Nezîreya ku li ser redîfa “xelet”ê hatiye nivîsîn hem bi heman redîfê hem jî bi heman veznê ve hatiye nivîsîn.

Melayê Cizîrî:

Mey nenoşî Şeyxê Sen’anî xelet

Ew neçû nêv Ermenistanê xelet⁶

Hezîn:

Dil di rahê ‘îşqê da nîn e xelet

Ruh di cezb û coşê da nîn e xelet (63/1)

Dîsa helbestekê din de, nezîreya ku li ser redîfa “‘ebes”ê hatiye nivîsîn:

Melayê Cizîrî:

‘Umrê zayî’ bû me bê dilber ‘ebes

Wey tevê ‘umrê me borî ber ‘ebes⁷

Hezîn:

⁶Mela Ehmedê Zivîniği, Gerdênîya Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amad. Emîn Narozi, Avesta, 2013, rûpel 477

⁷B.nb., rûpel 248

‘Umrê bê dilber heba ye cehda bê ‘îşqê ‘ebes
Jîna bê rehber bela ye qelbê bê nûr e ‘ebes (25/1)

Helbesteke din, nezîreya ku li ser qertafa “-er”ê hatiye nivîsîn:

Melayê Cizîrî:

Xelqo li min kin şîretê ew dilbera zerrînkemer
Min dî di halê xefletê hat der ji bircê wek qemer⁸

Hezîn:

Dilber ji burcê hate der ya Reb çî husnek bû li ser
‘Alem hemî tîk nûrî bû hil bû ji afaqan qemer
(41/1)

û bi vî awayî hê jî gelek mînak em dikarin bidin. Li vir em dikarin bibêjin Hezîn, gelek caran dîwana Mela xwendîye û li ser wê bûye pîspor.

Ehmedê Xanî:

Belê, her wekî Cizîrî, em dibînin ku Xanî jî bandorek mezin li ser Hezîn kiriye. Jixwe li jorê jî me dît ku Hezîn navê Xanî, li çend cihan bi kar aniye. Lê dîsa jî mirov bi rihetî dikare bibêje tesîra Melayê Cizîrî jî tesîra Xanî zêdetir e. Ji bilî wan, di dîwanê de navê “Mem û Zîn”ê jî dehê zêdetir derbas dibe. Her wekî wan carek tenê jî navê “Beko” jî derbas dibe.

Ciyên ku navê “Beko”yî derbas dibe:

Wek *Bekoyan* karê wî şeydanî ye
Yar ji yaran dût dixîne şev û roj (47/60)
Ciyên ku navê “Mem û Zîn”ê derbas dibe:
Evîna *Mem û Zînê* ber çav nîne
Welê ê wê inkar bikin ma kî ne (102/19)

Nezîreya ku li ser redîfa “çî (bi) ket”ê hatiye nivîsîn:

Xanî:

8 B.nb., rûpel 375

Mîrê meclîs ne kenit, mûtrîbê goya çî bi ket
Xunçe xendan nebitin, bulbulê Şeyda çî bi ket⁹

Hezîn:

Dil bû pereng ji mehbêrê bê yara hîvrû dê çî ket
Yarê divêt qelbê murîd cennet û horan dê çî ket
(24/1)

Dîsa li jêrê di xezel/qesîdeya musemmatê de em dibînin ku herçiqas jî hev cuda bin jî, ramana wan û peyvên sereke yek in.

Xanî:

Sunbul kemilandin, gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin li gulan taze binevîş hat

Ten derve nebû qet, nedida bextê kuşadek
Rû da me şukur! Ke’be yê talî me du şeş hat¹⁰

Hezîn:

Mêrg û çimengeh xemilîn zozan û deşt pê ‘edilîn
Yarenê nû xweş kemilîn bal wan ve lez key tu bimeş
(54/2)
Bi giştina yaran gihana menzîlan pir zehmet e
Çawa diket korê reben wî ra nebitin destê keş (54/3)

Melayê Bateyî

Seydayê Hezîn, ji xêncî Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî, teqez di bin tesîra Feqiyê Teyran, Şerefuddînê Bedlîsê, ‘Eliyê Herîrî (navê herdukan di helbesta 90. de derbas dibe) de maye. Di nav wan şairên mezin de Melayê Bateyî – jiber ku nivîskarê Mewlûda Kurmancî ye- cihê wî hinekî jî yên din cudatir e. Lewra em di Dîwana Hezîn de dibînin ku

9 Durre, Evdurrahman, Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî, weş. Keskesor, 2002, rûpel 115

10 B.nb., rûpel 113

Seydayê Mela Husnî evîndarê Pêxember e. Her tim qala Wî dike, ji hedîsan minakan dide, her qencyê dibêje û şîretê li me dike. Ev helbesta Hezîn û Mewlûda Bateyî bi yanzdeh kîteyan hatiye nivîsîn û ji hêla ma'nê ve jî wekhev in.

Melayê Bateyî:

Hemdê bê hed bo Xwudayê 'alemîn

Ew Xwedayê daye me dînê mûbîn

Em kirine ummeta xeyr-ul beşer

Tabî'ê wî muqtedayê namiwer¹¹

Hezîn:

Pesnê bê dawî Xwedê ra bin kî wî

Daye me îslam û quran û îman (92/1)

Em kirine pê çûyî peyxemberê

Ûmmeta wî çêtirînê ûmmetan (92/2)

Kesayetiya Hezîn a Edebî

Di vê beşê de em ê tenê li ser kesayetiya edebî ya Seydayê Hezînî bisekinin.

Dema ku mirov bala xwe dide dîwana Hezîn dibîne ku, Seydayê Hezîn hemî xwestin û mirazê xwe di helbestên xwe de bi awayekî pisporî aniye zimên. Di heman demê de jî herikadin û zimanzelalî ya helbestan jî ji dest bernedaye. Ew jî bi eşkere nîşanî me dide ku Mela Husnî xwe di vê riyê de gelek êşandîye û dawiyê jî xwe, wek durrek bêhempa di risteyên helbestan de reşandîye. Ji ber vê yekê Hezîn, dîwaneke giranbiha û biqîmet derxistiye holê. Bi gelemperî di helbestên Hezîn de evîn û evîndarî, firqet(qetan) û gihîştin, şîret û pend, tîkiliya murid û murşîd, tesewwuf, borîna ciwanî û jiyana mirov mijarên sereke ne. Li seranserê dîwanê temaya ku derdikeve pêş hîcret, xurbet, xerîbî, firqet, bêhêvî, bêkesî ye. Hezîn gelek caran di hemû helbestên xwe de giliyên xwe ji sêwîbûnî,

¹¹ Melayê Bateyî, Mewlûd, amadekar: Huseyn Şemrexî, Nûbihar, 2011, rûpel 9

bêkesîbûnî, stûxwarî, bêhêvî û tenahîtiyê kiriye. Di dawiya diwanê de jî wiha dinivîse: "...kitabek xweş eda ye, pir me'na ye, dilrevîn e, bêhemta ye lewra hem hikmet e hem şîret e, hem zanîn e hem evîn e, hem şahî ye hem girîn e, hem derd e hem derman e, hem de'wa ye hem birhan e."¹² Carna em dibînin ku Hezîn jî, hin ciyan de pesnê xwe daye. Wek mînak:

Herçî **Hezîn** der 'alemê xweş nukte kî beyan kirî

Ger wê muhebbet nebûya nîne ji wî ra ew qeder (41/13)

Ava heyat û şerbetek sade digel xemra helal

Di şî'r û elfazê **Hezîn** xweş xweş di bilqê tête der (41/14)

Di jiyana hin nivîskar û helbestvan de qonaxek, şkestinek an jî bûyerek muhîm pêk hatiye. Di jiyana Seydayê Mela Husnî de terikandina ji welêt bandorekî kûr çekirye. Seydayê Hezîn dema ku nêz bû ji welatê Kurdistanê di sala 1987'an de biqete, gelek xemgîn dibe û vê xemgîniya xwe her dem di dilê xwe de dijî. Li ser welatê xwe di helbesteke xwe de wiha dibêje:

Çiqas bêjim tu şîrîn î pir delal û xemrevîn î

Wek cenneta derewîn î ax welato ax welato (132/1)

Kurdistan î nav giran î bi Ararat û Sîpan î

Xwedî nîşan xwedî şanî ax welato ax welato (132/7)

Dîsa em dibînin ku li ser Hezînî, Şêxê Xezna jî tesîreke mezin kiriye. Lewra di gelek helbestên Hezînî de em şopa Şêxê Xezna, Şêx 'Îzzedîn, Şêx Ehmed Sanî, gundê Xeyda û Tilme'rûf, Norşîn û mijara tesewwufê dibînin. Ji çend helbestan wek mînak:

Ketime tenûra 'îşqê şahê Xeznaê meded

Peritîm tê da seraser şahê Xezanê meded (35/1)

Li **Tilme'rûf** welew hil bûye ew nûr

Cihan nev ronî kir newarê Xezna (11/9)

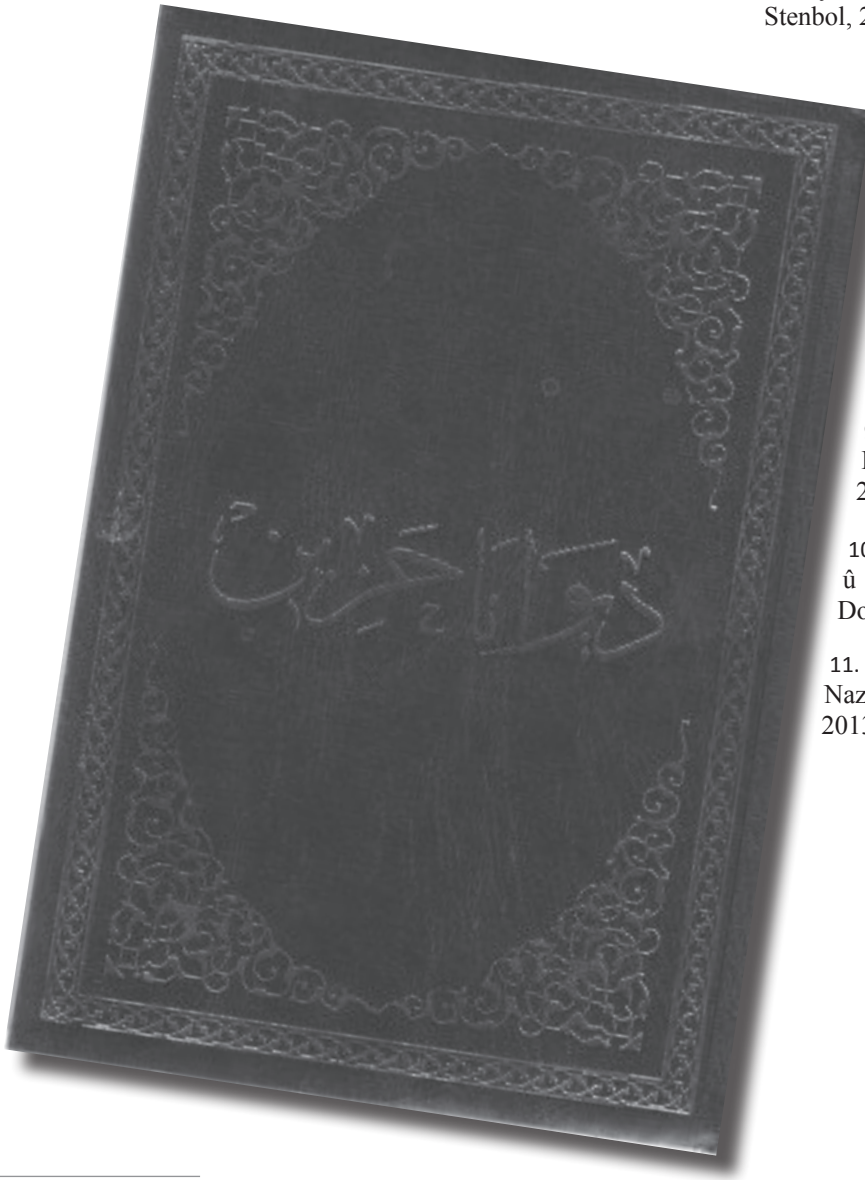
¹² Hezîn, Mela Husnî, Dîwana Hezîn, cih û tarîxa çapê nehatiye nivîsandin, rûpel 371

Ji *Xeyda*ê ji *Norşînê* giha ew nûra Xeznaê

Ji wî *Ehmedê Sanî*¹³ bû mîna rojê di meşriq da
(12/2)

Çavkanî:

1. Hezîn, Mela Husnî, Dîwana Hezîn, Cih û tarîxa çapê nehatiye nivîsandin
2. Beyter, Önder, Dîwana Mela Ehmedê Heyderî Metn û Lêkolîn, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mêrdîn 2012
3. Durre, Evdurrahman, Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî, weş. Keskesor, 2002
4. Ertekin, M. Zahir, "Seydayê Mela Husnî Hezîn û Berhemên Wî" Kovara Nûpelda, Hejmar 9, Wan, 2012.
5. Mela Ehmedê Zivîngî, Gerdeniya Şerha Dîwana Melayê Cizîrî, Amadekar Emîn Narozî, Avesta, Stenbol, 2013
6. Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, Amadekar M. E. Bozarslan, Gün Yayınları, Stenbol, 1968
7. Yıldırım, Kadri, Mem û Zîn Çeviri ve Kavramsal Tahlil, Avesta, İstanbul, 2010
8. Melayê Bateyî, Mewlûd, amadekar: Huseyn Şemrexî, Nûbihar, 2011
9. Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı, İstanbul, 2012
10. Mela Mehmûdê Bayezîdî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye, Lêkolîn: Jan Dost, Nûbihar, Stenbol 2010
11. İpekten, Haluk, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergâh, İstanbul, 2013

¹³ Ehmedê Sanî, şeyxê mezin Şeyx Ehmedê Xezna ye (q.s).

Di Rîsaleya Nurê de Mijarên Kurdî¹

Abdurrahim YILDIZ

Me xwest ew hevokên, paraxrafên, mijarên di kuliyyeta rîsaleya Nûrê de li ser mijarên Kurdî de derbas dibin bînin ba hev. Em li ser bêjeyên di rîsalê de derbas dibin neseqîn. Nivîsa ‘ewil li ser Mektûbatê ye. Di dawiya hevokan de bi jêrnotan di Mektûbatê li ku derê derbasbûye hatiye nivîsandin.

Zatekî muheqîq û gelekî navdar û gotina wî li ba me (li welatê me) sened e, bi Kurdî wiha gotiye:

ئەي شەرەھابان مەكە قال و قیل * کۆرا جەنتینە قاتل و ھەم قەتیل

**“Ji şerê sehaban meke qal û qîl
Lewra cennetî ne qatîl û hem qetîl”**

Ev zatê mezin Mela Xelîlê Sêrtî ye. Di nav salên 1753-1841 jiyaye. Xelqê Hîzana Bilîsê ye. Qebra wî li Sêrtê ye. Ev gotina hane di kitêba xwe ya navdar “Nehcu’l-Enam”ê de gotiye. Ev kitêb bi zimanê kurdî ye û wê demê heta niha di medreseyan Kurdistanê de tê xwendin.

Meselokeke sedema îbretê: Ji ‘eşîrên koçer ‘eşîra Hesenan du êlên wan ji hev re neyar hebûne. Dibe ku ji pênçî mêran zêdetir ji hev kuştibûn. Digel vê çendê dema du eşîrên mîna Sîpkan û Heyderan derdiketin hember wan, herdu êlên dijmin ew neyartiya berê ji bîr dikirin û milê xwe didan hev û heta ew herdu eşîrên ji derveyî wan derdixistin, dijminantiya navxwe nedianîn bîra xwe².

Heta, di Kurdî de bûye derbûmesele:

ناق گزیننه پالانداری ویرنه

“Navê gur bîne palandar lê werîne”

Ango dema te behsa gur kir, gurzî amade bike, lêxe; lewra gur tê³.

1 Seidê Nûrsî, *Mektûbat*, Weşanên Zehra, Stenbol 2003, r. 75.

2 *Mektûbat*, r. 363

3 *Mektûbat*, r. 465

(Haşîye-1) Li ba me weliyekî mezin ê navdar ê bi leqeba ‘Seyda’ dema li ber xirîna mirinê bû, Melekulmewtê ku erkedarê standina giyanê weliyan bû hat. Seyda qîrek da rica ji dergahê Îlahî kir û got: “Ji ber ku ez zêde ji xwendekarên ‘ilmê hez dikim, bila ew taîfeya ku erkedarê standina giyanê xwendekarên ‘ilmê ye were giyanê min bistîne. Yên li cem wî rûniştibûn, bûbûn şahidê vê bûyerê⁴.

(Haşîye-2) Heta li welatê me mirovekî gelek zêde cesûr di dema xirîna mirinê de Melekulmewt dît. Got: “Tu min di nav nivînan de digrî!”. Rabû, li hespê xwe siwar bû, şûrê xwe xiste destê xwe, meydan jê re xwend. Weke mêran li ser (pişta) hespê mir.⁵

“Ji aliyê rojhilat ve dê nûrek derkeve, dê tarîtiyên bid’eyan belav bike.”⁶

Heta heft salên mişextbûna min de û di xurbeta min de û bê sedem bêtî xwestina min ji her tiştî dûrxistina (teceruda) min de û dijî meşreba min bi tenê li gundekî jiyana min, û ji pir pêgirtî û qaîdeyan ku ez ji mêj ve hînî wan bûbûm yê jiyana civakî nefretkirina min û terkirina min rasterast ji bo ku xizmeteke xalis û zelal ya Qur’anê bi min bide kirin e, tu şupha min nema.⁷

Fenda Şeytanî ya Çaremîn: Bi telqîna şeytên û ehlê delaletê, hin mulhîdên meqamê girîngî xal kirine ji bo ku birayê min bixapînin û damara nîjadperestiyê tahrîk bikin dibêjin: Hûn Tirk in. Ma şêle di nav tirkên de her çêşî ‘alim û ehlê kemalê hene. Saîd yekî ku ji Kurdan e. Yekî ne ji miliyeta we ye pê re hevkarîya we dijî hemiyeta miliyeyê ye.⁸

Bersiv: Ey bêolên bedbext! Hemd ji Xwedê re ez misilman im. Di her demê de sêsed û pênçî milyon ferdên milliyeta min ya pîroz heye. Sed hezar carî ez xwe diparêzim ku ez sêsed û pênçî milyon birayên ku ev uxûwet avakirin û bi du’ayên xwe alîkariya min

4 *Mektûbat*, r. 470

5 *Mektûbat*, r. 471

6 *Mektûbat*, r. 485.

7 *Mektûbat*, r. 490.

8 *Mektûbat*, r. 565.

kirîn û di nava wan de pirtirînên Kurdan hene, gorî ramana nijadperestiyê û neteweyiya neyînî bikim û ji dêl wan birayên bêhed û hesab yên bimbarik ve çend bêolên hindik ên ji wan re Kurd tê gotin û ji netewaya Kurdan tîen hesêb yan ji yên li ser meslekeke bêmezhep diçin de qezenç bikim!⁹..

“Ew Kurd e, li pey wî nekevin.”¹⁰

Belê ez ji aliyê nijadê ve Tirk nayêem hesêbê¹¹

Ya Sisêyan: Bi fetwayên şaş yên hinek zanyarên xirab(ulemaê sût) yên wijdanê xwe firotime dinyayê, di awayekî dijî bilindî û saftiya Mezhebê Henefî bi kîjan rê û rêzikê ji mirovekî mîna min yê peyrevê Mezhebê Şafî re pêşniyar dikin? Piştî ku we Mezhebê Şafî ku bi milyonan peyrevê wê hene rakir û we hemû Şafî kirin Henefî û bi darê zorê we pêşniyar kir, wê demê dibe were gotin ku ew rê û rêzika bêolên mîna we ye. Yan jî, rezîltiyêke kêfî ye! Em ne girêdayî kêfa yên welê ne û em nas nakin!¹²

Ya Çaran: Netewayiya Tirk ya berê û pêş de tevlî Îslamîyetê bûyî û bi wê re bûyî yek û oldarên cidî, ji dil û ji olê re rêdar... Hûn bi fetwayeke ku bi temamî dijî vê netewayiyê û li ser navê Tirkîtiyeke di wateya firengîtiyê de û texprîfdarane û bîd'ekarane ji yekî mîna min ku ji neteweyeke din re pêşniyar dikin û dibêjin; “Bi tirkî qamet bike!”, ev a hanê li gorî kîjan rê û rêzikê ye? Belê pêwendiyên min ên dostanî û biratiyê digel tirkên rastî re heye, lêbelê bi tirkparêziya mîna ya we xûy-fireng re qet û qet tu pêwendiya min tune ye. Hûn çawa ji min re pêşniyar dikin? Bi kîjan zagonê? Heke hûn karibin ku netewayiya Kurd ya ku bi milyonan ferdên wê hene, bi hezeran sal in netewayiya xwe û zimanê xwe ji bîr nekiriye û hemwelatîyên rastîn ên tirkên e û berê û pêş de hevalên wan ên cîhadê ne; rakir û zimanê wan bi wan bidin ji bîr kirin, paşê ew pêşniyara we ya ku ji netewayeke din tîen hesabê re hatiye kirin bibe rê û rêzikeke hovane.

9 Mektûbat, r. 566.

10 Mektûbat, r. 570.

11 Mektûbat, r. 570.

12 Mektûbat, r. 579.

Yan jî sirf kêfî ye. Mirov li gorî kêfa şexsan naçe û em naçin.¹³

1- ‘Esreke nexweş, unsureke xeste û organeke nesax reçeteya van tabî’bûna Qur’anê ye.¹⁴

Ev mijarên li jor di pirtûka mektûbatê de belavbûyî ye. Her hevokek di nava meseleyek pirtirîng de derbas dibin. Divê ustad xwestibe çawa mesele bê hînkirin em jî we re li van meselan binihêrin, welê hînbikin. Bi nêrînek gelemperî di nav wan mektûban de mijar çawa derbas dibe werê lê bê mêzekirin.

Ew prensîbên li jor derbas dibin her yek, dikare merivan û civakê rihdar bike. Ew kaîdeyên

bimbarek bi serê xwe hîmên bingeîn ên îslamîyetê ne. Dema zatekî mezin dide pêş çavan ew ne tenê behsa wî zatî ye, di ‘eynî demê de bîranîna çandê ye, bîranîna ew ‘ilmên pîroze û hwd.

Dema behsa ‘eşîran tê kirin helbet ne tenê behsa ‘eşîran e. Di ‘eynî demê de bîranîna biratiyê ye, bîranîna belawelabûnê ye.

Û dema behsa miliyetê tê kirin, ew behsa avakirina biratiyek rasteqînî ye, ew behsa zehmet, neyartî, koçberiya vî gelî ye; rêbertî kirin ji birayên xwe yên di xeletiyê de ne re û ew ên bela û mûsîbetên hîn mezin werin serê wan re, wan îqaz kirine. A bingeîn pêkanîna biratiyê ye û hwd. Lê qedr zanîn!..

13 Mektûbat, r. 580.

14 Mektûbat, r. 629.

Di Çanda Kurdan de Dengbêj û Hunera Dengbêjiyê

Tekin ÇİFÇİ

“Evdalê Zeynikê Homerosê Kurdan e.” Yaşar KEMAL

Dengbêjî yek ji hunerên herî kevin e. Li gelek welatan ev huner hatiye sepandin (îcrakirin). Dengbêj bi kilamên ku di her dem û rewşê de gotine bûne berdevkê çan-

da devkî ya civaka xwe. Wekî çandên welatên din di çanda devkî ya kurdî de jî di pêvajoya afirandina çanda devkî de rola sereke helbet ya jinan e. Jin wekî dayik, wekî evîndar, wekî

keçik afirînerên xwezayî yên hunerê ne. Di xebateke din de em ê li ser vê mijarê bisekinin. Mijara vê nivîsê dengbêj û hunera dengbêjiyê ye. Lê belê têkiliya dengbêjiyê û jinan jî li

ber çavan e. Jin afirînerê bingehîn yê dengbêjiyê ye. Dengbêj wan afirandinên jinan yên xav digire û wekî teşîrêsekê dirêsin, di tevna xwe de dihonin û berhemeke bêhempa dertînin holê. Navê hunera dengbêjan li Kurdistanê dengbêjî ye.

Di ferhenga kurdî-tirkî ya Enstituya Kurdî ya Stenbolê de ji bo peyva dengbêj: hozan; ji bo dengbêjiyê jî; hunermendiya deng, hozaniya gel, tê gotin.¹ Di çanda tirkî de ji dengbêjan re “ozan” an jî “aşîk” helbestvanên gel, dibêjin.² Gelek ji wanan amûreke lêdanê (piranî tembûr) bikar tînin. Dengbêj bi xwe jî çî jin, çî mêr dibin, vebêj in. Ji sepandina hunera xwe çêjeke mezin distînin, bi dil û can hunera xwe ve têne girêdan. Dengbêjî wekî nexweşiyekê ye, kesê ku bi vê nexweşiyê ketibe nema jê xilas dibe. Dermanê vê nexweşiyê jî tenê kilam in.³ Dengbêj her ku kilaman dibêje bi ser hişê xwe ve tê.

Di nav hunermendên kurdan de pênaseyeke dengbêjan û dengbêjiyê ya hevgirtî nîn e. Destpêka vê hunerê jî gelekî kevin e. Gelek folklorzan û lêkolîner dîroka dengbêjiyê digihînin Homerosê Yewnanî. Ew jî, wekî dengbêjê kurdan yê navdar Evdalê Zeynikê, kor bûye.⁴ Digel ku pênaseyeke zelal ya dengbêj û dengbêjiyê tune ye jî em ê çend pênasayan wekî mînak li jêr bidin. Her pênasayek aliyekî dengbêj û dengbêjiyê şîrove dike.

Dengbêj, gundiyeke hosta ye ku xwediye

1Ferhenga Kurdî-Tirkî, amd. Zana Farqînî, weş. Enstituya Kurdî ya Stenbolê, 2004, r.461.

2Ferhenga tirkî-tirkî, amd. Sebahattin Özafşar, weş. Tomurcuk, Stenbol, 2012, r.401.

3Mehdi Mutlu, “Reso û Zimanê Kurdî”, *Panela Bîranîna Dengbêj Reso*, Turizm İl Müdürlüğü, 29 Gulan 2012, Muş.

4Abdullah Kıran, “Di Dengbêjiya Kurdî de Rola Reso”, *Panela Bîranîna Dengbêj Reso*, Turizm İl Müdürlüğü, 29 Gulan 2012, Muş.

dengekî pir xweş e û carinan hostayê lêdana amûrekê ye. Dengbêjên kurdan, li ser hemû bûyerên takekesî, civakî û siyasî kilam û destan afirandine. Ji ber vê yekê, dengbêj arşîva devkî ya kurdan in. Bi alîkariya kilaman haya kurdên ji herêmên cihê, ji hev çêbûye. Ji vî aliyê ve kilama kurdî, peywira medyayê jî bi cih aniye.⁵ Dengbêjan bi ger û hunera xwe, welatê kurdan ji seriyekî heya seriyê din dane hev û bi vî awayî di pêşketina çanda kurdî ya netewî de roleke aktîf hildane ser milên xwe. Her weha bi xwe jî afirîner, helbestvan û bestekar in.⁶

Dengbêj kesê ku berheman bi xwe re digerîne, bi demê re dike gelerî, hostayê deng û peyvê ye.⁷ Di warê danasîna dengbêjan de W. Jwaîdeh dibêje ku, ji kesên ku çîrok û destanên kurdî ji ber xwe ve dibêjin re, li Başurê Kurdistanê “helbestvan”, li Bakurê Kurdistanê jî “dengbêj” dibêjin.⁸ Li gor yek nivîskarên navdar yên kurdan Mehmet Uzun peyva dengbêj ji du peyvan, deng û bêj pêk tê. Dengbêj kesê ku deng û peyvê dibêje ye, hostayê deng e. Ji bo dengbêjê navdar Evdalê Zeynikê weha jî dibêje: “Evdalê Zeynikê him herêmi bû, him jî gerdûni bû. Ji ber ku tiştên ku digotin, vegotina wî herêmi û xweser bû. Qala hestên xwe û mirovên xwe dikir. Lê belê qala her kesî dikir. Ji xwe ya girîng jî ne ev e? Tu yê xwe vebêji lê her kes wê xwe tê de bibîne.”⁹

Di rewşeke weha de folklorê kurdî anegorî

5Ahmed Aras, “Kilama Kurdî û Dengbêjiya Serhedê”, Bîr, j. 7, www.kovarabir.com, 12.12.2011.

6Kendal Nezan, *Kürt Müziği*, wer. Necdet Hasgöl, weş. Avesta, Stenbol, 1994, r. 12-13.

7Erol Mutlu, “Kürt Müziği Üzerine”, weş. Avesta, Stenbol, 1996, r. 55.

8W. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, wer. İsmail Ekem û Alper Durman, weş. İletişim, Stenbol 1999, r.47.

9Mehmed Uzun, *Dengbêjlerim*, weş. İthaki, Stenbol, 2006, r.44.

çanda devkî, bi taybetî muzîka kurdî, di sazkirina nasnameya kurdî ya nijadî de xwediyê roleke sereke ye. Jiyana kurdan, guherînên civakî, di zaravayên cihê de, bi awayekî domdar ji nifşekî gihaye nifşekî din. Lehengî, qewimîn, kevneşopî, rê û rism, destan, çîrok û hwd. bi awayekî rêk û pêk bi strankî hatine honandin û bîreke hevpar ya civakî hatiye sazkirin. Tengbûna qada edebiyata nivîskî rê li ber çanda devkî fireh kiriye.¹⁰ Di gi-handina berhemên çanda devkî ya heta îro de para mezin ya dengbêjan e. Berhemên çanda devkî gelekî cihêreng in. Hema bêje her tişt bûye mijara çanda devkî. Şer, evîn, koç, jiyana rojane, mîr, beg, jin, bûk û hwd.¹¹ Di çanda devkî de bandora jiyana koçeriyê jî gelek e. Hema bêje di her stranê de pesindana zozanan, deştan, çiyayan, newalan heye. Şibandin bi sewalan û fêkiyan tê kirin. Wekî mînak: Çav reş û mezin in wekî yên xezalan in; bejin dirêj û zirav e, wekî takî rihanê ye; sing û ber hênîk û sipî ne wekî berfa zozanan, çiyayan û hwd.

Heger em vegerin der mijara xwe, li Kurdistanê tu dibistana dengbêjiyê tune ye. Lê belê hin dildarên dengbêjiyê çûne mala dengbêjan û carinan bi mehan li mala wan mane. Bi vî rengî, li ba wan hostayên kilaman hînî kilam û qafdeyên dengbêjiyê bûne. Li aliyê din ve dengbêjî bi desthilatîyê ve jî girêdayî ye.¹² Dema ku xwediyê dengbêjan hebûne, dengbêjî jî pêş ketiye; gelek dengbêj gihane. Kîngê ku desthilatîya kurdan li welatê wan qels bûye, dengbêj jî bê xwedî mane. Gelek dengbêj ji ber xizaniyê neçar mane ku

dev ji karê dengbêjiyê berdin. Evdalê Zeynikê (1800?-1913)¹³, ‘Eyşe Şan (1938-1996) û Şakiro (1939-1996) çend mînakên nêzîk in. Ev dengbêj di kilamên xwe de bi awayekî eşkere behsa bêkesî û xizaniyê dikin. Ev rêzikên li jêr bi awayekî zîz û tije keser ji devê ‘Eyşe Şanê dertên:

“.....

Heywax dayê xerîbim dayê

Heywax dayê bê kes im dayê

Kesî min nema li vê darê dinyayê dayê

Ez bimirim dayê”¹⁴

Digel hemû pîrsgirêkan jî îro çanda dengbêjiyê, bi taybetî jî li herêma Serhedê bi awayekî berfireh didome. Ji bo parastin û pêşxistina hunera dengbêjiyê di salên dawî de li ser mijarê gelek xebatên zanistî hatine kirin û hîn jî didomin. Li gelek bajarên wekî Diyarbekir, Wan, Muş û Erziromê malên dengbêjan û navendên çanda kurdî, bi piştgiriya şaredariyan vebûne. Li wan deveran dengbêj tene ba hev, zanîn û serhatiyên xwe bi hev re parve dikin. Hunera xwe pêş dixin. Şevbuhêrkan li dar dixin. Hin kes û sazî berhemên dengbêjan berhev dikin. Li aliyê din ve amûrên teknîkî yên wekî sêlik, band, televîzyon, radyo, kompîtur û hwd. derfeta belavbûna dengê dengbêjan didin destê me.

10 Nezan Newzat Çelebi û nd., “Geleneksel Kürt Müziğine Genel Bir Bakış”, www.daplatform.com/news.php?nid=25. 01Berfanbar 2011.

11H.b. r. 3.

12 Abdullah Kıran, “Di Dengbêjiya Kurdî de Rola Reso”, *Panela Biranîna Dengbêj Reso*, Turizm İl Müdürlüğü, 29 Gulan 2012, Muş.

13 Hilmi Akyol, *Antolojiya Dengbêjan* 1, Edit: Azad Zal, weş. Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê, ç.2, 2011, r.136.

14 Eyşe Şan, *Heywax Dayê*, mp3.

Yekîî

Ali Ekrem YAMAN

Yekîî gazî te dike
Hevalo werin seyranê
Yekîî gazî te dike
De ka were serê rayê

Cangoriya canan e îro
Buhuriya reşrojan e
Kelketiya dilînan e
Yekîî gazî te dike

De were bimeş bimeş
Bes e girî bes e vereş
Gava bavêj çar û pênc û şeş
Yekîî gazî te dike

Hogiro rabe sibeh e
Dagire hêvîyn li qedeh e
Selam ji te re hene
Ne heşt e ne neh e deh e
Yekîî gazî te dike

Ne çol e êdî ne çolistan e vir
Ne xem e êdî ne xemistan e vir
Hevaltî û biratî bihevne tene vir
Yekîî gazî te dike

Simbêla bes e bad e
Lingan jî bes e radd e
Dilînan bike sade
Yekîî gazî te dike

Şêx Nureddînê Birîfkanî

Cevdet KARAMAN

Şêx Nureddîn li Kurdistanê hem di warê edebiyata Kurdî de, hem di warê zanîne de, hem jî di warê tesewufê de xaleke pir girîng e.

Hem malbata Brîfkanîyan, hem jî Şêx Nûreddîn bi xwe, wek qendîleke Qadîrî û Kurdistanî tên qebûlîkirin. Ewîl pêdivî heye ku em li şecera wan mêzekin. Bê ka Seyîd'in an na. Li gorî nesebnasê malbatê jî Şêx Nûreddîn bigre heta Hezretî Muhammed(s.e.w.) şecera malbatê wihareng e.

Şêx Nûreddînê Brîfkanî- 'Evdilcebbarê Brîfkanî-Nûreddînê Brîfkanî -Ebûbekirê Brîfkanî - Zeynel 'Abidînê Birîfkanî - Şemseddin Xelwetî yê Qutbê Exlatiyê Birîfkanî - 'Evdilkerîmê Exlatî-Musayê Exlatî-Suleymanê Exlatî - 'Ebdulxeniye Exlatî - Îshaqê Exlatî-Baba Mansûrê Exlatî - Huseyînê Exlatî - Ebû Hesen 'Eliyê Exlatî - Hecî Nizameddînê

Exlatî - Ehmedê Exlatî - Zeynel 'Abidîn 'Eliyê Hemedanî - Salihê Hemedanî - Yûsivê Hemedanî - Ebû Muslim Selîmê Iraqiyê Hemedanî - Ebû Yaqûb Yûsivê Hemedanî - Eyyubê Hemedanî - Muhammed Yûsiv Sedreddîn - Huseyîn Celâleddin - Elî Zeynel Abidîn Ebû Mueyyed - Ca'fer Ebû Hars - Seyyîd Muhammed - Seyyîd Mehmûd - Ahmed Takî - Abdullah Muntehib - 'Elî Muhtar - Ca'fer Zekî Musaddak - 'Elî Hâdî - Muhammed Cewad - 'Elî Riza - Musa Kâzım - Ca'fer-î Sâdiq - Muhammed Bâqir - 'Elî Zeynel 'Abidîn - Hz. Huseyîn - Hz. Fatima -Hz. Muhemmed (s.e.w)

Herwekî ku ji şecerê jî tê xuyan kalikên Şêx Nûreddîn ji Semerayê çûne Hemedanê. Û li wir mela xwe dane ser Terîqa Suhrewerdî. Bi irşada wê ve meşxul bûne. Ji lew ev malbat wek malbatek Hemedanî hatiye

binavkirin. Paşê jî kalikê Şêx Nûreddîn 'Eliyê Hemedanî ji bo irşadê hatiye nav Kurdan, li Exlatê bi cî bûye. Şêxên malbatê piştî 'Eliyê Hemedanî wek Qutbê Exlatî hatine binavkirin. Exlatî di nav Kurdan de bi asîmîlasyonêk tabî' asîmîle bûne û bûne Kurd. Paşê jî kalikê Şêx Nûreddîn, Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî di sala 1674'ê miladî de, ji Exlatê dîçe li Duhokê, li gundê Brîfkan bi cî dibe. Piştî vê bicîbûnê ev malbat heta niha wek Malbata Brîfkanîyan tê binavkirin.

Şêx Nûreddîn teqrîben, di sala 1815'ê miladî de, li Kurdistanê Iraq, li bajarê Duhok, li gundê Brîfkan pê diavêje qada jiyanê. Navê Bavê wî Şêx 'Evdilcebbarê Brîfkanî ye. Malbata wan malbatek dîndar û ehlê tesewufê ye.

Şêx Nûreddîn Tehsîla xwe ya ewil li ber destê bavê xwe dibîne. Qur'anê dixwîne û di deh saliya

xwe de jiber dike. Paşê jî wek adetê herêmê ji bavê xwe destûr dixwaze û ji bo xwendinê ji mal derdikeve. Di medresên herêmê de, li ber destê ‘alimên navdar, di warê ‘ilmên muxtelîf de perwerde dibe. Çend seydayên wî yên navdar ev in:

Ebû ‘Ebdurrehmanê Debbax, Ebû Abdullah Yahya b. Xalidê Mizûrî, Şihabeddîn, ‘Evdilwehhabê Şoşî, Ahmed Efendiyê Heyatzade, Mehmud Nehilî, Abdurrahman b. Îsayê Mewsilî, Şemseddînê Şoşî, Yûsivê Remadanî, Hesanê Habîtî û Suleymanê Kurdî yê Ruweynî.

Şêx Nûreddîn piştî ku xwendina xwe diqedine ji sê ‘alimên navdar îcazeta ‘alîmtiyê werdigre. Ev hersê ‘alîm ev in:

Ebû ‘Ebdûllah Yehya b. Xalidê Mizûrî, Şeyxûl Îslam Şemseddînê Şoşî û Mele Yûnisê Kurdî.

Şêx Nureddîn piştî wergirtina îcazetê, hem bi te’lîma medresê ve hem jî bi tesewufê ve meşxul dibe. Ji ber ku malbata Birîfakniyan Xelwetî bûn, Şêx Nûreddîn jî ewil di warê terîqa xelwetî de perwerde bû. Paşê jî hem li ser Terîqa Nexşebendî, hem jî li ser terîqa Qadîrî têgihîştina xwe bi pêşde bir û perwerde bû. Di encamê de bi wesîla seydayê xwe yê bi navê ‘Evdilwehhabê Şoşî întisabî Terîqa Nexşebendî kir. Û bi Mewlana Xalidê Şehrezorî re têkildar bû. Lê piştî demeke kurt, nava wî û seydayê wî xera bû. Ji lew Şêx Nûreddîn jî ket halê fetretê.

Piştî sikuteke kurt û kin, Şêx Nûreddîn di riya seyr û silûkê de biryareke dî da. Têkiliya xwe ji însanan birî û ket halê înzîwayê. Şêx Nûreddîn di halê înzîwayê de, di şkeftê zinaran de

ji xwe re bi îbadet û zuhd û zîkr û teqwayê ve meşxul bû. Tê gotin ku înzîwaya Şêx Nûreddîn deh sal domiye. Şêx Nûreddîn piştî deh sal înzîwayê ji şêxê xwe yê bi navê Ebû ‘Eli Mehmûd b. Abdulcelîl Mewsûliyê Huderî desturnameya îrşada Terîqa Qadîrî digre. Dibe postnişin û tê li gundê Êtûtê bi cî dibe.

Li Êtûtê dergahê Şêx Nûreddîn dibe merkeza îrşada terîq û ‘ilmên Îslamî. We’z û nesihetên Şêx Nûreddîn bêtir li xelkê tesir dikin. Ji çar aliyê welêt gelek kes tên li ber destê wî tobe dikin.

Bi wesîla Şêx Nûreddîn Terîqa Qadîrî li gelek deverên Kurdistanê şax vedide. Di gel Kurdistanê Hindîstan, Misir, Cezayîr, Sûdan û gelek deverên dî jî, bi wesîla xelfeyên wî ji nûra Îslamê payedar dibin.

Dawiyê de Şêx Nûreddîn

jî weke her faniyî, teqrîben di sala 1850'yê miladî de, gelek berhem û xelîfeyan li pêy xwe dihêle û ji vê dinya fanî koç dike.

Şêx Nûreddîn di riya Terîqa Qadirî de wek şaxeke nûjen tê hesibandin. Gelek mutesewif dibêjin ku ew qutb û xewsê zemanê xwe ye. Ehlê tasawufê di nav Terîqa Qadirî de rêça Şêx Nûreddîn wek şaxa Brîfkanî bi nav dikin. Di saxiya wî de jimara mirîde wî ji milyonê borîn e. Şêx Nûreddîn ji bo îrşada Terîqa Qadirî gelek wekil jî tayin kirine. Hinek wekilên wî ev in:

Muhammed b. Abdullah b. Abdulcebbar Birîfkânî, Abdulhamid b. Şemseddîn Birîfkânîyê Etrûşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Circîs Nûriyê Mewsilî, Hecî Osman Efendiyê Ridwanî, Şeyxu'l-Îslam Ebdurrehmanê Şoşî, 'Eliyê Gelîrimanî, 'Eliyê Mexrîbî, Abdulbarî Çerçaxiyê Hîzaniyê Wanî û gelek kesên di.

Şêx Nûreddîn tenê bi îrşad û we'z û nesîhet û tayînkirina Xelîfeyan qanî' nebûye. Bi zimanê 'erebî û farisî û Kurdî gelek berhemên giranbiha jî ji me re yadîgar hiştiye. Hinek berhemên Şêx Nûreddîn ev in:

El-Budûru'l-Celiyye: Di derheqê tesewuf û adab û erkanên tesewufê de hatiye nivîsandin. Li gorî Ferîd Aydın di vê berhemê de di hinek cihan de Terîqa Nexşebendî û Mewlana Xalîd hatine rexnekirin.

Telhîsu'l-Hikem: Ev berhem şerha kitêba Hîkemî Ataiye ye û bi beytan hatiye hûnandin.

Diwana 'Erebî: Ji helbestên Şêx Nûreddîn yê 'Erebî pêk hatiye

Dîwana Kurdî: Ji helbestên Şêx Nûreddîn yê Kurdî pêk hatiye

Zuhretu's-Salikîn: Şêx Nûreddîn ev berhem bi zimanê Kurdî wek helbest nivîsî ye.

Mektûbat: Ji nameyên Şêx Nûreddîn pêk hatiye.

Dîwana Farisî: Ji helbestên Şêx Nûreddîn yê Farisî pêk hatiye

Bi rastî berhemên Şêx Nûreddîn bi tenê ev nînin. Gelek Berhemên wî jî winda bûne. Dema em li ser jiyana şêx Nûreddîn kûr bifikirin, em ê bibînin ku Şêx Nûreddîn di nav terîqa Qadirî de qendîlek Kurdistanî ye. Lewra wî li dijî adetê ûlema û meşayixên dewra xwe gelek berhemên xwe bi zimanê Kurdî nivîsiye û ji me re yadîgar hiştiye.

Di dawîya nivîsa xwe de em ê wek teberuk vê helbesta Şêx Nûreddîn Teqdîmî we kin. Ruhê Wî Şad qebra Wî ronî be.

Te divête te bi rengê meh û xorşîdê celî bit?
Her li jengarê sifir cewher û gewher 'emelî bit

Bi celîsê meziyê kevnî li xwe pêçe xemûyê
Da ku xessalê tefekkur te bişotin ne belî bit

Ne belî bit ji te yek reng û ne nasê ji tu resmî
Ins û wehşet ji te ra waris û hemzar û welî bit

Sed û pencahî şewahid ku li bin cêbê kirasê
Te li her ca bi 'iyan şahidîna muhtemelfî bit

Hefadê qaz û qulingan bewkulê sîh û xezalan
We li kohanê çi ko bin, te meqamek cebelfî bit

Tûtê rûhî ji kebabet ca li her kehîfê hefaran
Xwe bi ser besta zîra'ê av ji 'uzran û gelî bit

Xelweta dil ji te rengîn nebitin, eynî nîfaq e
Ger di dil em hemî exyar û muberra û xelî bit

Text û hikmet weh dibînim, di binê çah û li ser çîl
Qismetê jê bikiri sewmî'e dê çah û çîlî bit

Pîr û ustadî çi hacet bi Elî-heyderi hestin
Şev û rojan ji te ra pîrê xwedawendî 'Elî bit?

Meh û sal û şev û roj û dem û gavê ez hemî 'emr
Me biwarin bi xesaret, ta vîkengê hezelî bit?

Wekû tîflan ji xurûrî bi dinê aqilî ne em
Rûsiyah in ji Xwedê weqt e me şerm û xecelî bit

Xelweyek celwe ji Nûrî ya me nedî safî bibit
Celweya xiwefiran sêv e ji vê bedrê celî bit

Çavkanî

- 1: Nimûne Ji Gencine ya Çanda Qedexe (Zeynel 'Abidîn Zinar)
- 2: Nûreddîn Brîfkanî hayatî Esereleri ve Görüşleri (Mahmut Ulucan)
- 3: Bitlis ve Çevresinde Yetişen Mutasavvıflar ve Tasavvuf Kültürünün Oluşması (Mehmet Ardic)
- 4: İslam Tarihî (İbnî Kesir)
- 5: Şeyh Abdurrahman Aktepe- Hayatı, Eserleri, Görüşleri (Dr. Murat Özaydin)
- 6: Tarîkatta Râbîta ve Nakşebendîlik (Ferîd Aydın)
- 7: Mektubat (Saîd Nûrsî)